

ÚJ NÉZŐPONT

IV. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

PAPP KLÁRA: AZ ERDÉLYI ARISZTOKRATA HÖLGYEK ÉS A KÖZÜGYEK

FAZAKAS GÁBOR: A XX. SZÁZAD ELSŐ ORSZÁGGYŰLÉSI VÁLASZTÁSA
NAGYVÁRADON

BARTHA ÁKOS: EGY LOVAGIATLAN ÜGY. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE ÉS
SZABÓ DEZSÓ AFFÉRJA(I)

PINTÉR ZOLTÁN ÁRPÁD: EGY ELFELEDETT POLITIKAI BOTRÁNY
TÖRTÉNETE: HORTHY KORMÁNYZÓ 1923-AS KARCAGI BESZÉDE

FORRÁSKÖZLÉSEK

SZÁLKAI TAMÁS: ADATOK A KONYÁRI SÓSTÓ FÜRDŐ TÖRTÉNETÉHEZ

HÍREK

HUSVÉTH ANDRÁS – KOVÁCS GERGELY: „FORRADALMAK
ÉVSZÁZADA. FORRADALMAK, ELLENFORRADALMAK, RENDSZERVÁLTÁSOK ÉS A
MAGYAR VIDÉK”(KONFERENCIABESZÁMOLÓ)

ÚJ NÉZŐPONT

IV. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

IV. évfolyam 3. szám

Debrecen, 2017.

Szerzőink

Bartha Ákos PhD, MTA-posztdoktor (MTA BTK Történettudományi Intézet)
Fazakas Gábor, történelemtanár (Ady Endre Elméleti Líceum/Mihai Eminescu
Főgimnázium, Nagyvárad)

Husvéth András, főlevéltáros (MNL HBML, Hajdúböszörmény)

Kovács Gergely, levéltáros (MNL HBML, Debrecen)

Dr. Papp Klára DSc, intézetigazgató, egyetemi tanár (DE BTK Történelmi Intézet)

Pintér Zoltán Árpád PhD, történész, gimnáziumi tanár, MTA köztestületi tag

Dr. Szálkai Tamás PhD, levéltáros (MNL HBML, Debrecen)

Főszerkesztő

Dr. Brigováczy László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,

Dr. Szendrei Ákos PhD, Török Péter, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Kolozsvári István, Korompainé Mocsnik Marianna,

Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD, Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD,

Szekeres Gyula, Székla Gergő, Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Angol fordítások

Brigováczy Éva

Lektorálás

Dr. Szilágyi Zsolt PhD, egyetemi adjunktus (DE BTK Történelmi Intézet)

Dr. Szendrei Ákos PhD, tudományterületi doktori titkár (DE BTK)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: ujnezopont@gmail.com

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

PAPP KLÁRA: Az erdélyi arisztokrata hölgyek és a közügyek.....	5
FAZAKAS GÁBOR: A XX. század első országgyűlési választása Nagyváradon....	21
BARTHA ÁKOS: Egy lovagiatlan ügy. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső afférja(i).....	51
PINTÉR ZOLTÁN ÁRPÁD: Egy elfeledett politikai botrány története: Horthy kormányzó 1923-as karcagi beszéde	79

Forrásközlések

SZÁLKAI TAMÁS: Adatok a konyári Sóstó fürdő történetéhez.....	93
---	----

Hírek

HUSVÉTH ANDRÁS – KOVÁCS GERGELY: „Forradalmak évszázada. Forradalmak, ellenforradalmak, rendszerváltások és a magyar vidék” (konferenciabeszámoló)	101
--	-----

Contents

Studies

KLÁRA PAPP: The Aristocratic Ladies of Transylvania, and the Public Affairs.....	5
GÁBOR FAZAKAS: The First Parliamentary Election of the 20th Century in Oradea.....	21
ÁKOS BARTHA: An Unchivalrous Case: The Affair(s) of Endre Bajcsy-Zsilinszky and Dezső Szabó.....	51
ZOLTÁN ÁRPÁD PINTÉR: Story of a Forgotten Political Scandal: The Speech of Governor Horthy in 1923, Karcag	79

Source Publications

TAMÁS SZÁLKAI: Data to the History of Konyár Sóstó Bath.....	93
--	----

News

ANDRÁS HUSVÉTH – GERGELY KOVÁCS: “A Century of Revolutions: Revolutions, Counter-revolutions, Regime Changes, and the Hungarian Country” (Conference Report)	101
--	-----

Papp Klára

Az erdélyi arisztokrata hölgyek és a közügyek

Az Erdélyi Fejedelemségben – amelyet kialakulásának folyamatában a Magyar Királyság hagyományainak folytatójaként lehet számon tartani, hiszen I. (Szapolyai) János király fia, János Zsigmond a választott királyi címet viselte, s erről mondott le a Habsburg udvarral folytatott tárgyalások közben¹ – nem alakult ki arisztokrácia abban az értelemben, ahogyan a Magyar Királyságban, ahol az uralkodó a 16. századtól bárói, majd grófi címetek adományozott. A Habsburg uralkodótól rangemelésben részesültek a jelentős birtokadományok mellett a kiemelt szerep családon belüli öröklésének jogát is megkapták.

Erdélyben a liber baronátus intézménye lehetővé tette a kincstári birtokokból adományozott területek birtokosainak, hogy különleges helyzetbe kerüljenek, s kivonják magukat a vármegyék fennhatósága alól. Az erdélyi országgyűlés először 1607-ben hozott intézkedést a szabad ispánság adományozása ellen, megakadályozva annak tömegessé válását.² Ennek ellenére Bocskai Miklós ebben az értelemben birtokolta a görgényi és vécsi uradalmat, ahogyan Sennyei Pongrác is a vármegyei hatóságok befolyásától mentesen uralta a gyalui uradalmát. Fogaras vidéke volt az a terület, amelynek ura – liber baro címére hivatkozva – a legtovább érvényesítette a különleges jogállást, s utalt a jogosult kiemelt szerepére.³

A Magyar Királyságba átkerült erdélyi családok esetében (Rhédey, Wesselényi stb.) viszont megjelent a rangemelés, s így a családon belüli kiemelt szerep örökítése is. Ezt látjuk az erdélyi Csákyak esetében, akik Csáky István tárnokmester grófi címét a kisebbik fiú, László Erdélybe költözésével vitték át a fejedelemségbe.⁴

A 17. század végétől a bécsi udvar az erdélyiek számára is kínálta a rangemeléseket, de ezek döntően birtokadományok nélküli titulusok maradtak. A 18. század folyamán azonban mégis kialakult egy olyan kiemelt birtokosi réteg, amelynek tagjai címük mellett meghatározó szerepet játszottak a Gubernium irányításában, jelentős zálogbirtokokhoz jutottak, s házasságaik is erősítették birtok- és hatalmi koncentrációjukat.

Ennek a szűk körnek tagjai a Csákyak mellett a Bánffy, a Bethlen, a Haller, a Kornis, a Teleki s más családok tagjai.

A kor értelmezésében a feleségeknek és a leányoknak alapvető kötelessége volt a család összetartása, a férjek/apák szándékai szerinti kapcsolattartás, házasodás, s az utasítások szerinti birtokirányítás. A különféle személyes forrásokat (levelezéseket, naplókat, visszaemlékezéseket) tanulmányozva bebizonyosodott, hogy a fenti sajátosságokat a 18. század folyamán valóban tapasztalni lehet. Rettegi György munkája is hasonló értelemben emlékezett a hölgyekről: vagy jó partiként, vagy formás leányzóként, vagy botránnyok

* A tanulmány az NKFI K 120197 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ Oborni Teréz ezért nevezte ezt az államalakulatot keleti országrésznek, keleti királyságnak. Oborni 2011. 5–15., 28., 38. Izabella és János Zsigmond 1556-ban bekövetkezett visszatérése után azonban már a következőképpen fogalmazott: „... az ország keleti felében egy magyar királyság létrehozásának már nem volt esélye.” Uo. 70.

² EOE V. 501–502., a legutóbbit 1650-ben EOE XI. 74–75. Papp 2013., valamint Sennyeire: Dáné 2006b. 40.

³ Dáné 2006a. 111–117.; Kiss 1969.; Fejér 2012.

⁴ Papp 2012.

szereplőjeként, mint elcsábított nők szerepelnek leírásában.⁵ Ugyanakkor azonban azt is tapasztalhatjuk, hogy az arisztokrata nőknek módja nyílt érdeklődni a közügyek iránt, sőt a század végéhez közeledve, vagy a 19. század első évtizedeitől a személyes szerepvállalásokra is találunk példákat.

Természetesen a világ azon hölgyek számára nyílt ki elsősorban, akik kellő műveltséggel rendelkeztek, s családjuk férfitagjainak szerepvállalása, foglalkozása révén betekintést nyerhettek az országos vagy a nemzetközi politika rejtelmeibe, esetenként a történesek háttérének, mozgató erőinek világába is.

1789-ben Csáky Katát gróf Bánffy Farkas a művelt, érdeklődő nők közé sorolta, ezért küldött neki verseket: „*Minthogy tudom, hogy excellentiátok előtt az szép magyarságú és elmés írások nem unalmasok, bátorkodom az néhai commendiroszónk halála alkalmatosságával írott verseket időtöltés végett excellentiádnak küldeni, jól tudván, hogy excellentiád egy azon méltóságos dámák közül, aki mineműségéről is ítéletet tud tenni.*”⁶ Ugyancsak ezért ismert róla, hogy olvasta és szívesen vásárolta/vásároltatta a könyveket. A grófnő lányát, a sokat utazó Rozáliát is kérte könyvvásárlásra, igaz, ebből inkább jogi ismereteit gyarapíthatta. „... *úrtam volt, hogy az Verbőczy nevű könyvet vedd meg és küldd el.*”⁷ Ez a kötet azonban – Csáky Kata és leánya, Bethlen Rozália könyveivel együtt – részévé vált annak a Csákigorbón létesített nagy könyvtárnak, amelyet a grófnő unokája, Csáky Rozália és férje, Jósika János hagyott az utókorra, s amely így a három nemzedék könyvek iránti szeretetét és érdeklődését bizonyítja.

Ugyancsak bővítette, erősítette az arisztokrata nők önálló tevékenységeinek körét annak lehetősége, ha a végrendeletek alapján jelentősebb földbirtokhoz jutottak, amelyet saját birtokrészként igazgathattak, annak jövedelmeit felhasználhatták, s azt maguk is örökíthették. Ez utóbbira lehet példa Csáky Kata grófnő esete, aki nővéreivel, Borbálával együtt örökölte apjuk, Csáky Zsigmond vagyonát. Férjével folytatott vitájában maga a következőképpen vallott erről: „*Mert ha olyan feleséged vóna, akét kenyereddal kellett vóna tartanod, annyival inkább rubáznad, mind más vóna, de nekem soha se ételem, se rubázatom, se szolgálatomra való cselédem soha egy pénzédbe se került, ezt egy asszony se írhatná Erdélybe rajtam kívül, mégis egy sincs, akinek csak olyan kevés becsületi legyen az ura előtt, mint nekem.*”⁸

Csáky Zsigmond lányai: Borbála és Kata nemcsak apjuk, de 1742-ben elhunyt nagybátyjuk, Csáky Imre erdélyi birtokvagyonát is örökölték, s azt örökítették gyermekeiknek, Haller Jánosnak, illetve Bornemissza Annamáriának és Bethlen Rozáliának. Csáky Zsigmond nőági utódainak tehát megvolt a birtok és jövedelmi háttére ahhoz, hogy önálló kezdeményezésekbe kezdhessenek, s próbáljanak eligazodni a közügyekben.

Csáky Kata grófnő ötlete volt a család két – erdélyi és magyarországi – ágának egyesítése házasság révén, amely egy családi birtokper kedvező befejezésének esélyét jelentette, ugyanakkor megerősíthette volna lányának, Bethlen Rozáliának pozícióját. A házasság megkötöttet, s a férj, Csáky János Kolozs vármegye főispáni címét is megszerezte.

⁵ Rettegi 1970.

⁶ Bánffy Farkas 1789. január 2-án, Szebenből írott levelének utóiratából. ROL KMI Jósika hitb. lt. (továbbiakban Jósika hitb. lt.) No. 661. 285.

⁷ Csáky Kata levele Bethlen Rozáliának, Küküllővár, 1791. március 17. „*Már azért küldettem részpénzt, 15 forintot, hogy fizessd ki, amit vásárlasz.*” Jósika hitb. lt. No. 662. [118–119] „*Minden örömmöm elegyes volt bánattal*” Csáky 2006. 39. és 320.

⁸ 1764. márc. 10. Csáky Kata Bethlen Miklósnak, Jósika hitb. lt. No. 662. 1-3.

Az általam vizsgált asszonyok alapműveltségében nemigen mutathatók ki különbségek, azt fiatal felnőtt korban, saját tapasztalataik és élményeik hatására bővítették, teljesítették ki. Közülük Csáky Kata grófnő volt az, aki első férjével, liber báró kászoni Bornemissza Jánossal több évig élt Itáliában (nagybátyjának, Csáky Imrének 1742-ben bekövetkezett halálakor is ott tartózkodott), ahol egészen más életvitelt tapasztalt meg, mint Erdélyben maradt kortársai. Második házasságából, Bethlen Miklós erdélyi kincstartótól származó lánya, Bethlen Rozália pedig apja testvéreinek, Bethlen Gábornak kancellársága idején a bécsi rokonságnál, a Khevenhüller családnál töltött el hosszabb időt, s egész életében előnyben részesítette a külországi kapcsolatokat. Csáky Kata unokájának, Csáky Rozáliának alapvető mintát szolgáltatott az őt a fiútestvérevel együtt nevelő nagyanyja, de a fiatal lány férjétől és annak családjától – elsősorban a szabadkőműves apától, Jósika Antaltól –, valamint anyja testvéreinek, Bornemissza Annamáriának családjától – pl. a regényíró Jósika Miklóstól – is sok pozitív impulzust kaphatott.

A hatalom támogatásának jelentősége

Az erdélyi arisztokrata szereplőknek a 17. század vége óta egyértelműen figyelniük kellett a bécsi udvar szándékaira. A három erdélyi arisztokrata hölgy, akinek levelezéséből bőségesen merítettem, a királyné csillagkeresztes dámája volt, ami kifejezte az uralkodóházhoz fűződő viszonyukat. Míg azonban Csáky Kata két férje után a családi birtok visszaszerzése érdekében kifejezetten figyelte az udvari szándékokat, lányának, Bethlen Rozáliának az udvar elvárása a Bécshez kapcsolódó társasági emelkedés fokmérője volt, unokájának, Csáky Rozáliának hosszú évekre került, hogy beleélje magát a kitüntető címbe, s kedvezően használja azt fel törekvéseinek támogatására. Amikor 1825-ben férje, Jósika János a fiaival együtt részt vett a pozsonyi országgyűlés megnyitásán, s ezt megelőzően Bécsbe is ellátogattak, felesége, Csáky Rozália nem tartott velük, nem utazott utánuk, éppen arra hivatkozva, hogy nem szereti a pompát és az udvari körökben forgolódást. 1835 májusában viszont már elfogadta a Bécsben tartózkodó arisztokraták elvárásait, akik azon a véleményen voltak: „*nem tebeti meg a császárné palotás dámája, hogy a császárnál egészen ismeretlen maradjon.*”⁹

⁹ Jósika hitb. lt. No. 415.

1. kép. Csáky Rozália csillagkeresztés dáma adománylevele (1813. május 3.)¹⁰

1769-ben Bethlen Miklós az okos és jó kapcsolatokat kiépíteni tudó feleségét használta arra, hogy a császári udvarban számára pozíciókat szerezzen, s ezért áldozatokra is hajlandó volt, hiszen birtokokat ígért a sikerért cserébe: „*Árokallyát Neked s Rosalinak testülöm – írta Csáky Kata grófnőnek –, csak jól forgasd odafel magadat. Kükküllővárt is, mindenemet.*” Nem véletlen, hogy az asszony a levelet a megtartani való írások közé sorolta, s ezt a megjegyzést fel is írta a hátoldalra. A kérés nem volt egyszerű, s mint a dokumentumok igazolják, a grófnő sikerrel járt. Nem tudjuk, azt a meggyőzési módot választotta-e, amit a férje levelében ajánlott neki: „... *Csak arra kérd, hogy ha valamely alkalmatosság adatik elő, hadd consoláltassam én is, az ki tizenkilenc esztendőktől fogva nem volt olyan nehéz comissió az országban, az melyben nem applicáltattam volna, és ma is az legnehezebb, ódiósabb¹¹ comissiókban vagyok az szolgálaton...* Ezeket, ha szép móddal kimagyarázhatnád őfelségének, talán használna. Ezt is lehetne megmondani: én vagyok egyedül catholikus familiából és mind religió dolgaiban, mind az őfelsége szolgálatában magamat exponálom mindenben...”¹²

Csáky Kata ez esetben családi ügyben, férje karrierjének előmozdításában járt el. De miközben eredményével megteremtette a családi békét, olyan embert juttatott karrierje csúcsára, akivel a kortársak egyáltalán nem voltak elégedettek. (Bethlen Miklós 1758-tól Fogarasi főkapitány, 1761-től tartományi főbiztos volt, s 1772-től lett főkincstartó.) II. József legalábbis ugyancsak rossz véleményt alakított ki erdélyi útján Bethlen Miklós főkincstartó tevékenységéről, ami egyértelműen oka lett elmozdításának. Nem tudjuk, mennyire tudta Csáky Kata reálisan felmérni férje képességeit, s azt sem, ha felmérte, milyen mértékben befolyásolhatta a felismerés őt cselekedeteiben, az azonban világos, hogy ez esetben a grófnő döntése befolyásolta a köz ügyeit, de nem egészen abba az irányba, ami a sikerességet és hasznosságot eredményezhette volna.

¹⁰ Jósika hitb. lt. No. 408.

¹¹ ódiium – gyűlölködés

¹² Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

Az arisztokrata nők érdeklődése a közügyek iránt, levelezéseik alapján

Az arisztokrata nők elsősorban a társas alkalmak, utazások alatt létrejött beszélgetések, vendégjárások során meghallgatott, elmondott történetek, híradások révén jutottak a társasági élet szempontjából hasznos ismeretekhez. A családi levelezés, napló rögzíthette ezeket az információkat – bár éppen ezért esetlegesnek kell tartanunk az utókor értesülését ezekről az alkalmakról, s az ott elhangzottakról –, illetve közvetíthette a pozícióba jutott családtagok értesüléseit is a politika fordulatairól.

1769-ben Csáky Kata bőséges levelezésben számolt be férjének Rozália lányukkal közös bécsi utazásukról. Leveleiből nemcsak a gyakori vendégeskedésről kapunk képet, s arról, hogy meglehetősen tájékozottsággal rendelkezett az udvari viszonyokról, hanem a grófnő információkat is kért a férjétől a lengyelekkel kapcsolatban: „... *Báró Brucental¹³ úrhoz tennap elmentem volt, de igen sokan voltak nála, mivel Neninek születése napja volt. Nagy asztalt adott báró Bruckenthal úr, s még én is mind együtt tanáltam őket. Bár csak az lengyelekről írnál valamit, mit csinálnak, és pénzes emberek-e azok, akik Erdélyben kívánkoztak?*”¹⁴

A férj, Bethlen Miklós egy május 31-i levélben beszámolt az Erdélyben történekről, megemlítve a lengyeleket is: „*Itt mi még eddig csendességben vagyunk, sem töröktől, sem lengyelektől nem tartunk.*”¹⁵ A feltett kérdésre azonban nem válaszolt.

Úgy tűnik, hogy az öregedő özvegyasszonyként már viszonylag keveset utazó Csáky Kata grófnő elsősorban levelezés útján szerzett ismereteket az országos politika fordulatairól. 1791 decemberében Debrecenből írta neki Nyulay Konstantin Antal: „*Amint veszem Bécsből, az újesztendőre igen nagy promotiók lesznek és változások. A palatinus, a primás és judex curiae már régen Bécsben vagynak, mindennap a császárral tartanak titkos conferenciát, a diéta harmadik esztendőre halasztott, és így ezekben a két esztendőben semmi se lesz. A cancellarius sok ízben resignált, az a híre, hogy a consilium¹⁶ ismét Posonba visszamenne, és az universitas Budára, ahol előbb volt.*”¹⁷

1792 márciusában az általa több ízben segített egykori jezsuita, Xavérius Vizi Ferenc küldte el neki Kolozsvárról az uralkodóházzal kapcsolatos legújabb híreket. „*Felséges koronás királyunknak, második Leopoldnak első Martii történt halálát, mind a Királyi Gubernium vette, mind mindenféle bécsi levelek bizonyították. Sőt tegnap a korona örökösének, felséges Ferenc főhercegnek levele staffétán érkezett ide a Guberniumhoz, mely által minden törvényeinket, szabadságinkat, és privilegiuminkat megerősíti.*”¹⁸

1792 márciusában lánya, Bethlen Rozália is megírta a bécsi híreket: „*Itt most újra gyász vagyon, a császárné is megbolt. Hírem nélkül mind expedíállyák az austriai ház belieket egymás után, a királyt 2 júniusra várják, 6 lesz a coronáció.*”¹⁹

Amikor Bethlen Rozália és második férje, Wass Miklós úgy döntött, hogy Csáky Józsefet európai utazásra küldi, 1806 augusztusának végén Párizsból kaptak tőle levelet,

¹³ Bruckenthal Sámuel (1721–1803) 1766-tól udvari kancellár volt. Felesége Klockner Zsófia.

¹⁴ Bécs, 1769. április 25. Jósika hitb. lt. No. 661. 59–60.

¹⁵ Jósika hitb. lt. No. 661. 41–42.

¹⁶ Egy elképzelésről van szó, a Helytartótanács ekkor már Budán működött.

¹⁷ Jósika hitb. lt. No. 661. 307.

¹⁸ 1792. március 12. Jósika hitb. lt. No. 661. 321–322.

¹⁹ 1792. június 6-án volt I. Ferenc magyar királyá koronázása Budán. Jósika hitb. lt. No. 661. 50–51.

amelyben színházi élményei mellett a császárral, Napóleonnal való találkozásáról is beszámolt.²⁰ 1814 áprilisában pedig Jósika Borbála férje, Kálnoky János küldött anyósának francia földről levelet, amelyben nagy újságot írt meg neki: „*Letéve már az világ Rettentője, megszűnt már Bonapartének fenyegető ereje, még ugyan, amint ballatik, mind tsak Fontanebleuban tartózkodik, de nemsokára Elba szigetére el fog költözni. ...nagy és hirtelen változás tsaknem egynéhány napoknak elfojta alatt. Istennek légyen hála, hogy mindezeknek consequentiájából látjuk hazánk felé való elindításunkat.*”²¹

2. kép. Csáky József gróf 1782–1848 (Csáky János és Bethlen Rozália fia)²²

²⁰ Jósika hitb. lt. No. 551. 1806. augusztus 27-én, Párizsból keltezett levele. Arról is beszámolt – saját találkozásának jelentőségét ezáltal még inkább kiemelve –, hogy egy abbé sem tudott Bonapartéval találkozni, amire ő vigasztalta „*társat adván kedvetlenségének, mert egy ausztriai generális, aki született francia és akivel igen ismeretes voltam, vélem egy nap akarván praesentáltatni gr. Metternichtől, a császár azt izente nékie, hogy nem fogadja el, ez is baragjában másnap elhagyta Párist.*”

²¹ Kálnoky János levele anyósának 1814. április 22-én Velleből írott levele. Uo. Jósika Biri 1806-ban lett Kálnoky János felesége. Köröspataki gróf Kálnoky Lajos és Blumegen Eleonóra házasságából két fiú született: Henrik, a morvaországi ág megalapítója, és János, az erdélyi ág alapítója, aki császári királyi kamarás és vezérőrnagy volt, s Brassóban halt meg, 1833. jan. 3-án. Jósika Borbála Jósika Antal és széki Teleki Mária Jozefa lánya, Jósika János testvére volt, aki 1789-ben született, s 1863.március 25-én halt meg. A házaspár gyermekei: Kálnoky Eleonóra (1809), György (1810), Pál (1814), Jozefa (1816), Imre (1822), Bódog – Felix – (1824). Pallas, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pc005469.html#9>

²² Joseph Krichuber munkája (1841), ENTM, Kolozsvár

Olykor a hazai események is országos jelentőségűnek tűntek, s főleg, ha személyes részvétel alapján lehetett leírást adni róluk, akkor bekerültek a levelezésekbe. 1806-ban, nem sokkal mostohaapjának, Wass Miklósnak halála után Csáky Rozáliának, aki hosszadalmasan számolt be anyósának a dévai, Ferenc napi eseményekről, különösen a császár és a császárné – I. Ferenc és felesége – tiszteletére elmondott oratiók tűntek ki, de módot talált a hallottak kommentálására is: „*sok lövések közt mentiink ki a mezőre, ahol sátor alatt volt a mise, ez után mentiink az adminisztrátorhoz, azután a bálba. Másnap ismét Márkális volt, én is ott voltam, hallottam a só emelésit, hogy ellenézték, kivált azok a szegény nemesek, akik csak a marhatartásból élnek.*”²³

1817 augusztusában I. Ferenc negyedik feleségével Kolozsvárot is látogatást tett, ahol az erdélyi arisztokrácia jeles képviselői között minden bizonnyal találkozott Jósika Jánossal és feleségével.²⁴ Jósika János ekkortájt kezdte jól ívelő politikai pályafutását: 1816-tól főkormányszéki (guberniumi) tanácsos, 1819-től titkos tanácsos, a főkormányszék alelnöke, majd I. Ferenc megbízása alapján 1822-től a főkormányszék elnöke lett.

Csáky Rozália a közélet híreiről férjének leveleiből folyamatosan értesült. Ezekből mindig tudta, merre jár, milyen problémák foglalkoztatják, vagy legalábbis mely problémákat tartott fontosnak, hogy megossa azokat a feleségével. 1828 szeptemberében azért szabadkozott felesége előtt, mert a püspök látogatása, majd a katolikus comissio tartása miatt nem tudott a birtokaira menni, pedig Rozália megírta neki, hogy sáskajárás van arafelé.

1831 szeptemberében nagyon kedvező hírként írta meg Jósika a feleségének, hogy stafétát kapott róla: Samu fiuk „*udvari consiliarius lett a Magyar Cancellárián*”, ami a valóságban „*szám feletti udvari tanácsnok*” kinevezést jelentett.²⁵

1841-ben, amikor az uralkodó Jósika Jánost teljhatalmú királyi megbízottjává nevezte ki, igen örvendezve tudatta a jó hírt feleségével, hogy az országgyűlésen milyen nagy arányban támogatták idősebbik fiuk, Jósika Samu gubernátorrá történő kinevezését. „*Meg esék tegnap a választás, példa nélkül való, és soha egy gubernátor is, még szegény Bánffy sem kapott koráért is annyi vótumat is a gubernátorságra, mint Samu, az egész ország gyűlésébe csak 26 nem választotta.*”²⁶ Bécsben azonban nem a nagy támogatásnak örvendő, 216 szavazattal rendelkező Jósikát, hanem a református Teleki Józsefet nevezték ki, aki csak 167 szavazatot kapott (a reformátusok közül és az evangélikusok közül is többen kaptak többet nála), őt tehát a nagypolitika játszomája tette gubernátorrá.²⁷ Bár Jósika Samu éppen Bécsben komoly karriert futott be, azt az ő 1843-ban meghalt apja már nem érthette meg. Komolyan

²³ Jósika hitb. lt. No. 146. Rozália levele Branyicskáról anyósának, 1806. október 9-én.

²⁴ A királyi pár látogatására 1817. augusztus 18–27 között került sor, amely alatt Karolina Augusztá adományt tett a kolozsvári kórház számára. Az udvar engedélyével 1820-ban az országos kórház felvette a császárné nevét. Gál 2001. 389.

²⁵ Jósika hitb. lt. No. 415. 1831. szeptember 5. A levél végi utóirat szerint Samu megérkezett apjához, de látszólag „*nem igen örvend az uraságnak*”. A kedvetlenség oka az a magánéleti probléma volt, hogy Samu beleszeretett Bánffy Miklósnéba, ahogyan apja írta „*meg gyónta nekem, hogy a Bánffy Miklósnéval való liesonja mennyire ment, s megkérdezett, hogy ha az urától elválasztják, nem ellenzem-é, hogy elvegye...*” Jósika komolyan tekintette a problémát, s részletesen megírta feleségének, hogy mennyire szenved a fia, s milyen komolyan veszi az érzelmeit, de a felkínált lehetőségéről is írt, ami bár kb. két évig nem jár fizetéssel, de egy komoly karrier alapja lehet. Ezért Jósika személyesen látogatta meg fiát Tordán, hogy a félig hivatalosan felkínált lehetőségéről egyezkedjen vele, s meggyőzze őt annak előnyeiről. Uo. 1831. július 11.

²⁶ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János levele feleségének 1841. december 4.

²⁷ Uo. Jósika adatokat is közölt: összesen 240-en szavaztak, s két szavazat érvénytelen volt. A református Kemény Ferenc 194, a katolikus Bánffy József 171, s több lutheránus is több szavazatot kapott.

szívére vette a kedvezőtlen fordulatot, amelynek feldolgozásában minden korábbinál nagyobb szüksége volt felesége támogatására.

3. kép. Jósika János báró 1778–1843²⁸

²⁸ Szathmári Pap 2008. 46–47.

Az arisztokrata nők érdeklődése az újságok iránt, szerepük bizonyos sajtótermékek megrendelésében

A Jósika családban természetes volt, hogy a család tagjai újságokat olvasnak. Csáky Rozáliának 1831. szeptember 5-én írta a férje Kolozsvárról, hogy a német újságokat még nem olvasta, ezért most csak „a két utolsó magyart” küldi ki neki Gorbóra.²⁹ Tudjuk viszont, hogy Rozália vitt át újságokat Wesselényinek Gorbóról, a hírek továbbításában tehát szerepet vállalt.

A Regélő előfizetői között Csáky Rozália neve 1833. május 2-i, csütörtöki számának előlapján szerepelt, mint Jósika János báróné, többek között gróf Kendeffi Ádám felesége, Bethlen Anna grófné, gróf Bethlen János felesége, Béli Rozália grófné mellett. De ott szerepelt az előfizetők sorában két lánya is: Antónia, Bornemissza János báróné és Josepha, Petrichevich Horváth Jánosné.³⁰ A május 5-i, vasárnapi szám előfizetői között pedig ott találjuk Csáky Rozália testvérének, Józsefnek feleségét, Rhédey Terézia grófnét.³¹ A heti két alkalommal megjelenő újság irodalmi elbeszéléseket, élettörténeteket (rövid, fél-egy oldalas összesítéseket) közölt történeti személyiségekről (pl. Báthoryak, Perényiek, Gúthy Országok stb.). Tartalmazott jeles mondásokat, verseket, valamint volt egy „világi telegraf” című rovata is, amely kisebb érdekes történeteket takart a világ minden tájáról (pl. nürnbergi lovagiáték, elégett gyorssekér dél francia területen, indiai bálványtemplom stb.), de anekdotákat is közölt „Nevettető pillulák” címmel. Komoly ismereteket tehát nem lehetett szerezni a lap olvasásával, de olvasói a mai bulvár újságok hangulatát bizonyára érezhették.

A köz ügyében, a köz számára hasznos női szerepvállalások, tevékenységek

A közélet a 18–19. században sem a nők tevékenységi területe volt, tisztségeket, megbízatásokat csak férfiak kaptak, a politikában hivatalosan csak a férfiak vettek részt, s ezt a kor közvélekedése is teljesen természetesnek tartotta. A nők változó, új tevékenységi területe saját birtokaik irányítása mellett – amelyet a végrendeletek a 18. századtól lehetővé tettek – a jótékonykodás, az iskolák és a szegényügy támogatása, s a 19. században az új egyesületek, vállalkozások kezdeményezése, felkarolása volt. A politikai közéletben való szerepvállalás helyett a köz érdekében álló cselekedetek a polgári lét velejárói lettek.

²⁹ Jósika hitb. lt. No. 415. Jósika János 1833. január 8-án hasonló lépést tett, megírván: „*A magyar újságot küldem, hogy tudgy valamit a világról.*”

³⁰ Regélő, 1833. május 2. 69. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=reg&ev=1833&sz=009> A szerkesztő Róthkrepf Gábor volt.

³¹ Uo., 1833. május 5. 77. <http://fulltext.lib.unideb.hu/journals/bin/tibi.cgi?fi=reg&ev=1833&sz=010>

4. kép. Csáky Kata grófnő 1726–1794 (Bethlen Miklós felesége)³²

Az általam vizsgált nőalakok közül Csáky Kata tudatosan vállalta az imádságok közrebozsátójaként, hogy a „jó cselekedetek által” a nálánál elesettebbeken kíván segíteni. Levelezése alapján még 1791-ben is tudomást szerezhetünk róla, hogy a katolikus püspök jóváhagyta egy imádságát, s engedélyezte annak kinyomtatását kétszáz példányban.³³

A vallását őszintén gyakorló grófnő levelei utalnak jótékony cselekedeteire. Férjéhez 1764 márciusában írott hosszú levele szerint egyik életcélja volt, hogy jövedelmeiből „Isten dicsőségére,” egyháznak segítésére fordíthasson. 1774-ben keltezett megállapodása alapján birtokai dézmájának jövedelméből három évig Kolozsváron a minorita templom építését segítette, 1779–1786 között Szebenben Orsolya apácakolostort támogatott, 1781-ből pedig ismerjük contractusát, amelyet „egy késasszony tanítására fundációul” kötött.³⁴

1792. október 20-án kelt adománylevele szerint három adósának tartozását juttatta a kolozsvári római katolikus convictusnak.³⁵ A négyezer forintos adományt kamatával

³² A festményről készített fotót közli Lukinich 1927. 511.

³³ Az imádságot Kolozsvárt nyomtatták ki. 1791. december 24. „*Excellentiádtól küldött imádságot elvittem püspök úr excellentiájához, megvizsgálta, helybe hagyta, és felírta reá, hogy az maga typographiájába nyomtattassék ki. Ezen a béten nyomtatásbozs fognak és excellentiádnak parancsolattya szerént kétszáz exemplart ki is nyomtatnak.*”

³⁴ Jósika hitb. lt. No. 409. az 1774. évi egyezés, Uo. No. 542. A kolozsvári templomépítésre 1776-ban 500 forintot ajánlott fel, amelyből szeptemberben 103 forintot be is fizetett.

³⁵ OKT 1888. 667–668. Tholdalagi Ferencnél 2000, Wesselényi Miklósnál 1000, és gróf Gyulai Ferencnél lévő, úgyszintén 1000 forintról volt szó. A „kényszerítő” körülményektől függően azt a jogot is magának tartotta a grófnő, hogy – amennyiben három hónappal korábban bejelenti – visszakaphassa a pénzüsszeget.

együtt az alapítvány részének tekintette, ugyanakkor fenntartva családjá számára a jogot, hogy rokonságából, vagy a számukra fontos fiatal emberek közül ajánlhassanak a támogatott három nemesi ifjú közé.

5. kép. Bethlen Rozália 1754–1826 (Csáky János, majd Wass Miklós felesége)³⁶

Lánya, Bethlen Rozália nem különösebben jeleskedett kezdeményezésekben, hiszen sorsa egy költekező és adósságokat halmozó férjjel (Csáky János) és fiúval (Csáky József) áldotta meg, s második férje támogatásával élete végéig csak a mások által vállalt adósságokat fizette, majd özvegységében bevételei egy részét saját utazásaira költötte. Gyermekre hagyta a visszaszerzett birtokokat és ingóságokat, de a köz érdekében nemigen kezdeményezett.

Csáky Kata unokája, Rozália azonban kiteljesítője lett a nagyanjai hagyománynak, de tevékenysége egészen más területeken bontakozott ki. 1823-ban hozta létre a „Kolozsvári Nemes Jóltevő Asszonyi Egyesület”-et, amely több kezdeményezést is tett: az ő irányításával jött létre az ún. Haller-kertben a „népkert”. A népkertben nem csak pihenő és szórakozó helyet kell látni, hiszen az alapítók ott elsősorban a szegények megsegítését szorgalmazták. A dolgozóház negyven szegény számára az egyesület tagjainak természeti (építési anyag) és pénzadományából épült fel. Tizenkét ágyra arisztokrata hölgyek tettek alapítványt, s aki ebben részesült, az szállást, étkezést, ruházatot kapott, illetve betegsége esetén gyógykezelést a Karolina-kórházban. 1830-ban alapították a „kisgyermekre ügyelő iskola épületét”, azaz egy elő-iskolát, vagyis óvodát, működött itt egy kőből épült „meleg

³⁶ 1783-ban készült festmény (56x45 cm), NPA portréadatbázis (<http://opac3.npt.monguz.hu/record/-/record/RECORD3256>)

feredő-ház” réz kádakkal, s létesült egy „nagyobb emeletű épület” bálók, casinók, muzsikák számára. A „dolgozó ház” szövött áruit az ún. „fejéritő gyárban” kezelték, s 1841-től már selyemfonó műhely is megkezdte itt működését. A kolozsvári „szegények boltja” is az ő kezdeményezésére jött létre, de megszervezte, hogy a szürke posztó eljusson a debreceni és a pesti vásárookra is.

A rengeteg energia és sok fáradtság ellenére érték a grófnőt kudarcok is. 1832 májusában maga panaszkodott Kováts püspöknek a részvétlenségről: „*az Egyesület csak név szerint az 6 esztendőktől fogva szinte csak belőlem állván, szép dámáink adakozó kezeik éppen semmivel sem segítenek, »táncoló lábaik« hoznak be még egy keveset az egyesület céljainak megvalósítására.*” A kolozsvári nőegylet az uralkodónó folyamatos anyagi támogatása mellett működött: a számadások szerint 1000 forintos éves támogatást kaptak Karolina Augusztától.

6. kép. Csáky Rozália 1784–1850 (Jósika János felesége)³⁷

Csáky Rozália egészen kivételes kezdeményezése volt, hogy egy cukormanufaktúrát indított útjára, ráadásul a férje akarata ellenére, az unokatestvére, a regényíró Jósika Miklós társaságában. 1832-ben Jósika János meg is írta neki, hogy „*tudod kedves fiam, hogy én az egész fabrikádnak soha akarója nem voltam, s nem vagyok. Akaratom ellen csináltad, s amit megmondottam, csak úgy is secundált ... egy néhány s még sok ezer forint adósság, s a gyermekek is fogják*

³⁷ MUE KGy, Pákei Lajos hagyaték. VII. B.–XVIII.

fizetni...”³⁸ Ennek ellenére, amikor 1832 októberében Rozália Bécsben járt, férje Gorbón követte figyelemmel a fabrika építését, s nyugtatta meg feleségét, hogy minden rendben halad az építéssel, „*jövő béten jó ké Philipp a machinákat felállítani.*”³⁹

A vizsgált levelezéseket olvasva megállapítható, hogy az erdélyi arisztokrata hölgyek közül tanultsága, műveltsége, s családjának kapcsolatrendszere alapján már a 18. századtól kiemelkedtek olyanok, akik érdeklődésükkel, kezdeményezéseikkel, tevékenységüknek eredményeivel felhívták magukra a figyelmet, s a kezdődő polgári egyesületek és vállalkozások megalapozóivá válhattak.

Klára Papp

The Aristocratic Ladies of Transylvania, and the Public Affairs

This study examines the activities of Transylvanian aristocratic women based on personal documents (correspondence) from the second half of the 18th and first half of the 19th century.

The members of the Csáky, Bethlen, and Jósika families were erudite, they were interested in the problems of their environment, while also sensitively paying attention to the intentions of the Viennese Court besides politics.

The aristocratic ladies gained useful knowledge regarding the social life primarily during social events, showers, and travels. They could also receive important information and judgement from letters discussing the foreign travels and meetings of men in their families.

The aristocratic women showed interest in newspapers, and they also played a role in ordering certain press products.

In the public life, it was the society of men that undertook a leading role. The accepted fields of activities for women were charity, aiding schools and the poor.

Based on their literacy and political relations, Transylvanian aristocratic women (like Kata and Rozália Csáky) emerged, who drew attention by their interest, initiative, and their own ventures, and became the founders of emerging civil initiatives.

³⁸ Jósika hitb. lt. No. 415.

³⁹ Uo. Jósika János levele 1832. október 6-a után Gorbórról Csáky Rozáliának. A szeptember 26-i levélben őszintén leírta ugyan „*a németed itt lévén a fabrikát is elgázíljuk, csak mondgya meg, mi kell, meg lésgen, noha bizony nagyon unom az egészét.*” Ennek ellenére maradt Gorbón, hiszen onnan járt a derék és szemfájása miatt „*fere-dőre*”, a 29-i levélben pedig megnyugtatta feleségét, hogy délelőtt Lajos fiúk, délután ő maga ellenőrzi az építkezést.

Források

Levéltári és múzeumi források

ROL KMI	Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României)
Jósika hitb. lt.	Jósika család hitbizományi levéltára (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának a Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatóságánál őrzött anyagában.)
MUE KGy	Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltára. Pákei Lajos hagyaték. VII. B.–XVIII.
ENTM	Erdélyi Nemzeti Történeti Múzeum

Sajtóforrások

Regelő	1. évf. (1833), 9–10. sz.
--------	---------------------------

Online források

NPA	Nemzeti Portrétár Alapítvány (http://opac3.npt.monguiz.hu/record/-/record/RECORD3256)
-----	---

Forráskiadványok

Csáky 2006.	Csáky Kata levelezése. Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: Papp Klára. Debrecen, 2006.
EOE	Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk.: Szilágyi Sándor. I–XXI. Bp., 1875–1898.
OKT 1888.	Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez. Összegyűjtötte és szerkesztette: Jakab Elek. Bp., 1888.
Rettegi 1970.	Rettegi György: Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi: Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970.

Szathmári Pap 2008. Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842. Közzéteszi: Murádin Jenő. Bp., 2008.

Szakirodalom

Dáné 2006a. Dáné Veronka: A Bocskaiak Erdélyben – törvénytelen liber bárók? In: „Frigy és békesség legyen”. A bécsi és a zsitvatoroki béke. Szerk.: Papp Klára, Jeney-Tóth Annamária. Debrecen, 2006. 111–117.

Dáné 2006b. Dáné Veronka: „Az Őnagysága széki így deliberalá”. (Erdélyi Tudományos Füzetek 259.) Debrecen–Kolozsvár, 2006.

Fejér 2012. Fejér Tamás: A fogarasi református eklézsia egyházjogi státusa a 17. században. In: EME Füzetek, 126. (2012) 3. sz. 124–137. http://eda.emero/bitstream/handle/10598/26191/EM_2012_3_009_Fejer_Tamas-A_fogarasi_reformatus_eklezsia.pdf?sequence=1

Gál 2001. Gál György: Kolozsvár kétezer esztendeje dátumokban. In: Kolozsvár ezer éve. Szerk.: Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár, 2001.

Kiss 1969. Kiss András: Forul dominal în Transilvania. In: Revista Arhivelor, 12. (1969) nr. 2. 59–70.

Lukinich 1927. Lukinich Imre: A bethleni Bethlen család története. Bp., 1927.

Oborni 2011. Oborni Teréz: Udvar, állam és kormányzat Erdélyben (Tanulmányok). Bp., 2011.

Pallas A Pallas Nagy Lexikona, <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/054/pt005469.html#9>

Papp 2012. Papp Klára: Útkereső Csákyak az Erdélyi Fejedelemségben és a Magyar Királyságban. In: „... éltünk mi sokáig két hazában...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. (Speculum Historiae Debreceniense 9.) Szerk.: Dáné Veronka, Oborni Teréz, Sipos Gábor. Debrecen, 2012. 193–219.

Papp 2013. Papp Klára: Nemesi társadalom az Erdélyi Fejedelemségben. In: Korunk, 24. (2013) 3. sz. 34–42.

Fazakas Gábor

A XX. század első országgyűlési választása Nagyváradon

Az 1867. évi kiegyezés mérföldkőnek számított a magyar történelemben. A modern, polgári Magyarország kiépülésének kezdetét fémjelezte. A dualizmus rendszerének létrejöttéről, működéséről, intézményeiről, az országgyűlésekről több összefoglaló munka, tanulmány született. A dualizmuskori Magyarország országgyűlési képviselőválasztásait, ezek lefolyását a történetírás csalásokkal, politikai visszaélésekkel, korrupcióval jellemezte. A mindenkori cél a kormánypárt parlamenti többségének megtartása volt.

Dolgozatom középpontjába – Nagyvárad törvényhatósági joggal rendelkező város esetén keresztül – a XX. század első országgyűlési választásának vizsgálatát állítottam. Nagyvárad, mint helyszín kiválasztása, nem véletlen: a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben óriási gazdasági felzárkózásnak lehettünk tanúi Szent László városában, ami a munkásság számbeli gyarapodását is eredményezte.

A dolgozat középpontját kettősség jellemzi. Egyfelől az országos politikai élet helyi szintű megmérettetésekének lefolyását, kulcsszereplőit és eredményeit teszi vizsgálat tárgyává, másfelől a szocialista tanok által megtermékenyített nagyváradai munkásság képviselőválasztásokra gyakorolt hatásainak, eseményformáló nyomásának értékelésére vállalkozik.

Az adatgyűjtés fázisában elsősorban levéltári adatokra hagytam, ezen belül főképp a városi polgármesteri iratokra. A munkássággal kapcsolatban felmerülő kérdések, teendők „rendezése” a rendőrkapitányi hivatal (Rendőrségi iratok) hatáskörébe tartozott. Zömében itt kaptuk ezen társadalmi rétegre vonatkozóan a legtöbb adatot, de néhány kérdést illetően adatokat találtunk a Városi Tanácsi aktákban is. A levéltári adatokat a helyi sajtó tudósításaival, statisztikáival, a Nagyváraddal foglalkozó irodalommal, valamint a szakirodalom által nyújtott adatokkal egészítettem ki.

A kutatás célja egyrészt, hogy elemezze azon társadalmi réteget, mely a „legszebb polgári jogok” egyikének nevezett választójoggal rendelkezett Nagyváradon, hozzájárulva a politikai társadalom mélyebbre ható megértéséhez, politikában való jártasságához. Másrészt ismerteti a századfordulóra egyre inkább teret hódító szocialista tanoknak a helyi társadalom egészére gyakorolt hatását, társadalomformáló tevékenységének módját és eredményeit, eszméinek zászlóvivőit.

A dualizmusban Magyarországon többpártrendszerrel igen, azonban pártváltógazdaságról nem beszélhetünk, eltekintve az 1905. évi kivételtől. A rendszer dinamikáját a pártok politikusainak „átjárásai” biztosították.

A három-, majd ötévenkénti képviselőválasztások alkalmával megmozdult a társadalom. Ezt érteni lehetett úgy a politikai jogokkal felruházott társadalmi rétegre, mint az ezen kívül esőkre is. Megjegyzendő, hogy a választások előtti események sorozata (programbeszéd, választási propaganda stb.) ugyanúgy mozgósította a képviselőválasztói joggal nem rendelkezőket – talán még jobban! – mint az arra jogosultakat.

A dualizmuskori választások alapja az 1848. évi V. tc. és az ezt kiegészítő 1874. évi XXXIII. tc. volt. 1899-ben csupán néhány eljárásról változtattak. Új választójogi törvény

a korszak végén született, 1913-ban, de ezen törvény alapján sohasem tartottak parlamenti választásokat Magyarországon.

Az 1874. évi XXXIII. tc. módosítása és kiegészítése volt az 1848. évi választójogi törvénynek. A változás elvi-technikai jellegű volt. Technikai jellege a következőkben nyilvánult meg: ettől kezdve nem azt írták elő, hogy valakinek 300 Ft értékű háza vagy egy-negyed úrbéres telke kell hogy legyen, hanem a tulajdontárgy utáni jövedelem adója jelentette a cenzust. Ugyanakkor a törvény kimondta, hogy az, aki adóhátralékkal rendelkezik, elveszti ezen politikai képességét (ezen kitétel csak az 1899. évi módosításkor vesz-tette hatályát). Mindez szűkítően hatott a választójoggal rendelkezők csoportjára: míg az 1848. évi törvény értelmében a népesség mintegy 7%-a bírta ezen jogot, addig 1874 után az össznépszerűség mintegy 6%-a rendelkezett szavazati joggal. A törvény pedig új csoportok beemelését is előírta: meghatározott jövedelemadó megléte esetén a köztisztviselők és magánalkalmazottak egy részének biztosította a szavazati jogot (1874. évi XXXIII. tc. 7. §.). Tény, hogy a dualizmus korában 1874-től kezdve 1917-ig a választók aránya 5-6% körül mozgott. Ez jelzi, hogy a választójoggal rendelkező népesség ugyanolyan arányban növekedett, mint az össznépszerűség. A törvény megalkotásakor a magyar választójog európai viszonylatban élenjáró volt, a XIX. század második felére, illetve a századforduló utáni viszonyokra nézve – európai összevetésben – ez már korántsem mondható el róla, és állandó vitakérdés, konfliktusforrás volt.¹ Az 1899. évi XV. tc. „Az országgyűlési képviselőválasztás feletti bíraskodásról” pedig csak a választások néhány eljárási szabályán módosított.

Magyarországon a dualizmus egészén át egy kerület–egy mandátumos, abszolút többségű nyílt választási rendszer működött. A választás érvényessége nem függött részvételi számtól vagy aránytól. Ha az első forduló megmértetés alkalmával senkinek nem sikerült megkapnia a leadott szavazatok 50%-át, akkor a második fordulóban a legtöbb szavazatot kapott két jelölt csapott össze újból. Törvény szabályozta, hogy az egyes törvényhatóságokban hány választókerület lehetett.

A polgári választási rendszer létrehozói számára a választási mechanizmus akkor tűnt igazságosnak, ha a lakosság minden tagja ugyanolyan módon nyert képviselőt, ezért úgy határozták meg a választókerületek számát, hogy minden harmincezer lakosra jusson egy képviselő. Ebben benne foglaltatott azon elv, hogy még a politikai jogokból kiszorult állampolgárok is azonos módon, arányban képviseltessenek.²

A választások megszervezése és lebonyolítása a törvényhatóságokra tartozott, a belügyminisztériumnak csak közvetett befolyása volt minderre. A főispán – mint megyei/törvényhatósági kormány megbízott – a megyei határozatok felülvizsgálata által érvényesíthette ellenőrzését. A közvetlen végrehajtás és befolyás a közgyűlésre, a közgyűlés által megválasztott tisztviselőkre és a képviselőválasztásokért felelős központi választmányra maradt.³

A társadalom fejlődése, vagyonosodása következtében a századfordulón egyre hangsúlyosabbá vált a választójog reformjának szükségessége. A törvénymódosítást azonban nemcsak új társadalmi, hanem a megbízhatatlannak tekintett nemzetiségi csoportok vá-

¹ Gerő 1997. 62.

² Boros–Szabó 1999. 131.

³ Lányi 1911. 446–448.; 1874. évi XXXIII. tc. 17–28. §.

lasztójoghoz való juttatása tette meggondolandóvá. 1913-ban végre megszületett a törvény, mely az eddigi választásra jogosultak mintegy 6%-os körét 9%-ra bővítette volna ki. A törvény elvi újdonsága, hogy a törvényhatósági jogú városokban titkos szavazást rendelt el. Azonban a háború közbeszólt, és 1918 új választójogi reformot hozott.⁴

A képviselők helyzete is megváltozott az 1848 előtti állapotokhoz képest. Érzékeltetésképpen egy rövid, a jelöltekre vonatkozó részlet Nagyvárad és Nagyvárad-Olaszi városrészek 1848. évben a diétai választás alkalmával vezetett „követválasztási népgyűlés jegyzőkönyv”-éből: „...*fő feladatunk oly férfit választanunk, kinek mind erkölcsi, mind politikai jelleme előttünk ösmeretes és tiszta, hogy utasítás nélküli pályáján, mind szilárd becsületes hazafi jogaink és a nemzet jogai felett hű ő legyen*”.⁵ Elvileg ez érvényben maradt 1867 után is. A képviselő, kinek személyiségét a választóközönség jól ismerte, az országgyűlési ciklus idején szabadon politizálhatott, ún. szabad mandátummal rendelkezett. Ez magában foglalta a pártváltás jogát is. Ha ilyen előfordult, a képviselőnek ahhoz a közönséghez, választókerülethez kellett fordulnia nyílt levélben vagy személyesen, amelyik megválasztotta képviselőjének, hogy megmagyarázza döntését.

A képviselői pozícióval való összeférhetlenséget a korszakban kétszer szabályozták. Az első szabályozás 1875-höz köthető. Hosszú politikai viták eredménye, mellyel tulajdonképpen a törvényhozó és végrehajtó hatalom közötti válaszfalat erősítették. Az 1875. évi összeférhetlenségi törvény többek között kimondta, hogy: „*Országgyűlési képviselő nem viselhet olyan hivatalt, nem foglalhat el olyan állást, mely a korona kijelölésétől vagy a korona, a kormány, a kormányközegek kinevezésétől függ és fizetéssel jár, valamint, hogy az országgyűlési képviselő nem lehet egyszermind: a hadseregnek (haditengerészetnek) és honvédségnek tetteleges szolgálatában álló tagja*”.⁶ Az 1901-es összeférhetlenségi szabályozás a gazdasági és magánvállalkozás nagyobb mérvű összefonódását próbálta megakadályozni. Már az 1875-ös törvényben találunk a gazdasági összeférhetlenségre vonatkozó korlátokat. Eszerint nem lehet képviselő a kormánnyal szerződéses viszonyban álló vállalkozó, vagy a kormánnyal szerződéses alapon állandó vagy tartós üzleti viszonyban álló pénzügyintézet, illetve vállalkozás igazgatója, igazgatótanácsosa, jogtanácsosa és hivatalnok. A századfordulón megszületett törvényhez vezető viták – a merkantil és agrárius csoport közötti ellentétek – világosan rámutatnak arra, hogy a cél az ipari és kereskedelmi vállalkozóknak a törvényhozásból való kizárása volt.⁷

A nagyváradai munkásság a XX. század első parlamenti választásán

A századforduló Magyarországnak politikai harcainak közepette egy fokozatosan erősödő, szervezeteit megszilárdító és tevékenységének céltudatosságával rendelkező munkásréteg megjelenésével találkozhatunk.

Az 1848. év vívmányai megteremtették Magyarországon is azon feltételeket, melyek a gazdasági élet résztvevői számára szabadabb fejlődést biztosítottak, és amelyek a tőkés termelés és társadalmi viszonyok megszilárdítása, átrendeződése lett az eredménye. A

⁴ Gyáni–Kövér 2003. 115.

⁵ RNL BMI Pi 141. 179. cs.

⁶ Boros–Szabó 1999. 94.

⁷ Uo. 95.

gazdasági-társadalmi változások pozitívumaival együtt járt a politikai-jogi viszonyok alakulása is, de ezek magukon viselték a forradalom előtti feudális rendszer fennmaradó nyomait. A kiegyezést követően a tőkés fejlődés eredményei egyre kézzelfoghatóbbak lettek. A XIX. század közepétől megfigyelhető európai szintű általános gazdasági fellendülés hullámaint felhasználva, főként a porosz úton haladó mezőgazdaságban, de az iparban, kereskedelemben, pénz- és hiteléletben is élénk gyarapodás észlelhető Magyarországon. A gazdasági fejlődés eme keretei között alakult ki a magyar munkásosztály. Az ipari, bányászati és vasúti munkásság a derékhadát a falvakból az ipari centrumokba zúduló földnélküliekből szerezte, csak kisebb mértékben a korábbi kézművesiparból. Soraikból kerültek ki azok a munkások, akik Közép-Európa országait bejárva-beutazva megismerkedhettek a szocialisztikus tanításokkal, s hazatérve tevékeny szerepet vállaltak azok terjesztésében.⁸

A XIX. század közepén a magyar munkásság létviszonyai – 14-16 órás napi munka, alacsony bérek, zsúfolt, egészségtelen lakások, néhány iparágban a nők és gyerekek foglalkoztatása – rémisztő képet festettek. Javulás azonban csak a századvégen jelentkezett – szerény méretekben – a ledolgozott órák számának csökkenése, vasárnapi munkaszüneti nap bevezetése, a kötelező betegbiztosítási törvény, az ipari balesetek megelőzéséről és iparfelügyelők intézményéről stb. szóló jogszabályok megszületésével.⁹

A munkástársadalom gazdasági kiaknázása teljes politikai jogfosztottsággal párosult. Nem rendelkeztek szavazati joggal. A törvény szabta keretek – cenzus anyagi és műveltségi téren is – teljesíthetetlennek bizonyultak a hosszú munkaidő, az alacsony bérek, az analfabetizmus teremtette akadályok leküzdhetetlensége miatt.

A **magyarországi munkásmozgalom** története 1868-ban, az *Általános Munkássegylet* megalakulásával vette kezdetét, és csak 1890-ben fejeződött be párttá szerveződése. A *Magyarországi Szociáldemokrata Párt* – a pártban fellelhető nézeteltérések, főképp különböző társadalmi csoportok (mezőgazdasági munkásság–ipari munkásság) felé való nyitás elsődlegessége tekintetében kiválásokhoz, új pártalapításokhoz vezetett a századforduló táján – a magyar munkásmozgalom meghatározó pontja maradt a dualizmusban. Az „Elvi Nyilatkozat”-ban leszögezték: a fennálló tőkés társadalmi rendnek pusztulnia kell. A végső cél a bérmunkarendszer megszüntetése, a termelőeszközök köztulajdonba vétele. A párt politikai harcához követelte a programban az általános, titkos és egyenlő választójogot, a gyülekezési és egyesülési szabadság biztosítását, ugyanakkor kimondta a párt- és szakmai szervezetek fontosságát.¹⁰

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) szervezetét, célkitűzéseit tekintve nem ágyazódott be a Magyarországon szokásos és engedélyezett pártszervezeti rendszerbe. A MSZDP egy hármas struktúrát alakított ki tevékenységének és az egyesületekre vonatkozó jogszabályoknak megfelelően. Létezett a párt a pártszervezetekkel, ám ezek nem lehettek egyleti módon alakítva; létezett a szakszervezeti struktúra, ám ez nem foglalkozhatott politikai ügyekkel, nem szedhetett be párttagdíjakat. A kettő alapvetően azonos volt, a szakszervezeti tagok egyben párttagok is voltak. E kettő összekapcsolása révén jöttek létre az ún. szabad szakszervezetek, amelyek ténylegesen nem képeztek sem pártot, sem pedig valódi szakszervezetek nem voltak, jogilag nem is léteztek, a gyakorlatban az

⁸ Hegyi 1986. 69.

⁹ Bódy 2004. 5–30.

¹⁰ Uo.

egyes szervezetek átfedték egymást. A párt esetében a szervezettség, az apparátus és a rendszeres döntéseket hozó kongresszus létéből következően már valódi *tömegpárt*ról beszélhetünk. A párt támogatói nem rendelkeztek választói joggal, parlamenti képviselőjük nem volt.¹¹ A századfordulót követően azonban a választási alkalmakkor lezajló propagandakampányokat egyre sikeresebben használták fel saját céljaikra.

A Párt megalakulása után nagy erővel kezdődtek el a *szakegyleti szervezetek* megalakításának teendői, melyek zömmel a századfordulót követően sikeresen befejeződtek.¹²

A szervezeti alapok meglétét követően a Párt a politika felé irányozta erejét. Legfőbb célkitűzésének az általános, titkos és egyenlő választójog kivívását tekintette. Parlamenten kívüli erőként a párt tagságát biztosító társadalmi rétegeket felhasználva – a nép körében végzett agitációs tevékenység folytán – nyomásgyakorló tényezőként lépett fel, jelezve, hogy az ország lakosságának több mint 90%-a elesik ezen polgári jogok birtoklásától. Sikeres tevékenységüket bizonyítja az 1905–1906. évekbeni kormányzati válságban játszott meghatározó szerepük.

A *nagyváradai munkásság* életében a századforduló előtti *építőmunkások* (kőművesek, ácsok) sikeres bérmozgalmi pálfordulást hoztak a helyi munkásság fejlődésében. A nagyváradai munkásságnak egyik „húzóágát” jelentette ezen ipari dolgozók aktív tevékenysége. Az „építkezések korának” is nevezhetjük ezt az időszakot Nagyváradon, utalva a kor adta lehetőségekre (gazdasági fellendülés) helyi szinten való legszembetűnőbb megnyilatkozására, úgy magán-, mint közérdekű vonatkozásban is.¹³ A helyi munkásság másik húzóága a *malommunkások* csoportja. Fontos gabonafeldolgozó központ lévén, Nagyvárad sztrájkmozgalmi érzékenyen érintették a város gazdasági életét.¹⁴ Számos más iparágban dolgozó munkástársaik (asztalosok, könyvkötők, festők, kárpitosok stb.) felbuzdulva ezek sikerein, maguk is a sztrájk fegyveréhez nyúltak. Éppen ezért nem meglepő, hogy a sajtó hol „aláaknázott Bihar megyéről”, hol a „sztrájkok városáról” címszó alatt tudósított a városban, illetve a megyében történt munkásmozgalmakról.

Az 1890-ben létrejött MSZDP 12 területi szervezete közül Nagyvárad az aradi fiókszervezet joghatóságába lett beosztva. Munkánk elején az aradi leányszervezet koordináló szerepének – adatok hiányában való – fellelhetetlensége tűnt ki, s ezzel ellentétben látszott a budapesti központtal való közvetlen kapcsolattartás. Legalábbis ez világított ki első látásra a fellelhető adatok sokaságából. A munka során azonban végül olyan apró utalásokra akadunk, melyek azt sugallták, hogy az aradi leányszervezet váradi „tevékenysége” igenis kézzelfogható volt. A Párt 1890. évi megalakulása után erőteljesen megindult a munkásság „szervezett” erővé való formálása. A szervezeti keretek megteremtésének erőfeszítései a szocialisztikus elvek „elültetésével” jártak karonfogva. Ebben a kezdeti időszakban véltük felfedezni az aradi szervezet koordináló tevékenységének jeleit. 1892-ben a nagyváradai cipész- és csizmadiasegédék szakegyleti alapítás jelszavával összegyűltek a Várkapu utcai Benes vendéglőben. Vizsgálat indult ellenük szociális eszmék terjesztésének gyanújával. A vizsgálat folyamán kiderült, hogy a vezérszereplők múltja „nem tiszta”

¹¹ Boros–Szabó 1999. 59–60.

¹² Fő feladataik: a munkaviszonyok minden kérdésére kiterjedő érdekvédelem, gazdasági harc szervezése; a sztrájkok, bérmozgalmak gondos előkészítése, ellenállási pénztárak felállítása, a munkásság politikai, kulturális, szakmai művelése, öntudatosítása.

¹³ Péter 2004.

¹⁴ Fleisz 1985. 159–168. Ld. még: Nagyváradai Napló, VIII. és IX. évf.; Szabadság, XXXII. és XXXIII. évf.; Tiszántúl, XI. és XII. évf.

(vagy kiutasították már más városokból, vagy kapcsolatban áll a Népszavával, esetleg bujtó röpiratokat terjesztett stb.), valamint a házkutatáskor „*nagyszámú szociális iratok*” előkerülése arra engedte következtetni a hatóságot, hogy „*a Budapesten fészkelő és az állam és társadalmi rend ellen szövetszert titokban működő egyesületek itteni ügynökei*” csípték el, összesen nyolc személyt. A kihallgatási jegyzőkönyv és végzés alapján hat egyént kiutasítottak a városból, kettő maradhatott (megtagadták a közösséget elítélt társaikkal, ők valószínűleg helyi születésűek). A vádlottak születési helye nem egyértelmű minden esetben, azaz helyi születésűek-e vagy sem, azonban a zászlóvivőkről kiderült, hogy nem azok: erdődi, tihanyi, nyírgyulai, aradi születésű is van köztük. A vallatás során fény derült arra is, hogy a főszerző (Krémer Herman) összeköttetései (Népszava, Cipész szaklapok szerkesztőségével) és a tulajdonában volt „*Szózat a Népbolondítókhoz*”, illetve a „*Népbész*” című röpiratok, mely „*minden köztudomás szerint indító oka volt a múlt évi (1891) Aradon és Arad vármegyében kitört szocialista mozgalomnak*”, túlmutatnak a város határain.¹⁵ A jegyzőkönyvben foglaltaknak köszönhetően megdölni látszik a feltevésünk, miszerint az aradi fiókszervezet szerepe teljesen hiányzik a nagyváradi munkásság szervezkedésének munkálataiból. Óvatosságra int a fentebbi adat. Valószínűleg más szakegyletek „tanultak” cipész és csizmadia társaik példájából, és nagyobb körütekintéssel jártak el a továbbiakban, ezért nem találunk sehohol utalást az aradi „segítőkétségéről”.

Szervezettségük előrehaladásával, harci tapasztalataik gyarapodásával és a századvégén a munkaadók ellen nyert csatáikkal a hátuk mögött egyre elszántabb és radikálisabb megnyilatkozásokra „nyíltak” alkalmak.¹⁶

A munkásság és az MSZDP „szervezkedésének”, céljainak elérése érdekében tett különféle – jelesül, a választási hadjáratok lefolyása alatti – eljárásait legérzékletesebben helyi szinten vázolhatjuk fel. A választói jog kivívása érdekében indított harcának kezdeti lépéseit az 1901. évi országgyűlési választáson való részvétele, illetve megnyilatkozásai által próbáljuk meg bemutatni Nagyvárad város esetében.

Az 1901. év az 1896-ban megnyitott parlamenti ciklus végét jelentette. Ugyanez év októberében országgyűlési képviselőválasztásokat írtak ki. Az MSZDP a választási propaganda adta lehetőségeket kihasználva, a munkások „szervezkedése” mellett, sikra szállt a választói jog kiterjesztése érdekében.

Az 1901. év első munkásgyűlése az ács és kőműves munkások nevéhez fűződött. Az év márciusában lezajlott megbeszélésen, melyen mintegy 300 ács és kőműves gyűlt össze, jövőjükéről és munkaadóikkal szembeni álláspontjaikról egyeztettek. A gyűlésen felszólalók rámutattak az egyetértés szükségességére, a határozottabb jogvédelem érdekében, illetve a munkások sorsának állapotára.¹⁷ A *Nagyvárad Napló* szerkesztőségébe juttatott panaszlevélben ugyanezek a munkások a munkaadók közül néhányat azzal vádoltak, hogy nem tartják magukat az előző években létrejött egyezségekhez. A minimum fizetést nem akarták megadni, sőt el akarták törölni az órarendszert, emiatt gyakoriak a súrlódások. A munkavállalók tiltakoztak és kijelentették, hogy semmivel sem kértek többet mint a megérdemelt munkabér.¹⁸ A híradások megszűnnek az ügyről tovább tudósítani, ami azt feltételezi, hogy tető alá került a két fél közti megállapodás.

¹⁵ RNL BMI Pi 142., Rendőrségi iratok 106. cs.

¹⁶ Fleisz 1984. Ld. még RNL BMI Pi 142., Városi Tanács 376., 403 cs.

¹⁷ Nagyvárad Napló, IV. évf. 72.

¹⁸ Uo. 73.

A választások megrendezésének közeledtével az MSZDP is elkezdte választási felhívásainak terjesztését. Ezt a *Tiszántúl* és a *Nagyváradai Napló* is közzéteszi, míg a Szabadelvű Párt hivatalos közlönyében, a *Szabadságban* nem találunk utalást erre. A felhívás a „*nép ellenségeinek mindenféle készülődéséről*” tesz említést bevezetőjében, mely oda irányul, hogy „*továbbra is úrrá legyenek a keservesen munkálkodó nép felett*”. Erősen kikel a klerikalizmus ellen,¹⁹ míg a liberalizmussal, ha a szükség úgy hozta, szövetkezett, paktumra lépett. Ostorozta a „*pénzzel, borral, sörrel, pálinkával vesztegető és a korrupció magvait szóró*” ellenségeit, rámutatott, hogy a Párt csak a felvilágosítás, a tanítás fegyvereivel tudott és akart harcolni. „*Ellenségeink címeiket, rendjeleket, üzleteket harácsolnak el, hogy milliókat tevő választási pénztárukat feltöltésük*” – utaltak ellenségeiket vádolva pénzszerzési módjaikra, míg párthíveikhez a következőkkel fordultak: „*[...] adjatok és gyűjtsetek a MSZDP választási alapja számára összeállítéteket, hogy felvehessük a harcot [...]*”.²⁰

A helyi lapokban megjelent választási felhívást követő egy héten belül a nagyváradai ács és kőműves munkások „nyilvános építő” munkásgyűlés megtartását határozták el, a következő napirenddel: a szervezkedés célja, sajtó és a gyűjtés, az általános és titkos választójog.²¹ A városi majorépület nagytermében kb. 300 résztvevővel megtartott gyűlést a hatóság felügyeletével tarthatták meg a munkások. A programpontok mindegyike mellett egy-egy szónok érvelt. Molnár Lajos szakegyleti elnök hangsúlyozta a szervezkedés fontosságát, mivel szerintük a szervezetlen munkások nem boldogulnak; utaltak arra, hogy országszerte minden társadalmi osztály tömörült érdekeik elérésére. A „Sajtó és a gyűjtés” címén megtartott előadás után (csak egy igazi barátja van a munkásságnak: a Népszava) rátértek a politikai téren való szervezkedés fontosságára. Előbb Vantusz Károly szállt síkra e mellett, majd a budapesti szociáldemokrata kör küldötte, Pelczéder Ágoston – aki az októberi parlamenti választások alkalmával az MSZDP jelöltjeként lépett fel – érvelt, követelt, és mutatott rá az általános választójog szükségességére: „*[...] 18 millió embernek nincs választójoga és képviselője a Parlamentben, ahol a kormány a sötét butaság pártjának, a Néppártnak is teret engedett [...]*”. A programban megjelöltek szigorú betartását és a rendfenntartó erők jelenlétének szükséges voltát jelzi, hogy a főkapitány a szónokok tárgytól való elkanyarodásakor – a tőke ellen intézett támadások közben – rendre intette őket, meggátolta a hallgatóságban lappangó ellenszenv, elégedetlenség felszínre törését a tőkés ellenében.²²

A gyűlésen elhangzott gyűjtési akció támogatására újra felhívás látott napvilágot. A *Nagyváradai Napló* szerkesztősége azonban ezt már nem állhatta meg szó nélkül. A felhívás néhány sorban kárhóztatta a burzsoá urakat, majd néhány sorral alább gyűjtésre szólította őket is. „*[...] pénz, pénz kell a szocialista pártvezéreknek, hogy mandátumhoz jussanak. Csak aztán »a tiszta lelkesedés áldozatkészségének volna ki nem apadó forrása« hamarosan ki ne duguljon*” – toldotta meg csípős megjegyzésével a szerkesztő.²³

¹⁹ Noha a Tiszántúlban megjelenő cikkek alapján az „egyházaiak” – német hatás – a szociáldemokratákban egy lehetséges partnert véltek felfedezni egy létrehozandó erős társadalmi alapokkal rendelkező keresztényszocialis párt, illetve társadalmi bázis megalakítása szempontjából, utóbbiak részéről teljes elutasítással lehetett találkozni. Ld. *Tiszántúl*, I. évf. (1895) Mutatványszám, és *Szabadság*, XXVIII. évf. 183.

²⁰ *Tiszántúl*, VII. évf. 160., illetve *Nagyváradai Napló*, IV. évf. 161.

²¹ *Nagyváradai Napló*, IV. évf. 164.

²² *Tiszántúl*, VII. évf. 165.; *Nagyváradai Napló*, IV. évf. 166.; *Szabadság*, XXVIII. évf. 167.

²³ *Nagyváradai Napló*, IV. évf. 169.

A választást megelőző hónapban (1901 szeptembere) csupán egy kisebb munkabeszüntetés történt. Ez Lévay Márton könyvkötészetében zajlott le. Állítólagos oka: a munkaadó nem tűrte, hogy munkásai (21 személy) a könyvkötő szakszervelet tagjai legyenek, kérte tőlük, lépjenek ki az egyletből, „*mely nem más mint segítség sztrájkjé esetére, ám egy-egy ember a tagságot szükségesnek tartotta*”. A munkaadónak átadott „íven” fellelhető követelések között a munkaidő csökkentése, a nagy ünnepek alkalmával munkaszüneti nap bevezetése, bérjavítás stb. szerepelt. A munkaadó szerint munkabér és -idő ellen nem volt kifogásuk a munkásoknak, míg egy budapesti agitátor le nem jött és elégedetlenséget nem szított. A Lévay által fizetett munkabér az országos könyvkötők által átlagosan fizetett munkabért felülmúlta, ezt a körülményt, mielőtt a sztrájkba álltak volna, maguk a munkások is elismerték. Mivel a kérelmeket a munkaadó megtagadta, a dolgozók beszüntették a munkát.²⁴

Az 1901. évi képviselőválasztáson a Szabadelvű és a Függetlenségi Párt mellett a Szociáldemokrata Párt is képviselőt állított Nagyváradon, Pelczéder Ágoston személyében. Indulása – a megtartott programbeszéd ellenére, melyet népes közönség, de annál kevesebb szavazati joggal rendelkező előtt tartott meg a tűzoltó laktanya udvarán – még a választást megelőző egyeztetések alkalmával (nem delegáltak képviselőt a központi választmány által kezdeményezett tanácskozásokra) sem volt biztosra vehető. Az, hogy a Párt jelöltet állított, egyrészt újabb lehetőséget nyújtott arra, hogy elveiket népszerűsítsék a városi társadalom körében, másrészt pedig az első lépések megtétele volt ez a Parlamentben levő képviselői helyek egyikének jövőbeli elfoglalására.

A választáson elért 1 darab szavazat a versengő két nagy párt összetűzését nem zavarta meg. Ami a későbbiekre illeti: az általános választójog követelése, és – a magyarországi politikai élet alakulása mellett – a pártpropaganda erőfeszítései, ha nem is egy kézzelfogható mandátum megszerzését hozta, de sikeresen tágította a támogatók körét a társadalomban.²⁵ Nagyváradon ekkortájt a titokzatosságból a profán világ elé kilépő nagyváradi László király szabadkőműves páholy köztiszteletnek örvendő képviselőire, tagjaira utalhatunk.²⁶ A századfordulón Várady Zsigmond által közzétett *Társadalmi program* progresszív munkára szólította fel a szabadkőműveséget a társadalmi és állami lét szabadkőművesi szellemben való átalakítására. Felismerték, hogy változásokat kell eszközölni úgy a páholy/páholyok szerkezetében (belső reform), mint a társadalom berkeiben, a kor felvetette új problémák leküzdhetése érdekében.²⁷

A Szociáldemokrata Párttal néhány páholytag számos kérdést illetően egy állásponton volt. Klerikalizmus-ellenesség, általános választójog követelése, kötelező és ingyenes állami népoktatás, betegsegélyezés stb. – a legfontosabb közös nevezők közül néhány.²⁸

²⁴ Tiszántúl, VII. évf. 205. és Szabadság, XXVIII. évf. 207.

²⁵ Ezt alátámasztja az 1906. évi nagyváradi választáson induló szociáldemokrata párti jelölt – Bokányi Dezső – kapott szavazatainak száma (93 szavazat az 1901. évivel szemben, ami 1 voks volt). Az alacsony részvételi arányhoz viszonyítva (a választói joggal bírók 47,3%-a (1617 egyén) vett részt a szavazáson) a szociáldemokraták mintegy 2,7%-os támogatottságot tudhattak magukénak (93 személy). A távolmaradók aránya 52,7%-ot tett ki (1800 választó). RNL BMI Pi 141. 569 cs.

²⁶ Kupán 2004.

²⁷ Uo. 52.

²⁸ A páholy működésében fontos helyet foglalt el ugyanakkor a szociálpolitika. A nehezebb téli hónapokban ingyenkenyér-akciókat szerveztek a rászorulóknak, melyekről a helyi sajtó folyamatosan tudósított. A *Társadalmi program* szellemében, 1903-ban kezdeményezték különböző előadások megrendezését az egyes munkás-egyesületekben, azzal a céllal, hogy „*ne csak a szocialista agitátorok szolgáljanak nekik lelki táplálékkal, hanem olyan ismeretekre is szert tegyenek, amelyek valóban hasznukra és épülésükre válnak*”. Nyitás volt ez az alsóbb néprétegek

Az októberi választást megelőzően mindkét ellenzéki párt tüntető menet megtarthatása iránti engedélyekért folyamodott az illetékes hatóságoknál. A szociáldemokraták tartották meg előbb saját demonstrációjukat. Az „Éljen a nemzetközi szociáldemokrácia”, „Jogot a Népnek”, és a „Mienk a jövő” transzparenszekkel felszerelkezett tüntetők a Nagypiac téren rögtönzött szónoklatokat tartottak: szó esett a nép tőke általi kegyetlen kiaknázásáról, az általános választói jogról is. A rendfenntartó közegek beavatkozására nem volt szükség, csupán a „piros zászlót vétette le a rendőrség”.²⁹

A választáson az MSZDP képviselőjelöltjét „támogatók” különösebb incidensek nélkül vették tudomásul támogatottjuk bukását, ezért még a választás lefolyása alatt döntöttek arról, hogy a párt szimpatizánsait oda irányítják, hogy szavazataikkal a függetlenségi Dr. Barabás Béla jelöltet támogassák.

A nagyváradai választás eredménye a döbbenet erejével hatott a kor magyar politikai berkeiben. Dr. Barabás Béla függetlenségi jelölt elnyerte a város mandátumát, kiütve ezzel a két évtizede szakadatlanul ezen mandátumot birtokló Tisza Kálmánt, míg az MSZDP az események lefolyásából nyert tapasztalatokból okulva készülődhetett a legközelebbi választási megmérettetésre.

A választások lefolyása mit sem változtatott a munkásság eddig követett eljárásaiból: tovább folytatta bérmozgalmait, munkakörülményeik javítását célzó erőfeszítéseit.

Az 1901. év utolsó munkásmegmozdulása a régi reáliskola lebontását végző napszámosokhoz kötődik. A híradás, ahogy a Lévay-féle könyvkötők esetében, „izgatók”, bujtogatók tevékenységéről tudósít. A sztrájk célja bérnövelés volt. Ifj. Rimanóczy Kálmán, mint munkáltató, engedett a követeléseknek, és közölte, hogy ezentúl minden hét elején előre közölni fogja a munkáért járó díjakat. Ám a megmozdulás nem volt egységes. Egyes dolgozók tovább folytatták a munkát, akikkel szemben sztrájkoló társaik fenyegetően, sőt tettelegességig fajulóan léptek fel.³⁰

Nagyságrendileg ebben az időszakban kezdett kialakulni a későbbiekben azon bevett szokás, miszerint a renitenskedők, illetve a túlzott követeléseket támasztó munkások helyébe új embereket toboroznak, alkalmaznak, nem egy esetben akár távoli vidékekről is. Ellenséges viselkedés, kővel való dobálás, szitkozódás, esetleg fizikai bántalmazás – a leggyakrabban előforduló megnyilvánulások az idegen szaktársak ellen. A bérmozgalmak idővel fejlődésnek, érdekeik védelmében, a helyi munkások (esetünkben városi, és csak utánuk vidéki társaik) munkavállalási elsőbbségének rögzítése a munkavállalókkal kötendő szerződésekben konstans pontoknak számítottak.

felé, hogy megszűnjön a szervezet elitjellege. A szabadkőművesekhez kötődik az *Általános Választói Liga* megalakítása is (1905), habár nem találkozunk sehol „hivatalosan” a páholy szervezőmunkájára való utalással, azonban szervezőbizottságában túlnyomó többséggel szabadkőművesek vettek részt. Ezzel az aktív politikai vállalásának útjára léptek. A páholytagok többségében a kormánypártnak a hívei, de a függetlenségi ellenzék képviselői is megtalálhatók, ahogyan a szociáldemokraták is. Utóbbiak legnevesebb vezéralakja, a Szabadelvű Pártból való kilépés után, dr. Ágoston Péter jogakadémiai tanár, aki később a Párt helyi vezetője is lett. Említésre méltók még, mint páholy- és MSZDP-tagok: Jancsó Károly tb. megyei főjegyző, dr. Papp János. A szabadkőművesek páholyon kívüli tevékenységének jótékony hatását egy egész sor szociális és kultúrabarát kezdeményezés fémjelzte: *Népbivatal* felállítása (1905) a szegények jogvédelmére (létrehozók: dr. Ágoston Péter és dr. Bárdos Imre, mint a Demokrata Kör alelnöke), vagy a *téli munkástanfolyamok* megszervezése (dr. Ágoston Péter). Kupán 2004. 51–81. Ld. még: Szabadság, XXXII. évf. 260. és 298.

²⁹ Szabadság, XXVIII. évf. 225. Ld. még: Fleisz 1985.

³⁰ Szabadság, XXVIII. évf. 274.

A munkásság eme kezdeti lépései a politikai élet színpadán jövőjük szempontjából biztató jelként álltak előttük. A „tökés kizsákmányolókkal” szembeni harcmodor legfőbb fegyvere, a sztrájkmozgalmak kibontakozása és ezek „tökéletességre” való kifejlődése a továbbiakban meghatározó tényezője maradt a hazai munkásság érdekérvényesítésének.

A munkásság szervezettsége mellett megfigyelhető a XX. század kezdetével a sztrájkmozgalmak számának és erejének jelentős növekedése. Ezen mozgalmak a parlamenti választások közeledtével érdekes színezetet nyertek. Hangsúlyt fektettek az általános választói jog kiterjesztésének követelésére. A munkásság öntudatosodásának fejlődése és nyomásgyakorló ereje révén a későbbiekben megkerülhetetlen tényezővé tette a Szociáldemokrata Pártot és annak tagságát.

A választásra való felkészülés és a programbeszéd

A választási események lezajlását egy többlépcsős folyamat előzte meg. A központi választmány által készítettett első *ideiglenes*nek nevezett összeírásokat megtekintés végett közszemlére kitették. Célja a politikai jogokkal bírók feltérképezése, az abból esetlegesen kimaradtak számára lehetőség, hogy jelezzék az összeíró bizottság eljárási figyelmetlenségeit, *felszólalás* útján. A váradi kerületet alkotó négy városrész választási joggal rendelkezőinek listáit nem egy időpontban függesztették ki. A sorrend kötött volt: előbb a két „központi” városnegyed (Olaszi és Újváros), majd a két, 1875-től a váradi választókerülethez tartozó városnegyed arra jogosult tagjainak névsorát tették közzé.³¹

A választók listáinak állandósítását követően a választások után újonnan megalakuló országgyűlésre szóló királyi meghívást, a központi választmány által megjelölt képviselőválasztás napját, helyét, időpontját, a szavazatszedő bizottságok összetételét és a városnegyedeket érintő választási sorrendet hirdetmények, dobszó és sajtó útján hozták nyilvánosságra.

Az országgyűlés feloszlata és a választások kiírása után megmozdultak a helyi elit különböző álláspontú, elkötelezettségű csoportjai. A választás végkimenetele szempontjából rendkívül fontos feladat állt előttük: a város mandátumának felajánlása a „kiválasztott” képviselőjelöltnek. Ez a választások növekvő mértékű pártszempontúvá válása során egyre gyakrabban a meglévő pártok „központjaival” való konzultáció alapján történt. Lehetőséget nyújtott helyi szintű politikai megegyezésekre, legfőképp az ellenzéken belül, ugyanis a dualizmusban gyakran éltek választási megegyezések kötésével. Ezek után kezdődött meg a jelölt és/vagy támogatóinak kampánytevékenysége.

A helyi pártok választásra való felkészülése hozzávetőlegesen bő egy hónappal a választást megelőzően kezdődött. A pártok közgyűlést hívtak össze, vezetőséget választottak, rendezték soraikat a képviselőválasztás megszervezésére és lezajlására. A közgyűléseken dőlt el, hogy az illető párt kinek ajánlja fel az elnyerendő képviselői helyet. Ezután

³¹ TGy 1875. Velence és Váralja 1860-ban véglegesen egyesült – anyagi viszonyaiban is, nemcsak közigazgatásilag – Nagyváraddal, ám a képviselőválasztási alkalmak idején az itt lakó választói joggal rendelkezők a bihari kerület politikai társadalmának csoportját növelték. A város akkori országgyűlési képviselője – Teleszky István – „járta ki” Velence és Váralja helyzetének megváltoztatását. 1875-től Olaszi, Újváros, Váralja és Velence városrészekből egyesített és törvényhatósági joggal felruházott Nagyvárad város választott egy képviselőt. Munkájáért a város közönsége 1875-ben, illetve 1878-ban újból megválasztotta képviselőjének.

érkezett meg a városba az illető képviselőjelölt, hogy megtartsa programbeszédét, kifejtse álláspontját.

Az 1901. évi nagyváradai követválasztáson három jelölt indult a város mandátumának megszerzéséért: Tisza Kálmán szabadelvű, Dr. Barabás Béla függetlenségi és Pelczéder Ágoston szociáldemokrata jelölt.

Tekintsük meg közelebbről, miként zajlottak le ezen események. A sort a nagyváradai kormánypárt szervezkedésének ismertetésével kezdjük.

Sűrű program jellemezte a helyi Szabadelvű Párt vezetőségének és tagságának mindennapjait: alig egy hét alatt a párt újjászervezésére, a közgyűlés megtartására, valamint Tisza Kálmán beszámolóbeszédére is sort kellett keríteniük. Beszédtema volt a párt egységének ügye is. Természetesen erről nem a *Szabadság*ból értesülhettünk. Ennek oka a lap kormánypárti közlönként való működésében keresendő. Alapvető feladata volt a párt tekintélyének és érdekeinek védelme, az olvasóközönség, illetve a társadalom irányában egy egységes és erős érdekképviselet arculatának megtartása. Már a párt alakuló ülésén észlelhetők voltak az egyetértés hiányára utaló tünetek. Olyan apróságokon vitatkozott a pártvezetőség – pl. hogy mennyi legyen az alelnökök száma –, amelyen rutinszerűen kellett volna átlépnie. Ezt csak tetőzte, hogy a választmányi tagok összeírásakor – figyelmetlenségből vagy közömbösségből? – nemcsak függetlenségi és más pártbeli, hanem olyan tagok is voltak, akiknek nem volt szavazati joguk. Sőt olyanokat is felvettek a listára, akiket nem értesítettek a jelölésről.³² A néhány nappal később megtartott közgyűlés megpróbálta az elkövetett baklövéseket kiküszöbölni oly módon, hogy az összeállított választmányi névsorokat „megrostálták”, és néhány ellenzéki választót kitöröltek a listából. Ennek ellenére még maradt benne néhány „régí kipróbált 48-as választópolgár”.³³ A Szabadelvű Párt közlönye tagadta a vádakát és a párt egységét hangsúlyozta.³⁴ A közgyűlés döntése alapján a város képviselői mandátumát újból Tisza Kálmánnak³⁵ ajánlották fel.

³² Tiszántúl, VII. évf. 196.

³³ Uo. 199.

³⁴ Szabadság, XXVIII. évf. 201.

³⁵ Tisza Kálmán (sz. Geszt, 1830 – megh. Budapest, 1902) – a szabadságharc idején kezdte pályafutását segédfogalmazóként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban. Az abszolutizmus idején a Protestáns Pártens elleni mozgalom egyik vezetője, a Határozati Párt, későbbi Balközép tagja, majd vezetője. 1867-ben elfogadta a kiegészítést, ám az 1868. évi bihari pontokban ennek sarkalatos pontjait támadta. Miután felismerte, hogy programjuknak teljesülése az Ausztriával való közösségből fakadó előnyöket semmisítené meg anélkül, hogy az ország teljes függetlenségét biztosítaná, „szögre akasztotta” a bihari pontokat, és a kormányzópárt fokozatos bomlását kihasználva elfogadtatta saját híveivel a Balközép és Deák Párt fúziójának (1875) gondolatát. Tisza miniszterelnöksége (1875–1890) idején szilárdult meg a dualista államberendezkedés, a modern polgári Magyarország intézményeinek és jogrendjének kialakulása. Az országgyűlési választásokon különböző visszaélések révén mindig sikerült a kormányzati többséget megőriznie. 1888-ban beterjesztett véderőtörvény-javaslatára miatt (újonclétszám-emelés, a tisztvi vizsga letételének német nyelvhez való kötése) az ellenzék a nemzeti érdekek elárulásával vádolta és meghátrálásra kényszerítette. Magánéleti visszavonulásra nem gondolt: a Szabadelvű Párt „mamelukhadának” egyike lett maga is az 1890-es években: „... *kis szikár alakjával utóbb már csak mint egy árnyék subant végig a folyásokon...*, *csendesen meghúzódott a ház valamelyik sarkában és halkán bölintott, ha olyasmint hallott, mi különösen megragadta figyelmét... Odaadással hallgatott minden szóra, mit fia (Tisza István) a Parlamentben kiejtett*”, benne „*politikájának hivatott folytatóját látta*”. Az 1901. évi parlamenti választásokon Nagyváradon Barabás Béla kibuktatta, ám „behozták” Abrudbányáról. A választási kudarc élménye beteg szívének csak egy újabb teher lehetett, amit már képtelen volt elhordani. 1902 márciusában hunyt el. MN 2002. 490. Ld. még Hangay 1991. 168–175.

A beszámolóbeszéd – mely egyben programbeszéd is volt – tartalmát illetően Tisza a parlamentet és az országot érintő legfontosabb kérdéseket tárgyalta. Mindenekelőtt pártját és Széll Kálmán miniszterelnököt vette pártfogásába, csak ezután tért rá a beszéd főbb pontjainak részletezésére: az összeférhetlenség kérdése,³⁶ a véderő fejlesztésére, kiemelve a nemzetiségek és azok anyaországainak fenyegetését. A közös vámterület fenntartása mellett kardoskodott, de leszögezte: „...*ha kellő méltánylást Ausztria részéről meg nem találják, ha olyan követelményeket állítanak fel komolyan*³⁷ *aminőkről most ballunk [...], én magam is a külön vámterület híve leszek*”.³⁸ Kitért a kisipar ügyére: szerinte a fiatalok taníttatásával lehet kezelni ezen problémát, de ha ezt nem teheti meg mindenki, csoportokat, szövetkezeteket kell alkotni az egyes szakmákban dolgozó kisiparosok számára, hogy könnyebben tudjanak a nagyiparral szemben versenyezni. A mezőgazdaság ügyét érintőlegesen tárgyalta, hangsúlyozta, hogy mind a három ágat – mezőgazdaságot, ipart, kereskedelmet – egyenlő mértékben kell támogatni.³⁹ Ezt az álláspontot képviselte amúgy Hegedűs Sándor kereskedelmi miniszter is.⁴⁰

A Függetlenségi Párt képviselőjelöltje – Dr. Barabás Béla⁴¹ – volt az, aki a kerületben utoljára tartotta meg programbeszédét. A nagyváradai Függetlenségi Párt – Szabadelvű ellenfeléhez képest – „alaposabb”, szervezettebb képet mutatott: kerületi bizottságokat alakítottak, mely „*bizottságoknak feladata lesz minél szélesebb körre terjesztetni működésüket*”. A kerületi bizottságok a maguk körében tartották gyűléseiket és a párt városi központjába kellett beszolgáltatniuk adataikat. Ezzel párhuzamosan felhívást intézett a pártvezetőség a helyi jogászfiatalság felé: tömörüljenek az ideális célokért.⁴² Felmerül a kérdés, hogy miért volt fontos a jogászfiatalság támogatásának elnyerése? „Jogásznemzet” jelzővel illették a magyar társadalmat a XIX. század második felében a magyarországi politikai életben tevékenykedő politikusok foglalkozására utalva. Felkészültségük, szakértelmük, nem

³⁶ Szabadság, XXVIII. évf. 203. A törvényjavaslatot túl szigorúnak vélte a mezőgazdaság irányába, ennél még szigorúbbnak a kereskedelemmel és iparral foglalkozók iránt. Bevallotta, hogy nincs egységes álláspont e kérdést illetően, leszögezi: nem fog ellene szavazni. Az agráriusok „győzelmeként” számon tartott törvény nyolcvannál is több kormánypárti képviselőt érintett. Az ellenzék úgy látta, hogy az 1899. évi XV. tc. mellett ezen törvényterőre emelt jogszabály által is jelentősen gyengítheti a még mindig befolyásos Tisza Kálmán és „szimpatizánsai” csoportját.

³⁷ Tisza Kálmán ismerte fel legelőbb, hogy az 1867. évben létrehozott politikai szerkezetnek olyan korlátai vannak, amelyek egy idő után gátat szabnak az elért továbbfejlődésnek. Egy ilyen akut problémává vált a századfordulóra az önálló vámterület kérdése, melyet kiválóan fel lehetett használni a választási küzdelemben is. Kiemelésünk Tisza Kálmán azon adottságára hívja fel a figyelmet, mellyel a politikai színpad paravánjai mögé sikerült látnia.

³⁸ Tiszántúl, VII. évf. 201.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Szabadság, XXVIII. évf. 28., illetve 57.

⁴¹ Dr. Barabás Béla (sz. Arad, 1855 – megh. Arad, 1934) – függetlenségi politikus, jogi tanulmányait 1879-re fejezte be Budapesten. Szülővárosában 1886-ban ügyvédi irodát nyitott, 1918-ig a város törvényhatósági bizottságának oszlopos tagja, 1901-től a Függetlenségi és 48-as Pártnak alelnöke volt. 1892 és 1917 között országgyűlési képviselő, képviselői pályájának legnagyobb fegyverténye Tisza Kálmán 1901. évi nagyváradai kibuktatása. Szepepe volt, közvetítőként, az 1906. évi koalíciós kormány megalakulási feltételeinek egyeztetésében. Alelnöke (1906–1907), majd elnöke (1908) a magyar delegációnak, Arad vármegye és város főispánja volt 1917–1918 között. A proletárdiktatúra alatt az aradi ellenforradalmi kormány vallás- és közoktatásügyi minisztereként működött. Az aradi Magyar Párt elnöke, az Országos Magyar Párt intéző bizottságának tagjaként egyik irányítója volt a romániai magyar kisebbségi politikának, 1926-tól a román parlamentben szenátor. Nagy publicisztikai tevékenységet fejtett ki (1893-ban szerkesztője volt az *Arad és vidéke* c. napilapnak), cikkei főleg vidéki lapokban jelentek meg. Ld. MN 1994. 214., Kenyeres 1967. 108.

⁴² Tiszántúl, VII. évf. 213. Ideális célok alatt a teljes politikai és gazdasági függetlenséget értették.

utolsósorban műveltségük által a magyarországi középosztály gerincét alkották. A Függetlenségi Párt vezetősége a már idősebb és elkötelezett jogásztársadalom képviselőinek a függetlenségi program harcosainak sorába való „átbeszélése” helyett az ifjabb nemzedék megnyerését tűzte ki céljául. Ebben segíthetett a Nagyváradon működő jogakadémia is. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, a nagyváradai ügyvédi kamarába bejegyzett jogászok döntő többsége Tisza Kálmánra adta voksát.

Barabás programbeszédét a függetlenségi eszme szoros középpontban tartása jellemezte.⁴³ Szó esett a független magyar hadsereg létrehozásának igényéről: „*a külön hadsereg szíve német, a magyar alkotmányra esküit nem teszi, ez nem a mi hadseregünk, [...] gazdasági szempontból is megbontja a nemzetet*” – érvelt Barabás. Beszélt még a külügyi képviselet hiányáról, adóreformot sürgetett, követelte a létminimum adómentességét, a progresszív adórendszer behozatalát, olcsó hitelt. A nemzetiségi kérdésben meggyőződése, hogy „*magyar nemzet nincs, csak nemzetiség van, [...] ez a közös ügyes kormányzat szomorú eredménye*”; beszédéből az 1868. évi nemzetiségi törvényben foglaltak melletti egyetértő kiállás volt értelmezhető. Természetesen az önálló vámterület híve volt: „*az önálló vámterület fojja megteremteni a magyar ipart, nem pedig a szakoktatás*” – vélekedett és mondott ellent Tisza állásfoglalásának. Szerinte az agrárius és a merkantil csoportok támogatóinak és képviselőinek össze kell tartaniuk, mert „*mindenekelőtt a militarizmust kell szolgálni*”. Véleménye szerint tehát előbb az osztrák sógor „nyűgétől” kell az országot megszabadítani, és csak utána rendezni a belső feszültségeket. Sürgette a választójog kiterjesztését is.⁴⁴

A Szabadelvű Párt lapja Barabás programbeszédét a Függetlenségi Párt ismert frázisaival, nagyhangú szólamaival azonosította.⁴⁵

Az 1901. évi októberi képviseléválasztás harmadik jelöltje a Szociáldemokrata Párt képviselője, Pelczéder Ágoston⁴⁶ volt. Indulása a választáson sokáig kétségesnek tűnt a vetélytárs pártok és a helyi vezetők szemében, annak ellenére, hogy a többi versengő párt-hoz hasonlóan a szociáldemokraták is megrendezték jelöltjük „bemutatkozását” a választóközönség előtt. Dacára, hogy az 1890-ben megalakult Magyarországi Szociáldemokrata Párt 12 helyi területi szervezete közül Nagyváradot az aradi székhelyű központ igazgatása alá sorolták,⁴⁷ a helyi munkásmozgalom – legyen annak célja a munkások szervezkedésének megvalósítása vagy az általános választójog követelése – vezetésében a helyi vezetők mellett a budapesti központ tagjai jelentek meg a századforduló Nagyváradján. Ez tűnik ki a városi sajtó munkásokat érintő tudósításaiból.⁴⁸

⁴³ Uo. 217.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Szabadság, XXVIII. évf. 219.

⁴⁶ Pelczéder Ágoston személyéről keveset tudunk. 1901 nyarán tűnt fel Nagyváradon az ács és kőműves munkások gyűlésén, ahol szónoklatot tartott az általános választójog szükséges bevezetése érdekében. Valószínűsíthető, hogy a gyűlésen megtartott beszéde, melyet a helyi lapok kiváló agitátoriskolát járt szónok szónoklataként jellemeztek, meggyőző hatással lehetett a helyi munkásság vezető képviselőire, melynek eredménye az lett, hogy Nagyváradon 1901-ben őt kérték fel a Szociáldemokrata Párt képviseletére az országgyűlési választásokon. A *Tiszántúlban* megjelenő programbeszéd megtartásáról szóló tudósításban (*Tiszántúl*, VII. évf., 211.) utalt rá a cikk írója néhány szóban: „*Pelczéder Ágoston kb. 30 éves, sovány alak, beszéde töltés kiejtésű*”.

⁴⁷ Fleisz 1997. 72.

⁴⁸ Ld. Nagyváradai Napló, IV. évf.; *Tiszántúl*, VII. évf.; Szabadság, XXVIII. évf.

A Szociáldemokrata Párt képviselőválasztásra felkészülő kampánytevékenysége a helyi munkásság szakszervezetbe való tömörítésével kapcsolódott össze. A programbeszédet megelőzően a párt széleskörű társadalmi propagandát fejtett ki a választáson való részvétel érdekében, melyhez hozzákapcsolódott az általános, titkos választójog követelése is. Megnyilvánult ez a választási felhívásokban, a nagygyűléseken, illetve a tüntetéseken egyaránt.⁴⁹

A Szabadelvű és a Függetlenségi Pártokhoz hasonlóan a programbeszéd megtartása előtt a szociáldemokraták is megalakították a gyűlés vezetőségét. Pelczéder beszédében az elmúlt parlamenti ciklus minden bűnét felrótta ellenfeleinek. Három politikussal – Tisza Kálmán, Bánffy Dezső, Kossuth Ferenc – kiemelten foglalkozott, bírálta a sajtót, foglalkozott a nemzetiességi kérdéssel.⁵⁰ Részletesebb bemutatását a szociáldemokrata jelölt beszédében foglaltaknak a sajtóban fellelhető tudósítások hiányosságával magyarázhatjuk.

Hasonlóságot mutatott mindkét lap – a *Tiszántúl* és a *Szabadság* – szociáldemokratákkal szembeni állásfoglalása. A *Tiszántúl* „piszkolódásnak” nevezte a jelölt beszédében foglaltakat, „nagy hűhónak” a gyűlést, illetve leírta a pártot és a jelöltet, mondván „a választásnál úgy is kevés vizet fognak zavarni”.⁵¹ A *Szabadság* lekezelő magatartással és csipős megjegyzésekkel illette az eseményt. A *Szabadság*nak pártja és a kormány elleni támadásokra is válaszolnia kellett. Az elhangzott beszéd egészét illetően Pelczéderre megjegyezték, hogy „kitűnően végezte az agitátoriskolát”. Közös azon megfigyelés is, miszerint a gyűlésen résztvevők között sok volt az „érdeklődő”, a „hallgató”, kevés viszont a választó.⁵²

A jelöltek megismertetése és programadó beszédek után elkötelezett és lelkes kortesek⁵³ kezdték meg működésüket, népszerűsítve jelöltjüket a választók körében. Elengedhetetlen volt a választásokat megelőzően fáklyásmenet rendezése a képviselőjelölt szálláshelyéhez, illetve a városnegyedek röpiratokkal, plakátokkal, választási zászlókkal való „felszerelése”. Utóbbiak az egyes választók elkötelezettségét mutatták.

A választás megrendezése előtt a központi választmány is ülésezett: az összejövetel célja az utolsó előkészületek megbeszélése volt a választást megelőzően. Ezek: a szavazatszedő bizottságok elhelyezése, a városi tanács által küldendő azonossági tanúk kijelölése, a város pecsétjének átvétele, a belügyminiszter körrendeletének felolvasása a választáson követendő eljárásra.⁵⁴ Már csak a pártok bizalmi férfainak kijelölése, az összekötetést biztosító tagok, valamint a pártok elhelyezésének megoldásra váró kérdései maradtak hátra. A választási elnök által összehívott értekezleten a szociáldemokraták nem képviseltették magukat. A bizalmi férfiak gyors kijelölését követően az elhelyezkedés problémáját vitatták hosszasan, de az egyezkedés eredménytelenül végződött, így sorshúzás döntött a kérdésben: a Függetlenségi Párt a Szent László téren gyülekezhetett és nyert elhelyezést, Dr. Barabás Béla szavazói így a főkapun (a Fekete Sas főkapuján) juthattak

⁴⁹ Ld. Nagyváradi Napló, IV. évf. 161., 164., 166. és 169.

⁵⁰ Tiszántúl, VII. évf. 211.; Szabadság, XXVIII. évf. 213.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Kortiesnek nevezték azt, aki a képviselőválasztások alkalmával saját jelöltje számára minél több szavazat gyűjtésében fáradozott. A szó állítólag a spanyolból került át a magyarba, egy 1821. évi Nógrád megyei heves képviselőválasztás alkalmával. A szó spanyol és portugál nyelvekbeni jelentése: képviselőház. Ld. Pallas 1893. 534.

⁵⁴ RNL BMI Pi 142. 491. cs.

be a szavazóhelyiségbe; a Szabadelvű Párt a Sas utcai kapunál táborozhatott, és egy keskeny lépcsőn keresztül juthatott a szavazóhelyiségbe; a szociáldemokraták a főbejáratnál, a függetlenségek mellett foglalhattak állást.

A függetlenségi Szokoly Tamás javaslatára a rendőrség mellé mintegy 100 tagú mozgó polgárőrséget szerveztek, a rend jobb biztosítása érdekében.⁵⁵ Ezeket a helyi rendfenntartó erők egészítette ki az ugyancsak a központi választmány által meghatározott és kért katonai hatalom, mely egy század gyalogságból és egy fél század lovasságból állt.⁵⁶

A választás maga rendben, incidensmentesen zajlott le, egyik rendfenntartó erőt sem kellett mozgósítani, annak ellenére, hogy a szavazást megelőző néhány nap mozgalmasságnak számított a város életében. Előbb a Szociáldemokrata Párt kapott engedélyt „tüntető menet” megtartására, majd a választást megelőző nap estéjén a Függetlenségi Párt tartott fáklyásmenetet. A rendezvények az illető pártok választóinak ismételt felrázását és választáson való részvételre való felhívását szolgálták. A rendőrségnek intézkedést kellett fogantatnia, csakhogy ez esetben nem a szociáldemokrata rendezvény lefolyásakor történt beavatkozás, amint azt várni lehetett. A nagy számban jelen levő munkásság és a rögtönzött szónoklatok eredményeképp ugyanis rendbontásoktól tartottak.⁵⁷ Ellenkezőleg, a Függetlenségi Párt felvonulásán akadt munkája a Gerő Ármin rendőrkapitány vezette városi rendőrségnek. „*Ablakokat és fejeket vertek be*” a tüntető függetlenségek, ennek következtében a rendőrség 60 embert fogott el a zavargásokban való bűnrészesség miatt.⁵⁸

A választás

A választás 1901. október 3-ra volt kitűzve, kezdetének időpontja reggeli 8 óra volt, a két küldöttség választási helyiségének az Újvárosban található Fekete Sas szálloda volt megnevezve. Az első küldöttség – melynél Olaszi, Váralja és Csillagváros városrészek szavaztak – a szálloda 20 szobájában várta a szavazókat, a második küldöttség – itt Újváros, Külváros és Velence városrészekben élők jelentkezhettek leadni voksukat jelöltjükre – ugyanezen szálloda emeleti hátsó éttermének hátulsó részét kapta használatra.⁵⁹

A szavazás napján a központi választmány által megállapított időpont előtt, már a hajnali óráktól kezdve kortesek járták többször végig a városrészeket mindkét párt részéről, arra buzdítva a választókat, hogy éljenek „*legszentebb politikai kötelességükkel*”. A városrészeket bejáró menetek végül az előzőleg megállapított helyszínen gyülekeztek, ide várták a pártok választóit is. A keveredésnek és az esetleges incidenseknek megakadályozására volt hivatva ezen eljárás. A választás megnyitásakor a választási elnök felszólította a megjelent választókat, jelöljék meg képviselőjelöltjüket. Az 1899. évi XV. tc. szerint a képviselőt a kerület 10 választópolgárának kellett együttesen ajánlania. Az ajánlást írásban kellett benyújtani a választási elnöknek, aki a választást megelőző napon is átvehette ezt.

⁵⁵ Tiszántúl, VII. évf. 222.

⁵⁶ RNL BMI Pi 142. 491. cs. Egy század gyalogság 2 tisztból és 60 gyalogosból állt; egy fél század lovasság 1 tisztből és 40 lovasból.

⁵⁷ „*Éljen a nemzetközi szociáldemokrácia! Jogot a népnek! A jövő a miénk!*” – jelszavakat skandáló tömegtől joggal tarthattak a városi rendfenntartók, azonban egy „piros zászló” elkobzásán kívül a rendőrség beavatkozására nem volt szükség. I.d. Szabadság, XXVIII. évf. 225.

⁵⁸ Szabadság, XXVIII. évf. 228.

⁵⁹ RNL BMI Pi 141. 131. cs.

Legkésőbb azonban a választás megnyitása után fél órával kötelező módon be kellett jelenteni az esetleges új jelöltet, ha az indulni szeretett volna a képviselőválasztáson. Az ajánlatban szükségszerűen minden jelölt részére bizalmi férfiakat kellett megnevezni, akik a szavazatszedő küldöttségek mellé lettek kirendelve.⁶⁰

A választás a központi választmány által megválasztott két szavazatszedő bizottság előtt zajlott, amelyek a képviselő „bizalmi embereivel” egészültek ki. A nagyváradai képviselőjelöltek mindegyike – a törvényben meghatározottaknak eleget téve – 2-2 bizalmi férfi által képviseltette magát a szavazatszedő küldöttségben.⁶¹ A központi választmányt a pártok és a küldöttségek közötti összeköttetés fenntartása céljából – Tisza Kálmán pártja részéről *Hlatky Endrét* és *Ullmann Sándort*, Dr. Barabás Béla pártja részéről *Szokoly Tamást* és *Beczka Lajost* nevezve oda – tartották fent.⁶²

Az I. küldöttség elé Olaszi, Váralja és Csillagváros, a II. küldöttséghez Újváros, Külváros és Velence választói joggal bíró polgárai járulhattak szavazásra.

Egy választópolgár többszöri szavazását, a politikai jogokkal nem rendelkező állampolgárok voksainak érvényességét, esetleges választási trükkök, cselek megakadályozását voltak hivatva megelőzni a város által kiküldött biztosok, illetve a jelöltek bizalmi férfiai.

A választás reggel 9 órakor vette kezdetét mindkét szavazatszedő küldöttség előtt. A szavazó városrészek a központi választmány által meghatározott sorrendben, az egy városrészből való választók, aszerint hogy egyik vagy másik jelöltre szavaztak, külön bocsáttattak be a szavazásra. Az I. küldöttség elnöke – Mezey Mihály – által eszközölt *sorsbűzés* eredményeképpen Olaszi városrésznél a szociáldemokrata Pelczéder képviselőjelöltre szavazók szavaztak először, a Tisza Kálmánra voksolók szavaztak másodszor és a Dr. Barabás Bélára szavazók maradtak utoljára. Ezután Váralja szavazópolgárai járulhattak a küldöttség elé, itt a Tisza Kálmánra szavazók kezdték meg a voksolást. Csillagváros esetében a függetlenségi jelöltre szavazók indították meg a választást, utánuk felváltva adhatták le a szavazatokat a választók. A II. küldöttségnél ugyancsak a küldöttségi elnök által lett eldöntve – sorsbűzés útján – a választásra való bebocsáttatási sorrend. Ezek szerint az első városrész esetében – Újváros – Dr. Barabás Béla jelöltre szavazók élhettek

⁶⁰ 1899:XV.

⁶¹ RNL BMI Pi 142. 491. cs. Az **I. küldöttségnél** a választást felügyelők, név szerint: *Mezey Mihály* (a nagyváradai Szabadelvű Párt alelnöke) a szavazatszedő bizottság elnöke, egyben a választás elnöke, *Istránffy István* (a helyi kormánypárt választmányi tagja) a szavazatszedő küldöttség jegyzője, egyben választási jegyző, *Reisman Mór* (a nagyváradai kormánypárt alelnöke) helyettes küldöttségi elnök, *Dr. Radó Ignác* (a helyi Szabadelvű Párt jegyzője) helyettes jegyző, *Paczauer József* és *Huzella Mór* (Tisza Kálmán képviselőjelölt részéről bizalmi férfiak), *Keledi József* és *Dr. Szabó György* (Dr. Barabás Béla bizalmi férfiai), *Balogh Zsigmond* és *Simon István* (Pelczéder Ágoston jelölt részéről bizalmi férfiak). **A városi tanács által kiküldött két azonossági tanú:** *Dús László* tisztű főügyész és *Darvasy Lajos* tanácsnok voltak. **A II. küldöttségnél** a szavazást felügyelők a következők voltak: *Dr. Hoványi Géza* (a nagyváradai Szabadelvű Párt alelnöke) a szavazatszedő küldöttség elnöke, egyszersmind választási helyettes elnök, *Mihelji Adolf* (a helyi kormánypárt választmányi tagja) a szavazatszedő küldöttség helyettes elnöke, *Dr. Thury Kálmán* (a helyi Szabadelvű Párt jegyzője) a küldöttség jegyzője, *Dr. Wavrek Kálmán* a küldöttség helyettes jegyzője, *Dr. Mihelji Lajos* és *Dr. Sarkadi Lajos* (bizalmi férfiak Tisza Kálmán részéről), *Schütz Albert* és *Mártz János* (bizalmi férfiak Dr. Barabás Béla képviselőjelölt részéről), *Tatár Balázs* és *Szarka Sándor* (Pelczéder Ágoston jelölt bizalmi férfiai). **A tanács megbízott azonossági tanúi:** *Bordé Ferenc* és *Komlósy József* tanácsnokok. **Az őrnöki teendőket** Sólyom Gyula, Bacz Endre, Báthory László, Zeke Ferenc, valamint Tóth Béla, Stedl Rezső, Novák József végezték.

⁶² RNL BMI Pi 141. 538. cs.

előbb választói jogukkal, az utána következő városrésznél – Velence, majd Külváros – az egyik jelöltre szavazók felváltva járulhattak a küldöttség elé szavazatuk leadására.⁶³

A szavazás nyilvánosan, élőszóval, oly módon történt, hogy a szavazó neve és szavazata, valamint a városrész, melyhez a választó tartozott, fel lett jegyezve a szavazói névsorba. A választók azonossága az említett városi kiküldöttek, valamint a jelöltek bizalmi férfitársai által volt leellenőrizve.

A választás lefolyása *konfliktusmentes* volt. A választási jegyzőkönyv tanúsága szerint a szavazás folyamatában a küldöttségi tagok helyettesítésére, illetve a választás felfüggesztésére szükség nem volt, a rendet nem zavarták meg egyik jelölt támogatói sem.⁶⁴

Az I. küldöttség előtt este 7 óra 15 perckor – miután minden városrész szavazott, illetve felhívták a szavazásra, és szavaztak azon választók is, akik a megállapított sorrendben nem jelentek meg – Mezey Mihály választási elnök a szavazatok elfogadására további 1 óra 45 perc határidőt tűzött ki. Ugyanígy történt a II. számú küldöttségnél is: itt este 7 órakor már szavazott minden városrész, azok is, akik nem jelentek meg az adott sorrendben. Dr. Hoványi Géza a küldöttség elnöke 2 órai határidőt tűzött ki az esetleges további szavazatok elfogadására. Mindkét küldöttségnél este 9 órakor berekesztették a szavazói névsorokat. A kapott szavazatok összeszámításakor összesen a két küldöttség elé 1933 szavazó járult. Ebből 1108 szavazó az I. küldöttségnél, 853 pedig a II. küldöttségnél adta le szavazatát. Az eredmény az I. küldöttségnél a következőképpen oszlott meg: 7 szavazattal csupán, de Dr. Barabás Béla függetlenségi jelölt kapta a szavazatok többségét, 543-at kapott Tisza Kálmán 536 szavazatával szemben, Pelczéder Ágoston szociáldemokrata jelölt 1 szavazatot kapott. A Dr. Hoványi Géza elnöklete alatt működő küldöttségnél szintén a függetlenségi jelölt nyert fölényesen: az érvényes 853 szavazatból Barabás 565-öt, Tisza 288-at kapott.

A küldöttségi jegyzőkönyvek alapján két elírás történt, mindkettőt jegyzőkönyvbe vették és jelentették.⁶⁵ Rendbontás nem történt.

A választás sajtóvisszhangja

A helyi sajtó a választást követő napon politikai szimpátiájának függvényében tudósított vagy éppen hallgatott, és magyarázatok, okok keresésével foglalkozott a választási eredményt illetően. A *Nagyváradai Napló* őszi hónapokat átölelő számainak hiányában a *Tiszántúl* és a *Szabadság* ide vonatkozó cikkeiből tudunk képet rajzolni a választást követő eseményekről.

A katolikus helyi napilap, a *Tiszántúl* címlapon és leplezetlen örömmel hozta le Tisza Kálmán nagyváradai vereségét. Vucskics Gyula, a lap szerkesztője vezércikkében bírálta Tisza Kálmán politikáját, rámutatva, hogy „*ha előbb nem, legalább hírbedt alkotmányellenes kísérlete az ún. Tisza-lex után be kellett volna látnia, hogy itt az ideje végleg visszavonulni a politikai élet színpadjáról?*”, ugyanakkor kiemelte, hogy „*aprólékos helyi érdekei dolgok is előmozdították Tisza*

⁶³ Uo. 252–254.

⁶⁴ Uo. 250–251.

⁶⁵ Uo. 250–254.

bukását”.⁶⁶ Utóbbi kijelentése a helyi Szabadelvű Párt egységére, belső konfliktusaira vonatkozott, melyek szimptomái már jóval a választást megelőzően jelentkeztek.

A választás napjának lépésről-lépésre történő tudósítását követően, a Szabadelvű Párt választói táborában érzékelhető „*műlekedés*”-sel szemben a Függetlenségi Párt „*folhamatos éljenezéseit*” állította ellentétbe. A lapból kapunk tudósítást arról, hogy a szociáldemokrata tábor képviselőjelöltjének esélytelensége miatt elhatározták, hogy „*elveik fenntartásával, testületileg a függetlenségiekhez csatlakoznak és Dr. Barabás Bélára adják szavazatukat*”. Nem maradt el az ellentáborban történő események bemutatása sem, mely csípős iróniával párosult: „*A Szabadelvű Párt kortesei embereket bozának, kik az urnánál Barabásra szavaznak, [...] este 6 után elveszett a Szabadelvű Párt minden reménye, ettől az időtől fogva a régen »szabadelvűnek« ismert polgárok sem akartak többet elmenni Tiszára szavazni*”.⁶⁷

Tisza nagyváradi bukása szenzációnak számított az adott helyzetben: megbukott saját „*fészkében*” – írták cikkeikben az újságok. Nem késlekedtek ugyanakkor okokat is szolgáltatni: „*a választó közönség amidőn megkapta a tiszta választások lehetőségé által az igazi politikai szavazást, nagyon sok helyen, így Biharban is, egyúttal kemény leckét kapott. [...] A tiszta választás nem alkalom arra, hogy a politikai élet emberei a választókat elhanyagolják, [...] ez bosszulta meg magát Nagyváradon, Biharban*” – idézi a *Tiszántúl a Magyar Nemzetet*.⁶⁸ A cikk írója utal az 1899. évi XV. tc.-re, amely a választási eljárásban is véghez vitt néhány módosítást. Eredménye volt ez a Széll Kálmán miniszterelnök kormányozta kormánypárt és az ellenzék közötti megegyezések egyikének, mely a századvég parlamenti obstrukciós eseményeinek záróakkordja volt. Erre történik utalás a cikkben, és arra, hogy az eddigi választások törvényi szabályozás híján a Szabadelvű Párt győzelmi esélyeit növelték, nem pedig az ellenzékét. A kúriai bíráskodásról szóló törvényjavaslat az ellenzék akaratából, a választási visszaélések megakadályozásának céljából került a Széll-kor-mánnyal való megállapodások közé. A javaslat a választási ügyekkel való peres ügyeket a Kúria hatáskörébe utalja, szabályozni kívánta a hivatalban levő tisztviselők választási felkészülésben való részvételét, szigorú pénz- és fogházbüntetést helyezett kilátásba a választási eseményeken hatáskörüket esetlegesen túllépve tevékenykedő tisztviselők ellen. A legnagyobb horderővel bíró rendelkezés azonban az adóhátralékosok újbóli választói joggal való felruháztatása volt. Az ellenzék „*versenyképességét*” változtatta meg az illető jogszabály, és hozta meg gyümölcsét: Tisza Kálmán bukását.

A lap írásaiból egyértelműen kitetszik a Szabadelvű Párt és Tisza Kálmán által képviselt politika iránti „*rokonszenv*” teljes hiánya. Ennek okai többfélék lehetnek: eredhetett agrárius elveik védelméből (a Tisza Kálmánra szavazók között nagy számban voltak gyárosok, kereskedők), közjogi ellenzéikiségükből, esetleg felekezeti különbségből (protestáns–katolikus), vagy egyáltalán Tisza Kálmán személye iránti ellenszenvből, amit meg is fogalmaz a lap szerkesztője vezércikkében.

A helyi Szabadelvű Párt sajtóorgánuma, a *Szabadság* kissé különleges és meglepő formában reagált a vereségre: a Tiszára szavazók egész névsorát leköszölte a választás utáni első nap. Azonban ezzel korántsem elégedtek meg. A választást követő második nap (október 5-kén) a Dr. Barabás Bélára szavazók listáját, majd október 6-án azok névsorát közzölték, akik nem mentek el szavazni. Természetesen ezt nem állhatták meg az egyházi

⁶⁶ Tiszántúl, VII. évf. 226.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Tiszántúl, VII. évf. 228.

lap szerkesztői: élesen bírálták a laptárs „megmozdulását”. A listák leközlésekor a lap indoklasként annyit közölt, hogy tisztába szeretnének jönni a nagyvárad Szabadelvű Párt támogatóival, szimpatizánsaival.⁶⁹

A választási vereség elleni védekezés feladatát Hegyesi Márton vállalta magára. „*A bukás nem a Tisza Kálmán szűgyene, hanem a mienk*” – vallotta Hegyesi. Néhány sorral odébb ugyanakkor okokat keres és nevez meg: „*nem a 48-as eszme győztes itten, amelyek iránt mi is teljes kegyelettel viseltetünk, hanem ennek neve alatt a reakció*”.⁷⁰

A nagyvárad Szabadelvű Párt képviselőválasztáson való bukását követő „tettei” bűnbakkeresésről, bosszúhadjáratról tesznek bizonyosságot. A pártot „megcsaló” eddigi támogatók megszégyenítését célzó névsor-közzététel, az országgyűlési választást követő helyi törvényhatósági választásokra való felkészülés alkalmával tapasztalt „sértődöttség” csak fokozták az amúgy is igen feszült légkört. Ugyanakkor elismerik azt, amit a *Tiszántúl* már megfogalmazott: a párt hibája az, hogy Tisza elvesztette a mandátumot.⁷¹

A választók társadalmi megoszlása

A szavazatszedő küldöttségek előtt, a választások tisztasága érdekében, a szavazásra jelentkezőket többszintű ellenőrzésnek vetették alá. A küldöttség rendelkezésére álltak az összeíró bizottságok által készített városnegyedenkénti választói névsorok. Ezek a szavazásra jogosultak nevét, foglalkozását, lakhelyét, valamint életkorát⁷² tüntették fel, valamint azt, hogy milyen alapon kapta meg az illető személy a szavazati jogot.

A küldöttségek előtt megjelent szavazópolgár voksát egy újonnan nyitott rovátkás ívbe jegyezték fel, mely beosztásának köszönhetően egyszerre két jelölt szavazatainak feljegyzését tette lehetővé. A választó neve mellett – attól függően, hogy kire szavazott – került egyik vagy másik oszlopba a városnegyed, melyből származott.

A két adatforrás egybevetéséből lehetőség nyílt arra, hogy aprólékosabban megvizsgálhassuk a politikai társadalom felépítését, illetve a választók szavazatainak személyek szerinti megoszlását az induló jelöltek között.

A XIX. század utolsó parlamenti választásakor (1896) Nagyváradon az összeíró listák adatai alapján 2141 fő rendelkezett választójoggal.⁷³ A politikai jogokkal rendelkezők köre az adóhátralékkal rendelkezőkkel szembeni szankciók feloldásával a századvégen csekély mértékben nőtt. Ezen személyek újbóli felkerülése a szavazólistákra a választói joggal rendelkezők csoportját mintegy 748 fővel egészítette ki Nagyváradon. Viszonylag nagy ugrásnak számított ez, mivel az előző évek választóinak növekedését a listák tükrében lassú gyarapodás jellemezte.⁷⁴

⁶⁹ Szabadság, XXVIII. évf. 229.

⁷⁰ Uo. A kijelentés súlyát növeli azon személy múltja és tevékenysége, akitől elhangzott a bírálat. 1878–1881-ben 48-as programmal a bárándi kerület országgyűlési képviselője volt. Hegyesi levéltári adatok alapján írta meg máig forrásként használható művét: *Biharvármegye 1848–1849-ben*. 48-as és a szabadságharc korával foglalkozó „múltja” kellő súlyt adott szavainak.

⁷¹ Tiszántúl, VII. évf. 228–229.

⁷² Az életkor megjelölése nem egyértelmű minden esetben. Találkoztunk olyan listákkal is ezt megelőző évekből, ahol ez teljesen hiányzott.

⁷³ RNL BMI Pi 141. 479. cs.

⁷⁴ Uo. 375., 394., 426., 479. cs.

Az 1901. évre Nagyváradon a szavazásra jogosultak száma 2889 személyben lett megállapítva.⁷⁵ Azt, hogy a helyi társadalom egészéhez képest milyen arányt jelentett ez, pontosan nem tudjuk meghatározni. A Magyar Városok Statisztikai Évkönyvében megjelentetett adatok alapján az 1900. évben Nagyvárad férfilakossága 25596 személy volt.⁷⁶ Ha ehhez a számadathoz viszonyítunk, az 1901. évi követválasztáson részt vevők a helyi társadalom 11,2%-át képezték. Hangsúlyozzuk, az így kapott eredmény kissé torzítja a politikai jogokkal bírók csoportját, hiszen ebben bennfoglaltatott a váradi férfilakosság 20 éven aluli csoportja is.

Közelebbről véve szemügyre a váradi politikai társadalom városnegyedenkénti megoszlását, Olaszi és Újváros részek reprezentáltsága toronymagasan kiemelkedik. Mindez azzal magyarázható többek között, hogy az említett városrészekben kaptak helyet a megyei, városi intézmények, egyházi és közigazgatási központok, iskolák, a törvényszék, az ügyészség stb.⁷⁷ Ez volt a város legmagasabb presztízsű lakónegyede is, tehát a politikai jogokkal bíró lakosság zöme itt koncentrálódott. Mellettük jelen volt az iparral, kereskedelemmel foglalkozó vagy éppen saját tőkéjükből élők csoportja is.

A korszakban a választói joggal rendelkezőket öt különböző kategóriába sorolták. Ezek a következők voltak: az ún. régi jog, földbirtok, ingatlan, jövedelem alapján, illetve külön csoportot képezett az értelmiség. Az alábbi táblázat a szavazók városnegyedek szerinti eloszlását mutatja be, valamint azt, hogy melyik választói kategóriába voltak bejegyezve.

	<i>Régi jog</i>	<i>Föld</i>	<i>Ház</i>	<i>Jövedelem</i>	<i>Értelmiség</i>	<i>Összesen:</i>
Olaszi	–	5	364	915	56	1340
Újváros	–	1	444	509	63	1017
Váralja	–	–	106	187	28	321
Velence	–	43	86	32	10	171
Csillagváros	–	–	31	7	2	40
<i>Összesen:</i>	–	49	1031	1650	159	2889
<i>Százalékban:</i>	–	1,7%	35,7%	57,1%	5,5%	100%

1. táblázat. A szavazók városnegyedek szerinti eloszlása választói kategóriák alapján.

A városrészekben élő választók kategóriánkénti szórásakor a *jövedelem* alapján bejegyzettek tették ki a választók több mint felét (57,1%); a második számbelileg legnagyobb csoportot az *ingatlan* alapú besoroltak jelentették (35,7%), őket követték az *értelmiségi* osztályba beírtak (5,5%), valamint a *földbirtok* alapján bekerültek kicsiny köre (1,7%). Az egyes választói kategóriák társadalmi csoportok általi betöltését nem határozhatjuk meg teljes bizonyossággal. Szükséges rámutatnunk azon eljárásra, miszerint ha valaki több indok

⁷⁵ Uo. 538. cs.

⁷⁶ MVSÉ 1912. 113.

⁷⁷ Bunyatay 1890. 5–10.

alapján is jogosult volt a választói jogra, akkor magától a személytől vagy az összeíró bizottságnak a döntésétől függött, hogy az illető személy melyik kategóriába került be. Ez megakadályozza a konkrét állásfoglalást.

Az 1899. évi XV. tc. rendelkezése alapján választói jogukat visszanyertek viszonylag népes tömegének városnegyedenkénti eloszlását figyelve, összehasonlítva a legutóbbi választási listákkal, a legszembetűnőbb gyarapodást Olaszi esetében figyelhetjük meg. Itt a „jövedelem” kategóriába soroltak növekedése volt számottevő. Ezt követték a megmaradó városrészek: Újváros, ahol az ingatlan alapján szavazati jogukat visszanyertek képezték a legnépesebb tábor; Váralja és Velence negyedeket tekintve mindegyik jogkategória viszonylag nagyszámú újonnan bekerült szavazóval bővült; a Csillagvárosban élők között az ingatlan alapú szavazati jog dominált 1896-ban. Ez megtartotta elsőségét 1901-ben is. Gyarapodást mutatott a „jövedelem” és értelmiségi kategória is.

Az 1901. októberi parlamenti választásokon részt vevők a Nagyváradon szavazati joggal bírók kétharmadát (1933 fő) tették ki, a választók fennmaradó egyharmada (956 fő) távol tartotta magát a voksolástól.

A fentebb említett két adatsor egybevetésekor lehetőség adatott, hogy a küldöttség elé járulók foglalkozására is fény derüljön. Ezzel újabb esély nyílt a választók társadalmi helyzetének hozzávetőleges meghatározására. Az alábbi táblázatban szereplő kategóriákba történt besoroláskor arra törekedtünk, hogy minden egyes választót, annak foglalkozását illetően külön csoportba soroljunk. A nagyváradi követválasztáson részt vevők körét tekintve ez a következőképpen alakult: jelen volt a nagyburzsoázia néhány képviselője, a politikai, illetve a szellemi elit, a középosztály, a kispolgárság és birtokos parasztság.

A váradi politikai társadalom szerkezetének vizsgálatát a jelöltekre leadott szavazatok megoszlásának figyelembevételével próbáljuk meg követni. Az alábbiakban külön a kormánypárti jelölt – Tisza Kálmán –, külön az ellenzék jelöltje, Dr. Barabás Béla között megoszlott voksokat vesszük alapul, figyelve a szavazók foglalkozására; végül az összesített választási adatokkal zárunk.

A XIX. század Magyarország társadalmi átalakulásának időszakát jelentette. Alapjai a jobbágyfelszabadítás végrehajtása és a polgári jogegyenlőség megalapozása voltak. Ezek a változások nem alakították át közvetlenül a foglalkozási szerkezetet, csak részben módosították az egyes rétegek helyzetén. Ennek következtében hozzávetőlegesen a századfordulóig fennmaradt az arisztokrácia és a birtokos nemesség hegemoniája, a vagyonosodó polgári réteg továbbra sem rendelkezett megfelelő társadalmi, politikai súllyal, a parasztság vagyonosabb részének középosztálybeli betagozódása továbbra sem sikerült.

A társadalom szerkezetének átalakulása az új politikai intézményrendszer átépítéséhez képest lényegesen lassabban zajlott le. Nemcsak a társadalomnak keretet adó államot jellemezhetjük dualitással, a társadalmat is kettősség jellemezte: minden szinten megfigyelhető a rendi eredetű régi és az újonnan létrejövő elemek egymás mellett élése. Magyarország XIX. századi meghatározó jelensége a polgárosodás folyamata. Sikeres fejlődésének két fontos tényezője volt: a gazdasági élet gyökeres átalakulása és a politikai rendszer biztosította stabilitás.

Nagyvárad politikai jogokkal rendelkező társadalmi szerkezeti felépítésének vizsgálatkor a középosztály, illetve a kispolgárság szerepét kell hangsúlyoznunk. A szavazólisták foglalkozási rovatának felhasználásánál tapasztalhatjuk, hogy nem minden esetben pontos a választó állásának bevezetése.

	<i>Gazdasági elit</i>	<i>Politikai elit</i>	<i>Szellemi elit</i>	<i>Közép-osztály</i>	<i>Kis-polgárság</i>	<i>Birtokos parasztság</i>	<i>Hiány</i>
Olaszi	6	15	16	228	110	–	1
Újváros	10	3	1	176	72	–	1
Váralja	10	–	5	64	72	–	–
Velence	1	–	–	13	11	–	–
Csillagváros	–	–	–	4	5	–	–
Összesen: 824 (28,5%)	<i>27 (1%)</i>	<i>18 (0,6%)</i>	<i>22 (0,7%)</i>	<i>485 (16,8%)</i>	<i>270 (9,3%)</i>	–	<i>2 (0,1%)</i>

2. táblázat. Tisza Kálmán szabadelnű jelölt társadalmi támogatottsága városnegyedenként, az általa kapott összes szavazat alapján (824 voks).

A *gazdasági elit* képviselői egy aránylag szűk csoportot képeztek. Munkánk alkalmával fontos és érdekes jelenségre lettünk figyelmesek: a nagyváradi tőkések egytől egyig a kormánypárti jelölt szavazótáborába tartoztak. Érdemes utalnunk itt a programbeszéd tartalmára, miszerint Tisza állásfoglalásakor nyíltan nem, de utalt a nagyipar melletti kiállítására. Tagjai jelentős pozíciókat foglaltak el a nagyváradi ipar különböző ágazataiban (legtöbbször gyárosok voltak), valamint az ezzel összefüggésben levő kereskedelemben, hitel- és bankéletben. Moskovits, Weisz, Berger, Weinberger, Heller, Frankl, Reismann – csak néhány a nagypolgárságot fémjelző nevek közül. Csillagvárostól eltekintve minden városnegyedben találkozhatunk ezen szűk réteg képviselőivel.

A *politikai elit* fogalma alatt a képviselőket, a minisztereket, az állam- és közigazgatás vezető tisztviselőit értettük. A társadalmi elit „ezerholdasai” szép számmal előfordultak ezen csoportban; Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején a képviselőknek majd egyharmada tartozott ebbe a kategóriába.⁷⁸ A századfordulóra azonban a középosztályi elemek erősödtek meg: tisztviselők, ügyvédek uralták a közélet fontos színtereit.

Mindenekelőtt a politikai elitbe tartozók körét szükséges megemlítenünk: főispán, alispán, polgármester, megyei és városi főjegyzők, megyei főügyész, városi főkapitány stb., tehát a fontosabb vezető közigazgatási posztokat betöltő egyének. Azonosításukhoz felhasználtuk a magyarországi tiszti cím- és névtár idevágó adatait.⁷⁹ Az általunk csoportosított politikai elitet alkotó személyek 3 kivétellel Olaszi városrészben voltak bejegyezve.

A politikai elitbe tartozók, azaz a megyei, illetve városi vezetőréteg tagjai kivétel nélkül a kormánypárt jelöltjére adták voksukat. Sőt, a megyei és városi közigazgatásban munkálkodó egyéb helyeket elfoglalók zöme is Tiszát támogatta. Természetesen kivétel itt is akadt, de csupán néhány szavazatot számlált a függetlenségi jelöltet támogatók köre. Tagjai alacsonyabb tisztségeket betöltők (számtisztek, alszámvevők) közül kerültek ki.

⁷⁸ Gerő 1996. 141.

⁷⁹ MTCN 1902. 146–148., 246.

A piramis csúcsán levő csoportot gyarapította az ún. *szellemi elit*.⁸⁰ Habár a gazdasági és a társadalmi elitel vagyoni szempontból nem vehette fel a versenyt (ebből talán kivételt képeztek a nagyváradai római katolikus kanonokok),⁸¹ a társadalmi megítélés szerint mégis elitről van szó. A hitélet, a felsőoktatás, a művészeti élet területén működtek: jogakadémiai, premontrei stb. tanárok, lelkészek, művészek kerültek ebbe a csoportba. A kiemelkedő országos vagy szűkebb szakmai ismertséget biztosító teljesítmény szabja meg az ezen kategóriába való tartozást. Olaszi vezető szerepe ebben a kategóriában is, mint több másban, vitathatatlan. Amint azt az ellenzéki jelölt támogatóinak vizsgálatakor látni fogjuk, a szellemi elit tagjainak szavazatai majdhogynem fele-fele arányban oszlottak meg a két ellenfél között.

A *középosztály* megítélése a magyar társadalomfejlődés, illetve társadalomtörténet leg-többet vitatott témája. Jelenléte a társadalomfejlődés tekintetében fontos volt: nyitottságával lehetővé tette a társadalmi mobilitást, nagy szerepe volt a civilizációs vívmányok közvetítésében, illetve a demokratikus eszmények terjesztésében.

Ahogy az arisztokrácia, úgy a középosztály esetében is többszörösen tagolt, belső el-
lentétektől feszülő társadalmi kategóriával találkozunk. Ezen csoportba tartozók szociá-
lisan különböző elemekből tevődtek össze. A jómódú földbirtokosokat, vagyonos, jó-
részt asszimilált polgárságot, tisztviselőket és értelmiségieket jelentős rétegeit sorolták ide.
De ide tartoztak a magánzók, háztulajdonosok, tőkepénzesek, részvénytulajdonosok,
köztisztviselők, magántisztviselők jelentős csoportjai is.

A középosztály gerincének a birtokos nemesség hanyatló nemzedékét, a dzsentrit te-
kintették. A történelmi középosztály fejlődésének kettősségével találkozunk: egy részük-
nek sikerült a nemesi polgárosodás reformkori programjának gyakorlatba ültetése, birto-
kának fejlesztése, társadalmi-politikai súlyának megtartása, míg a birtokos nemesség több-
sége elakadt ezen az úton. Eredménye: a nemesi középbirtok elaprózódása, eladósodása,
illetve elidegenítése. A Mikszáth-regényekből jól ismert dzsentri hagyományos úri élet-
módjához való ragaszkodását birtoka jövedelméből nem volt képes többé fedezni, ezért
a kiegyezés után egyre nagyobb számban szorult kenyérkereső foglalkozásra, amelyet leg-
inkább az állami szolgálatban talált meg. Ez volt az általános meggyőződés eddig. Újabb
kutatások azonban rámutattak arra, hogy a nemességnek egy jelentős része már korábban
szolgálatot vállalt, akár az abszolutizmus idején is, így nem helytálló az a megállapítás,
hogy Tisza Kálmán alatt vonultak be a bürokráciába.⁸²

Társadalmi súlyukat azonban változatlan „helyi befolyásuk”, az arisztokráciához fű-
ződő kapcsolataik, hagyományos politikai aktivitásuk aránytalanul megnövelte. Néhány
adat a századelőről: a különböző minisztériumokban – függően attól, hogy mennyire igé-
nyelt konkrét szaktudást az adott tárca – a dzsentri aránya 20-60% között mozgott. A
törvényhatósági apparátusokban a szolgabírótól az alispánig bezárólag 80% volt a
dzsentri aránya. Az alispánok 77%-a, a főispánok 58%-a került ki közülük.

Helyileg lehetőség nyílik a városi és vármegyei közigazgatási apparátusban helyet kapó
egyes tisztviselők családjainak vizsgálatára. *Városunk régi családai* címen Lakos Lajos egy-
kori váradi levéltáros teszi közzé a város múltjában szerepet játszó családok neveit.⁸³ A

⁸⁰ Uo. 142.

⁸¹ Lörinczi 1887.

⁸² Benedek 1997. 434–440.

⁸³ Lakos 1904. 120.

közigazgatás fontosabb pozícióit elfoglalók zömének őseit vélhetjük felfedezni itt. Csak néhány jelentősebb család: Gyalokay, Mezey, Miskolczy, Gyöngyössi, Hollósy, Beöthy, Hlatky, Toperczer, Czifra, Hoványi, Győrffy stb.⁸⁴

A középosztály másik eleme, a *középpolgárság* önmagában is vegyes képződmény volt, funkcióját, származását, nemzetiségét, asszimilációjának fokát, társadalmi elhelyezkedését illetően is. Ide tartoztak a vagyonosabb középburzsóázia tagjai (középüzemek, kereskedőcégek, hitelintézetek, bérházak tulajdonosai) mellett a szerényebb jövedelemmel bíró üzemtulajdonosok, kereskedők. E kategóriába sorolhatók továbbá a vezető állást betöltő magántisztviselők, szabad foglalkozásúak, értelmiségiek.

A középosztály-kérdés kulcsa az úri középosztály kifejezéssel, annak tartalmával íródott be a magyar társadalom önképébe.⁸⁵ Az úri középosztály nélkül nincs helyi elit, nincs helyi közélet; nélküle elképzelhetetlen az országos elit „feudális” ízeinek fenntartása és a rendi típusú legitimitáció társadalmi elfogadhatósága. Ezen társadalmi réteg gyakorolta a hatalmat, alkotta a lokális elitet. Rokonságukkal, kapcsolataikkal behálózták a hatalmi szinteket, a közéletet, ugyanakkor belső érdekviszonyai, harcai, házasodásai formálták a rendszer lokális arculatát. Szociális és politikai közvetítő rétegnek tekinthetők, amely lefelé mintát adott, felfelé ezt a mintát – életstílust, ethoszt, viselkedést – sugározta szét.⁸⁶

A középosztály alkotta számbelileg a legnagyobb csoportot, amelyből Tisza szavazatai kikerültek. Ide soroltunk: kereskedőket, magánosokat, háztulajdonosokat, a közigazgatásban különféle funkciókat ellátó tisztviselőket stb. Az ügyvédeket, a királyi ítélőtábla, valamint a nagyváradi királyi törvényszék elnökeit, bíráit szükséges megemlítenünk ezen csoportban. Utóbbi két intézmény említett tisztviselőinek zöme ugyancsak a kormánypárt jelöltjét támogatta. Azok a nagyváradi ügyvédi kamarai tagsággal rendelkezők, akik éltek választói jogokkal és elmentek a szavazatszedő küldöttségek elé, túlnyomó többségben ugyancsak Tiszát támogatták. Ugyanez érvényes a kamara vezetőségének állásfoglalására is.⁸⁷ Ezen adatok megmagyarázzák, hogy a Függetlenségi Párt vezetősége miért intézett felhívást a fiatal jogáshallgatóság felé.

A *kispolgárság* többségét Magyarországon, mintegy kétharmadát, az ipar és kereskedelem terén működő önálló egyszintenciák: kisüzemek tulajdonosai, kisiparosok, boltosok, vendéglősök, bérkocsisok, kiskereskedők csoportjai alkották. Többségük jövedelem vagy életszínvonal tekintetében alig különbözött egy jobban fizetett gyári szakmunkástól, szinte csak az önálló munkavégzés különböztette meg tőle. A többséggel szemben a kiskereskedők általában egy tehetősebb réteg képét nyújtották. Mentalitásukban, életmódjukban is eltértek, polgárosultabb társadalmi réteggént voltak számon tartva. Nagyon ritka eset volt az, amikor egy kiskereskedő nem érte el a választási cenzust.

A kispolgárság harmada közszolgálatban álló alkalmazottként, altisztként kereste kenyérét. Soraikban a vasúti, illetve postai altiszteket, gyárak művezetőit, uradalmak ispánjait, nagy bérházak házmestereit találhattuk.

Nagyvárad fejlődésében a kispolgárság, ezen belül a kisiparosság szerepét szokták hangsúlyozni. Helytálló ez a megállapítás hozzávetőlegesen az 1870-es évek közepéig,

⁸⁴ Lakos mellett Borovszky is felsorolja azon „nemesi családokat”, amelyek bihari, illetve nagyváradi „múlttal” rendelkeztek. Részletesebben ld. még: Borovszky 1896.

⁸⁵ Gerő 1996. 144.

⁸⁶ Fleisz 1997. 47.

⁸⁷ MTCN 1902. 715–717., 761–762.

végéig. Ekkor jelentkeztek ugyanis azon problémák, melyek a kisiparosok létét veszélyeztették. A társadalomban elfoglalt eddigi helyük veszélyben forgását vélték látni a modern polgári rendszer hozta új idők szeleivel. Az a krízis, amelyet az ipartörvény megalkotása, illetve a tőkés gyáripár konkurenciája fokozott, nehezen múlt. A korabeli felfogás szerint ebben részben maguk a kisiparosok (a céhszervezethez való ragaszkodásuk által, egymás iránti bizalmatlanságból), másrészt a politikusok (az ipar valódi szükségleteiről alkotott hibás felfogásaikkal oda hatottak, hogy vagyonos fogyasztó nép helyett a proletárok körét szaporították) is okolhatóak voltak. Az aránytalanul nagy adók csak hátrányukra voltak a kisiparosoknak, a gyáripárral nem vehették fel a versenyt.

A kispolgárság szavazataiból igen csekély arány jutott a szabadelvű jelöltre. Talán érthető ez programbeszédének nem éppen a kispolgárságot megnyerni kívánó elveiből, érveléséből.

A *birtokos parasztság* kategóriába jegyzettek közül a Nagyváradot alkotó városrészek egyikében sem adtak le szavazatot a Szabadelvű Párt jelöltjére. Ebbe az osztályba kerültek a földművelők, földtulajdonosok foglalkozások címén bejegyzett választópolgárok. A „birtokos parasztság” osztályába való tartozás tág határokkal volt jellemezhető. Ide sorolták a „hatökrös” gazdákat, az 1-2 cseléddel, napszámossal dolgoztató középgazdákat, az ország peremvidékeinek társadalmi arculatát meghatározó 5-15 holddal rendelkezőket, illetve a törpebirtokosokat, akik a nagybirtok olcsó munkaerejét jelentették.

Táblázatunk utolsó oszlopában a munkánk során felmerült akadályokból kifolyólag adódott hiányokat ismertettük. A szavazatszedő bizottságok által készített listákban jelen voltak, azonban az összeíró küldöttségek által készítettetekben nem találtuk nyomukat az illető személyeknek. Tény, hogy mindketten a szabadelvű jelöltre szavaztak, egyikük Olasziban, a másik Újvároson.

	<i>Gazdasági elit</i>	<i>Politikai elit</i>	<i>Szellemi elit</i>	<i>Közép-osztály</i>	<i>Kis-polgárság</i>	<i>Birtokos parasztság</i>	<i>Hiány</i>
Olaszi	–	–	20	175	263	–	4
Újváros	–	–	4	162	244	3	50
Váralja	–	–	–	8	40	13	1
Velence	–	–	–	21	41	40	–
Csillagváros	–	–	–	5	14	–	–
Összesen: 1108 (38,4%)	–	–	24 (0,8%)	371 (12,9%)	602 (20,9%)	56 (1,9%)	55 (1,9%)

3. táblázat. Dr. Barabás Béla ellenzéki jelölt társadalmi támogatottsága városnegyedenként, az általa kapott összes szavazat alapján (1108 szavazat).

A függetlenségi Barabás Béla által elnyert szavazatok többsége, összevetve a Tisza Kálmánra adott voksok társadalmi eloszlásával, egészen más képet mutat.

Adataink alapján, amint az a fentiekből kiderül, a nagypolgárság és a politikai elit tagjai egységesen a kormánypárt jelöltjét támogatták a választáson. Előbbi esetében feltehetően a nagyipar melletti állásfoglalás, illetve érdekképviselet volt a döntő tényező, míg az utóbbinál a kormánypártiság, illetve a Tisza családhoz kötődő „meleg” viszony ápolása és további fenntartása lehetett hangsúlyos.

A szellemi elit képviselőinek támogatása majdnem fele-fele arányban oszlott meg a jelöltek között, annyi különbséggel, hogy jelen esetben csupán a két központi városból kerültek ki az egyik vagy másik jelöltet támogatók szavazatai.

A középosztályba kerültek csoportjának szavazatai kevéssel, de elmaradtak a szabadelvű képviselő által kapottaktól, azonban nem ezen említett csoport az, ami által Barabásnak sikerült legyőznie Tiszát Nagyváradon. Az ellenzéki jelölt támogatóinak több mint fele a kispolgárság soraiából került ki. Jól megfigyelhető, hogy minden egyes városrészben jelentős többséget képeztek az innen érkező szavazatok. Az 1896. évi, valamint az 1901. évi szavazati joggal rendelkezők városrészenkénti egységesített adatainak összevetése árulkodik kicsit az 1899. évi XV. tc. által „visszakerült” választókról. Legtöbben Olasziban élhettek újra választói jogaikkal, ezt követte népességnagyság szerint a többi városnegyed. Úgy gondoljuk, innen került ki a Barabást támogatók csoportjának gerince.

Az előzőekben említett birtokos parasztság körébe tartozók mindegyike függetlenségi Barabás szavazóinak táborát gyarapította. Legtöbbjük földművelőként lett jegyzékbe véve, csak néhányan birtoktulajdonosokként; ezek a két kisebb városnegyedben összpontosultak.

Végül az utolsó oszlopban a már jelzett problémák merültek fel. Az ellenzéki jelölt esetében több személy foglalkozásának meghatározása is sikertelenül járt. Összesen nyolc személyről van szó. Ők mind Barabásra adták voksukat a névszerinti listák alapján.

Ahhoz, hogy a választáson részt vevők egészét átfogjuk, két dologra kell még kitérnünk. Egyik épp a táblázatokban szereplő utolsó oszlop adatainak kiegészítésére vonatkozik. A második szavazóküldöttség által vezetett listában hiányzik két lap. Egyszerű számozási „elírásról” van szó, a számozás megszakad az egyik oldalon és tovább folytatódik egy másikon **47 darab szavazat** (nevek, foglalkozás, városrész hiánya) „gyors bejegyzése” után. Ez az oka annak, hogy nem egyezik a táblázatban szereplő adatokkal. Annyi bizonyos: a kimaradt voksok mindegyike az ellenzéki jelölté volt, mivel a Tiszára voksolók vezetése csak később következett.

A másik megemlítendő esemény a szociáldemokrata jelöltre adott egyetlen szavazat meghatározásának lehetetlensége. Nem volt feljegyezve a listában, csupán a küldöttség által vezetett és lezárt névszerinti lajstrom végén szerepelt, amikor is összeszámolták a jelöltenként leadott szavazatokat.

Az 1901. évi októberi választásokon a Nagyváradon politikai jogokkal bírók közül igencsak szép számmal tartották távol magukat a vélemény- és akaratnyilvánítástól. Amint láthattuk, a kispolgárság viszonylag nagy számban járult a küldöttségek elé. Nem mondható el ugyanez a középosztály tagjairól, akik alacsony számban voltak jelen. Elvértve találkozzunk az egyházak jelentősebb tisztséget betöltő tagjaival is. Ezeknél nem mutatható ki egyértelmű szavazati preferencia. Feltehetően jelentős részét képezték a szavazástól távolmaradóknak.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, miszerint a XX. század első nagyváradai választásán a Tisza Kálmánt megbuktató függetlenségi Barabás Béla legfőképp a helyi kispolgárságnak köszönhette sikerét. Egészen jól körvonalazódott ugyanakkor az egyes pártok szavazóbázisa is. Míg a szabadelvű Tiszát a nagyiparosok, a közigazgatási apparátusban vezető szerepet vivő szűk réteg, a középpolgárság egy része, valamint csekélyebb mértékben a kispolgárság támogatta, addig a függetlenségi Barabást a középosztály azon része, mely híve volt a függetlenségi eszmének, a kispolgárság zöme, illetve a birtokos parasztság. A szociáldemokrata párt, valamint a párt jelöltjének versenyképtelen szereplése a pártpolitika szervezetlenségének és „fiatalságának” is betudható volt, ám jelöltállításuk és a párt képviseltetése a választáson jelzésértékkel bírt. Több sikerrel jártak az 1901–1905. évi parlamenti ciklust lezáró és azt követő országgyűlési választásokon.

Tisza „biharországi”, nagyváradai veresége meghökkentő erővel hatott a magyarországi politikai életben. Ahogy a nagypolitikát uralta 1875–1890 között, akként szilárdította meg állását Nagyváradon is. Több mint húsz éven át a város képviselőjelöltjének választották meg, 1881-től 1901. évi vereségéig.⁸⁸

Gábor Fazakas

The First Parliamentary Election of the 20th Century in Oradea

The structure of the study is characterized by duality: it presents the whole election of 1901, and it also analyses the social distribution of the population participating in the parliamentary elections in Oradea.

The appearance of the working class is one of the peculiarities of the parliamentary elections in Oradea.

With the single vote they got, they did not really have a say in the competition, but they forecast their future presence in the political life of Hungary.

Another characteristic feature is the outcome of the election of representatives: based on the cast votes, the independentist Béla Barabás won against Kálmán Tisza.

Based on a comparison of the list of electors and the number of votes, it became possible to examine the political behaviour and social distribution of those having the right to vote.

According to the data, Tisza was supported by industrialists, a narrow spectrum of leaders in the administrative apparatus, and some part of the middle class, and he was less supported by the lower middle class. Barabás got support from the part of the middle class that was devoted to the conception of independence, and the majority of the lower middle class and peasantry.

⁸⁸ Lakos 1904. 358.

Források

Levéltári források

RNL BMI Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Igazgatósága
(Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale ale României)

Pi Polgármesteri iratok.
(Fondul Primăriei Municipiului Oradea.)

Sajtóforrások

Nagyváradai Napló, IV. évf. (1901); VIII–IX. évf. (1905–1906).
Szabadság, XXVIII. évf. (1901); XXXII–XXXIII. évf. (1905–1906).
Tiszántúl, I. évf. (1895); VII. évf. (1901); XI–XII. évf. (1905–1906).

Szakirodalom

- 1899:XV. 1899. évi XV. törvénycikk az országgyűlési képviselőválasztások feletti bíráskodásról. Bp., 1899.
- Benedek 1997. Benedek Gábor: A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején. In: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az I. Világháborúig. (Szöveggyűjtemény.) Szerk.: Kövér György. Bp., 1997. 434–440.
- Bódy 2004. Bódy Zsombor: A „társadalom kora”. Munkásbiztosítás és munkaügy Magyarországon a 19. és a 20. század fordulóján. In: Aetas, 19. (2004) 1. sz. 5–30.
<http://epa.oszk.hu/00800/00861/00027/pdf/body.pdf>
- Boros–Szabó 1999. Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1918). Bp., 1999.
- Borovszky 1896. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai I. Bp., 1896.
- Bunyitay 1890. Bunyitay Vince: Nagyvárad természetrajza. Bp., 1890.

- Fleisz 1984. Ioan Fleisz: Contribuții la istoria mișcării muncitorești și socialiste din Bihor la sfârșitul secolului al XIX-lea (1890–1900). In: *Crisia*, Nr. 14. (1984) 63–74.
- Fleisz 1985. Ioan Fleisz: Aspecte ale mișcării muncitorești și socialiste din Bihor în perioada 1901–1907. In: *Crisia*, Nr. 15. (1985) 159–169.
- Fleisz 1997. Fleisz János: Város, kinek nem látni mását. Nagyvárad, 1997.
- Gerő 1996. Gerő András: Utódok kora. Történeti tanulmányok, esszék. Bp., 1996.
- Gerő 1997. Gerő András: Az elsőpró kisebbség. In: Magyarország társadalomtörténete I. A reformkortól az I. Világháborúig. (Szöveggyűjtemény.) Szerk.: Kövér György. Bp., 1997. 62–82.
- Gyáni–Kövé 2003. Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2003.
- Hangay 1991. Hangay Zoltán: 19 történelmi arckép a XIX. század magyar történelméből. Bp., 1991.
- Hegy 1986. Hegyi András: A Magyarországi Általános Munkáspárt megalakulásának körülményeiről. In: Tanulmányok Mérei Gyula 75. születésnapjára. Szerk.: Gaál Endre és Serfőző Lajos. Szeged, 1986. 69–113.
- Kenyeres 1967. Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Bp., 1967.
- Kupán 2004. Kupán Árpád: Szabadkőművesek Nagyváradon. Nagyvárad, 2004.
- Lakos 1904. Lakos Lajos: Nagyvárad múltja és jelenéből. Nagyvárad, 1904.
- Lányi 1911. Lányi Márton: 1868-1875. évi törvénycikkek. Bp., 1911.
- Lörintei 1887. Lörintei István: Magyarország legtöbb adót fizető nagybirtokosai. Szatmár, 1887.
- MN 1994. Magyar Nagylexikon. III. k. Főszerk.: Élesztős László. Bp., 1994.
- MN 2002. Magyar Nagylexikon. XVII. k. Főszerk.: Bárány Lászlóné. Bp., 2002.
- MVSE 1912. Magyar Városok Statisztikai Évkönyve. I. évf. Szerk.: Thirring Gusztáv. Bp., 1912.
- MTCN 1902. Magyarország Tiszti Cím és Névtára. XXI. évf. Bp., 1902.
- Pallas 1893. A Pallas Nagy Lexikona. IV. k. Bp., 1893.
- Péter 2004. Péter I. Zoltán: Nagyvárad emlékképek. Nagyvárad, 2004.
- TGy 1875. Az 1875-ik évi törvények gyűjteménye. Hivatalos kiadás. Bp., 1875.

Bartha Ákos

Egy lovagiatlan ügy. Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső afférja(i)*

Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső kapcsolatának kezdeteiről kevés adatunk van. Egy kávéházi körkép szerint Szabó Dezső az egyik „legtüzesebb szónoka volt” a húszas évek első felében a Centrálban tanyázó, Farkass László kiadótulajdonos által fenntartott „Táltos” törzssasztalának, ahová „elvéve Zsilinszky Endre” és Erdélyi József is járt. „Kétségkívül sok értékes irodalmi munka köszönheti életét Farkass Táltos asztalának, ahol a kiadásra váró könyvek sorsa is gyakran eldőlt” – fogalmazott a kolozsvári *Ellenzék* riportjának szerzője.¹ Azt is tudjuk, hogy Szabó az ekkor még Zsilinszky Endre néven szereplő² fajvédő politikus-publicista közvetítésével jelentette meg a Zsilinszky Gábor (Endre öccse) által vezetett Stádium kiadónál *Jaj* című művét 1924-ben.³ Hogy a fajvédő politikusok körében igen népszerű lehetett az író, azt Bajcsy-Zsilinszky Kozma Miklós MTI-elnökkel folytatott kiterjedt levelezése is tanúsítja. Ebben a vaskos anyagban még 1927-ben is „Plachota”-ként emlegették a derecskei mandátumért színre lépő riválist, Pekár Gyulát.⁴ A szlovák származásra utaló elnevezés Szabó Dezső 1925-ben megjelent, a Horthy-rendszert megsemmisítően karikírozó *Segítség!* című regényéből származik – ahol egyébként a félig szintén szlovák származású Bajcsy-Zsilinszky is megkapta a magáét.⁵

Zsilinszky Endre nevét Áchim L. András parasztvezér 1911-es halála kapcsán ismerte meg az ország.⁶ Szabó Dezső, a székelyudvarhelyi állami főreáliskola ifjú tanára ugyanebben az évben hívta fel magára a figyelmet Tisza Istvánnal – Zsilinszky egyik politikai példaképével – folytatott publicisztikai pengeváltásával.⁷ Szabót a Tanácsköztársaság alatt megjelent, a korszak közbeszédét alapvetően meghatározó nagyregénye, *Az elsodort falu* rögtön az érdeklődés központjába repítette. Ugyanekkor Zsilinszkynek is látványosan felfelé ívelt a karrierje, amit a *Szózat* című fajvédő napilap főszerkesztői posztja és a Derecskén – nem éppen tiszta módszerekkel – megszerzett kormánypárti mandátum (1922) is

* A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Email-cím: bartha.akos@btk.mta.hu

¹ *Ellenzék*, 1925. ápr. 10. 2.

² Ifjabb Zsilinszky Endre 1925-ben, vitézzé avatása alkalmával vette fel édesanyja családi nevét. 1935-ben – tiltakozásul a „vitézek” választási visszaélései miatt – „letette” vitézi címét, hivatalos neve innentől fogva haláláig: Bajcsy-Zsilinszky Endre.

³ Szabó D. 1924. Vö. Nagy 1964. 362.

⁴ MNL OL K 429. 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. Vö. Bartha 2017a.

⁵ Szabó D. 2013 [1925]. A mű ezen – Szócs Zoltán utószavával megjelent – kiadása végén hosszú listát olvashatunk a szereplők valódi nevérol. (Természetesen mindez csupán akkor áll, ha – a kortársakhoz hasonlóan – a „referenciális paktum” szerint kezeljük a szöveget. Vö. Lejeune 2003. 18.) Bár ezen a listán nem szerepel Bajcsy-Zsilinszky neve, a politikus személyét könnyen felismerhetjük a fasizmusért lelkesedő, nem éppen „törzsökös” nevű, csöndes összeesküvő portréjában.

⁶ 1911. május 14-én, vasárnap reggel egy helyi konfliktus nyomán Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor behatolt Áchim L. András békéscsabai otthonába és halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust. A Zsilinszky-fivérek kétfordulós bírósági procedúrát követően felmentették, ám Endrét az országos visszhangot kiváltó ügy végigkísérte életén és támadási felületet jelentett mindenkori ellenfelei számára.

⁷ Tisza 1911.; Szabó 1911.

példáz.⁸ A politikus pályája azonban 1926-ban – a bethleni konszolidációval összhangban – megtört. Egykori napilapja megszűnt, a törvényhozásból történő kibukás pedig egzisztenciálisan is rendkívül érzékenyen érintette,⁹ főként mivel a húszas évek második felében a jobboldali radikális közszereplők lehetőségei jelentősen beszűkültek.¹⁰

A személyes válsághelyzetben Bajcsy-Zsilinszky nem követte kormánypártba visszatérő hajdani pártvezérét, Gömbös Gyulát és 1928-ban önálló lapot (*Előőr*), 1930-ban pedig saját pártot (Nemzeti Radikális Párt) alapított. Ebben az időszakban kapcsolati hálója rendszerellenes személyekkel bővült, világnézete pedig jelentősen átalakult,¹¹ bár mindezt bajosan lehet egyfajta baloldali fordulat kezdőlépésének tekinteni.¹² Az új lap első száma 1928. március 15-én jött ki a nyomdából. Az *Előőr*-ben egyszerre jelentek meg írások ki próbált fajvédőktől (Eckhardt Tibor, Kádár Lehel, Lendvai István, Zsirkay János, Méhely Lajos, Gálócsy Árpád), Bajcsy-Zsilinszky „napkeleti bölcsek” néven elhíresült kávéházi törzsasztalának Pethő Sándor fémjelezte társaságától és újonnan jelentkező fiataloktól is. Az utóbbi csoportban találjuk – többek között – a jezsuita Balla Boriszt, a Bajcsy-Zsilinszky által felfedezett Féja Gézát, a Féja által az ismeretlenségből kiemelt Szabó Pált, a Babits által méltatott Pintér Ferencet, valamint egy darabig József Attilát is. Elsősorban a népi mozgalom körüli bábáskodás miatt őrizte meg a folyóirat nevét az irodalomtörténet, nem is érdemtelenül. Bajcsy-Zsilinszky borsodi barlanglakásokról cikkezett Szabó Zoltán híres szociográfiája¹³ előtt közel egy évtizeddel, az *Előőr* Lapkiadó Rt. részvényjegyzésre buzdító felhívása pedig a *Magyarország felfedezése* sorozatot előlegezte.¹⁴ Aligha véletlen, hogy számos író és szociográfus próbálgatta itt, illetve az utódlapban, az 1932-től megjelenő *Szabadságban* a szárnyait (Féja mellett például Oláh György, Kovács Imre, Veres Péter, Szabó Pál vagy Sinka István). Ekképp – Féja 1965-ös kötete¹⁵ nyomán – gyakran rendszerellenes szabadsapatként tartják számon a lapot.¹⁶

Bajcsy-Zsilinszkynek új lapjához sikerült munkatársul megnyerni egy olyan főmunkatársat, aki bár említett regényével a berendezkedő Horthy-rendszer ünnepléte írójává emelkedett a húszas évek elején, az évtized második felében már az ideológiai székértáborok közti senki földjén találta magát. Szabó Dezső – minthogy róla van szó – ekkorra már „görénykurzusként” értekezett a Horthy kormányzó nevével fémjelzett berendezkedésről, legkésőbb 1923-tól pedig a német expanzió veszélyeire figyelmeztetett, alighanem a magyar–német szélsőjobboldali kapcsolatok miatt féltve az ország függetlenségét.¹⁷ Olyan – Bajcsy-Zsilinszky publicisztikájában 1927 decemberétől megjelenő – feladatokat

⁸ Sipos J. 2016.

⁹ Ebben a ciklusban érte el a képviselők fizetése az európai élvonalat. Püski 2015. 410–411.

¹⁰ Sipos B. 2004. 203.

¹¹ Részletezem: Bartha 2017b.

¹² Másképp látja: Vigh 2007. Érveimhez: Bartha 2017c.

¹³ Szabó Z. 1937.

¹⁴ *Előőr*, 1928. okt. 14. 17.

¹⁵ Féja 1965.

¹⁶ Hatása miatt Borbándi Gyula könyvét kell kiemelnünk. Borbándi szerint az *Előőr*-öt „a hajdani fajvédőből a demokratikus ellenzék egyik hangadóijává vált politikus?” alapította. Borbándi 1989. 123.

¹⁷ Zsilinszky ekkor még másképp vélekedett. Több – vele ekkor ellenséges viszonyban lévő – lap állítása szerint Matthias Erzberger (1875–1921) német politikus gyilkosainak bűjtatásaiban is közreműködött. Vö. pl. Népszava, 1925. jan. 1. 13. Prager Tagblatt, 1926. ápr. 11. 7.

sürgetett, mint a magyar kultúra megszabadítása a német kultúra „gyarmatosító hatásától”, vagy a főváros körüli német falvak megmagyarosítása.¹⁸ Az író delejező hatásáról utóbb a politikus is megemlékezett Szekfű Gyulához intézett 1942-es történetpolitikai vitáiratóban.¹⁹

Az elsikkadt földreform miatti csalódottságban, a gazdasági liberalizmus iránti ellen-szenvben, a „törzsökös” magyar parasztságba vetett hitben és a hajlíthatatlan németellen-ségben Szabó és Bajcsy-Zsilinszky között aligha volt vita (ahogyan Klebelsberg Kuno kultuszminiszterről is hasonlóképpen vélekedtek), ráadásul mindkettőjüket az „Eszményi Társadalom” – mindkét életműben újra- és újraírt – képzete hajtotta. Szabónak a két világháború közti radikális erőkre gyakorolt nagy hatását²⁰ figyelembe véve az sem különö-sebben meglepő, hogy az *Előőr*sben több olyan cikke is megjelent, melynek tartalma a közlés idején még szemben állt a lapvezér elképzeléseivel, később mégis integráns része lett annak.²¹ A cikkei jelentős részét Párizsban író Szabó (akinek ez volt utolsó franciaor-szági útja) bizonyára hatással volt Bajcsy-Zsilinszky – már a *Magyarság* hasábjain²² – nyi-ladozó franciaorientációjára is, ráadásul a germanofób író már 1928 őszén a Németország és Oroszország közé szorított, a Baltikumtól Görögorszáig húzódó kis nemzetek kato-nai és gazdasági önvédelmi rendszerének szükségességét fejtegette az *Előőr*sben, mely missziónak vezetésére – történelmi hivatása miatt – csakis a magyarságot tartotta alkal-masnak.²³ A Szent István-i (reform)birodalom mellett éppen ez a fajta hungarocentrikus, Varsó–Budapest–Belgrád–Róma vonal mentén húzódó „vertikális tengely” vált Bajcsy-Zsilinszky külpolitikai vezérfonalává 1930-tól, 12 kis nemzet (közel százmillió ember) összefogását hirdetve.²⁴

Az ideológiai kapcsolódási pontok ellenére Bajcsy-Zsilinszky és Szabó jellemében az íráskényszeren és a vátesz-szerepen túl nem sok közöset találunk. Szabó „hömpölygő életigenlése”²⁵ szöges ellentétben állt Bajcsy-Zsilinszky „zord puritánságával”.²⁶ Ennek ellenére a közös eszmei platform egy darabig meghatározóbb volt a habituális különbsé-geknél. „Az *Előőr*s lényegileg a Szabó Dezső-i programot hirdette egy kissé felhígított változatban. Az akkori magyar sajtóban nem is volt lap, mely annyira közel állt volna Szabó Dezső törekvéseihez” –

¹⁸ Péterfi 2009. 56.

¹⁹ „Emlékszem, jó darabig küzdöttem magamban Szabó Dezső ama fölismerése ellen a búszas évek elején, hogy itt fajvédelem, keresztény nemzeti megújulás és antiszemitizmus örvé alatt középosztályunk árja elemeinek, asszimiláltaknak és félasszimilánsoknak, talán kisebb részében öntudatos, túlnyomó nagy részében inkább tudat alatti tömörülése és szervezkedése folyik, s közélet és magángazdálkodás terén egyaránt fokozatosan veszíti a talajt a törzsökös, vagy törzsökösnek tekinthető magyarság.” Idézi: Tilkovszky (szerk.) 1986. 27.

²⁰ Szabó Dezső „nemzeti radikalizmusához” és hatástörténetéhez: Bognár 2012. 53–105.

²¹ Ilyen az a Szabó Dezső-i alaptézis, miszerint a parasztság „az egyetlen jövőnk” (vö. Bajcsy-Zsilinszky 1938.), illetve a területi autonómiák megjelenése a külpolitikai koncepciókban. Vö. Bartha 2016. 68–85. Szabó vonatkozó *Előőr*s-cikkeit idézi: Kovács 2014. 91. és 111.

²² A fórum és kenyér nélkül maradt politikus számára egykori kolozsvári diáktársa, a legitimista Pethő Sándor nyitotta meg a *Magyarság* hasábjait, ahol 1926 és 1928 között mintegy kéttucat cikke jelent meg Bajcsy-Zsi-linszkynek. Vö. Bartha (szerk.)

²³ Kovács 2014. 117–119.

²⁴ Bajcsy-Zsilinszky 1930a. 143.

²⁵ Ez Vigh Károly találó kifejezése. Vigh 1992. 92.

²⁶ Hóry András diplomatának jellemezte Kozma Miklós ekképp Bajcsy-Zsilinszkyt 1927 decemberében: „Bandi nem erre a világra való, zord puritán”. Idézi: Ormos 2000. 151.

fogalmazott az író egyik monográfiája.²⁷ Bajcsy-Zsilinszky ragaszkodását mutatja, hogy még a „román hecc” idején is – amikor Szabó nagy felzúdulást keltve állítólagos román felmenőire és rossz anyagi helyzetére hivatkozva Bukarestbe költözését fontolgatta a nyilvánosság előtt – kiállt „a magyar föld, a magyar nép gyógyíthatatlan szerelmese” mellett,²⁸ aki ekkor már nem is dolgozott a lapnak.²⁹ Sőt, a politikus egyik levelében még 1930 nyarán is egyetértően hivatkozott Szabó Dezső véleményére egy kéziratlan kapcsolatban.³⁰

Bajcsy-Zsilinszky eleinte meg lehetett elégedve a nagy reményekkel szerződött író munkájával, legalábbis ezt tanúsítja Szabó Dezső „titkárához”, Kottner Győzőhöz 1928. október 5-én intézett levele, amely arról tudósít, hogy „szegény Szabó Dezső” mindig „pontosan megírja és elküldi” a cikkeket Párizsból. *„Igazán megható nála ez a csodálatos rendszerezés és pontosság. Senkire olyan biztosan számítani nem tudok, mint rá. Az is örömmel tölt el, hogy munkánk iránt változatlan jóindulattal és elismeréssel van?”* – fogalmazott,³¹ noha a szellemi egyetértés soha nem volt köztük teljes körű. Ezt egyrészt Szabó Dezső cikkeihez írt szerkesztőségi kommentárok,³² másrészt a politikus magánlevelezése is bizonyítja. Ami utóbbi illeti, Balla Borisz már az *Előőr*s első számának megjelenése előtt közölte a leendő főszerkesztővel, hogy nem hajlandó olyan lapba írni, ahol Szabó állandó cikkíróként dolgozik. Balla szerint *„egy olyan lap, amelyik új életet, új nagy nemzeti célokat hirdet, nem indulhat meg cégéren egy ilyen kiejátszott és erkölcsileg a szélrészre minden irányában kompromittált névvel.”* A *Magyarország* papirosán írt levél a figyelmeztetésekkel sem maradt adós: *„abonnan ő [Szabó Dezső – B. Á.] elszállt, ott csak rosszindulat és piszkos kis ügyek maradnak hátra. Őszintén mondván, az Előőr szerkesztőségi személyeinek összetételét, ha nézem, biztos ösztönöm súgja nekem, hogy itt is nagy robbanások fognak bekövetkezni a túlloldal nagy gaudiumára”* – jövendőlt a jezsuita újságíró,³³ noha cikkeket végül nem vonta meg a laptól. De nem volt elragadtatva Szabó szereplésétől Tábori József sem, aki még a nevét is le akarta vetetni az *Előőr*ről az író Szent István-cikke miatt, jóllehet kérésének Bajcsy-Zsilinszky nem tett eleget. Mint 1928. augusztus 24-én kelt levelében a főszerkesztő fogalmazott, az eset *„csak egy okkal több, hogy*

²⁷ Gombos 1969. 305. Bajcsy-Zsilinszky Szabó Dezsőt idézte is a „magyar Budapest” szükségességét taglalva. Bajcsy-Zsilinszky 1928a.

²⁸ Bajcsy-Zsilinszky 1930b.

²⁹ Utolsó írása – több mint egy évig tartó csendet megtörve – 1930. március 22-én jelent meg az *Előőr*ben. Varga-Patyi 1972. 825.

³⁰ Bajcsy-Zsilinszky levele Boromisza Tibornak. 1930. jún. 20. ReTörKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 14. doboz. (Levelek III.)

³¹ Budai Balogh 1983. 539.

³² Az író első cikke elé az alábbi szerkesztőségi megjegyzés került: *„Teret adunk Szabó Dezső cikkeinek, még ha nem is értünk vele mindenben egyet”. Szabó D. 1928. 9–10. Nagy Péter szerint Bajcsy-Zsilinszky azért „határolódott el” a fenti módon, mert nem értett egyet Szabó azon tételével, miszerint a „német kérdés” súlyosabb a „zsidókérdésnél”. Nagy 1964. 429. Ezzel szemben a szerkesztőségi megjegyzésben semmi konkrétumról nem esik szó. Egy későbbi – az ifjúságnak címzett, számos kérdést érintő – Szabó Dezső-féle „tavaszi levélhez” írt szerkesztői megjegyzésben pedig az író „szélsőségesen individualista nézeteitől” határolódott el Bajcsy-Zsilinszky. Legalábbis Tasi József szerint. Tasi 1980. 1038. Az említett kommentár ugyanis csupán ennyi: *„Szabó Dezső e cikkeivel nem minden részletében értünk egyet. (A szerkesztő.)”* *Előőr*s, 1928. máj. 20. 9.*

³³ *„Szabó Dezsőben én a rothadásnak és bomlásnak leggroteszkebb megtestesülését látom. (...) Én benne csak a biú romboló kiapadt tehetőségét gyalázatos exhibicionizmussal pótló, feltétlen anyagias gondolkozású, megbízhatatlan jellemet látom, akinek jó a zsidóktól kezdve a körüli zsunaliszta jellemtelenségek atmoszférájáig minden, ami hehlyt ad rafináltan megkonstruált őszinteségi rohamainak borsos honoráriumért való kamatoztatására.”* Balla Borisz levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1928. márc. 12. ReTörKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 17. doboz. (Levelek VI.)

*ezután jobban ellenőrizzem Sz. D. cikkeit. Hiszen különben az utóbbi időben nem lehetett ellene panasz, egészen a legutóbbi cikkéig?*³⁴

Bajcsy-Zsilinszky érezhetően igyekezett több lovat megülni és erősen bízott védencében, sőt alighanem húzónévként számolt vele. Erről tanúskodik, hogy húsz nappal Tábori felszólítását megelőzően barátságos hangvételű levélben ajánlotta fel közvetítését az írónak, egy Horthy kormányzóhoz címzett nyugdíjkérelmet (vagy tanári végkielégítést) körvonalazva. A mindkettőjük által hevesen támadott Klebelsberg kultuszminisztert megkerülő manővertől 400–500 P-t remélt a politikus. „Érzem és kötelességül érzem, hogy a Te anyagi exisztenciád ügyét még ez évben valahogy, de véglegesen rendezni kell. Rám minden tekintetben számíthatsz” – fogalmazott. A kérelembe Vass József munkaügyi és népjóléti minisztert is igyekeztek bevonni, akivel Szabó még a századelőn került barátságba. A kísérlet sikertelen maradt, de az ekkor már Franciaországban (Párizsban, Lyonban és Marseille-ben) tartózkodó író Bajcsy-Zsilinszkytól és öccsétől, a Stádium vezérigazgatójától, valamint a Bartha Miklós Társaságtól is komoly summát kapott (mintegy 4700 P-t).³⁵ Egy le nem közölt cikken³⁶ túl ezek a zavaros pénzügyek, pontosabban az *Előőr*s bújtatott finanszírozása okozta Szabó hirtelen eltűnését a laptól 1928 végén,³⁷ 55 itt publikált közleményt követően.³⁸

Az ügy háttérében Vass József állt. A sárvári csizmadia gyermekéből előbb kalocsai préposttá, majd miniszterré emelkedő Vass nem idegenkedett sem a nagytőke korlátozásától, sem a földreformtól, noha szándékainak mélységét nem ismerjük, mivel nem készült még biográfia Bethlen István változó összetételű kormányainak egyik legstabilabb miniszteréről, a miniszterelnök helyetteséről. A Nemzeti Radikális Párt (NRP) titkárának, Talpassy Tibornak visszaemlékezése szerint Vass egyenesen miniszterelnöki álmokat dédelgetett, és ennek hátországaúl szánta volna az induló lapot. Az író arra is emlékezni vélt, hogy Bajcsy-Zsilinszky Gömböst is bevonta a tervbe.³⁹ Féja Géza ezt a forogatókönyvet cáfolni igyekezett saját visszaemlékezéseiben, hozzátéve: „annyi tény, hogy a kormánytagjai közül Vass Józsefet szerette leginkább [Bajcsy-Zsilinszky – B. Á.], mert benne sejtett demokratikus hajlamokat. Vass pedig, ha elnyerte volna a miniszterelnöki széket, Zsilinszkynek mint ellenzéknek feltételesen szabad futást ad, már ezért is, hogy légekört teremtsen, és nyomást fejtessen ki a demokratikus reformok érdekében.”⁴⁰ Féja hangsúlyozta továbbá, hogy Zsilinszky mindössze egyszer fogadott el pénzt Vasstól (nyomdaköltségekre), ami nem igaz, noha valóban más módját választotta a jelentős szociálpolitikai vívmányai mellett a halála után kirobbant

³⁴ Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Tábori Józsefnek. 1928. aug. 24. Uo. 14. doboz. (Levelek III.)

³⁵ Budai Balogh 1983. 536–537. Szabó Dezső első monográfiája szerint az író nyugdíjkérelmét az 1928 őszi államtitkárrá emelkedett Gömbös Gyula támogatta. Nagy 1964. 446–447. A fenti levelezés azonban nem említi Gömböst; benne Bajcsy-Zsilinszky szerepel közvetítőként.

³⁶ Budapesti Hírlap, 1934. dec. 14. 8. és Szabó Dezső vallomása: MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A debreceni kir. járásbíróóság ítélete. 1934. dec. 13.

³⁷ Az afférhoz (saját látószögéből): Féja 1965. 91–94.; Féja 1982. 94–102.

³⁸ Nagy 1964. 428.

³⁹ Talpassy 1971. 11–17. Vö. Talpassy 1981. 9–17. A mértéktartó szakirodalom nem szól efféle tervekről Vass kapcsán. Romsics 1999. 307., 320.

⁴⁰ Féja 1982. 60. (Mind Féja, mind Talpassy esetében hozzá kell tenni, hogy 1929 előtt nem ismerték személyesen Bajcsy-Zsilinszkyt, vonatkozó információik tehát másodkézből származnak.)

panamabotrányról is nevezetes miniszter a támogatásnak.⁴¹ A Vass Józsefhez fűződő kapcsolatból teremtődött meg az *Előrs* anyagi és szellemi háttere,⁴² s e kapcsolat a lap tartalmán is nyomot hagyott. Ennek egyik szembetűnő jele a miniszter nevéhez fűződő – kétségkívül jelentős, ám a mezőgazdasági szegénységet a rendszeren kívül tartó⁴³ – öregségi és rokkantsági biztosítás recepciója. Bár Bajcsy-Zsilinszky új politikáját épp az említett rétegekre igyekezett építeni, Vass törvényjavaslatát a magyar sivatag üdítő oázisaként ünnepelte lapjában,⁴⁴ ahol egy beszédes című és érzelmes riportban a miniszter szociális érzékenységét is méltatták (Vass levelét közölve).⁴⁵ Ám a „Vass-pénzek” botránykrónikája nem ideológiai-politikai taktikai játékoknak, hanem Szabó Dezsőnek köszönhetően kapcsolódott a korban Bajcsy-Zsilinszky Endréhez.

Az ügy hátterébe Baróthy Pálnak, a budapesti királyi ügyészség vezetőjének a belügyminiszterhez címzett jelentése enged bepillantást. Szabó ugyanis sikkasztás gyanúja miatt feljelentést tett a Népjóléti Minisztérium és a Belügyminisztérium egyes tisztviselői, valamint Bajcsy-Zsilinszky Endre ellen. Baróthy 1933-as hosszú anyaga nemcsak a körülményeket, de a botrány kirobbanását is tárgyalja. Eszerint „a »Társadalmunk« című politikai hetilap 1932. évi május hó 14-én megjelent 19. számában »Kik kerestek Szabó Dezső segélyén a Népjóléti körül?« című közlemény tartalma szerint Szabó Dezső már a »Karácsony Kolozsivárt« című regényében is félreérthetetlen célzásokat tett arra, hogy őt – akinek valamelyik hivatalos fórum pénzsegélyt utalt ki –, meglópták.”⁴⁶ Az említett kis kötet valóban tartalmaz ilyen kitételeket. A főszerplőt, Szűcs Barnabást környezete folyamatosan kihasználja, kizsákmányolja. Az egyik történet szerint Szűcs Budapesten „találkozott véletlenül a hírbedt pervátalelkű újságíróval, Brozicsevicscel, aki borosjenői Kárász Zsolt névvel hazudta magát a történelmi osztályhoz tartozónak. Igaz, hogy bőven gazember volt két név számára is. Ez rábeszélte a gyermekszemű embert, hogy ne induljon úgy vak koldusként a bosszú útnak. Ő pertu barátja minden miniszternek, sajtóban és mindenütt ezer összeköttetése van. Ő ki fog adni egy Szűcs Barnabás-antológiát, összeválogatva drámái legszebb részeit s tíz nap alatt annyi előfizetést gyűjt rá, hogy Szűcs Barnabás mint úr mehet hazá. Mert minden jövedelem a Barnabás úré lesz, ő csak a fáradságot vállalja. Ő már ilyen, ő szívnek született, nem tebet róla. Azonkívül ő maga írt elferdített írással egy kérvényt a népjóléti miniszterhez egy nagyobb összegű segélyért s Barnabás úrnak csak a nevét kellett aláírnia. – Az ügyosztályon már elintéztém mindent, még csak a miniszterrel, a Muki barátommal kell beszélnem és innen is pénz üti a markodat – mondta a kloaka-ember. És tényleg nagy hirdetésekkel és súlyos előfizetési összegeket tudott itt is, ott is kicsikarni, mindenütt széjjelajgatva a Szűcs Barnabás nyomorát. Két múlva aztán elűnt. Mint minden gazette után, bemenekült egy szanatóriumba tudóvérezni. Szegény nagy gyermek Barnabás csak hallomásból tudta meg, hogy a népjóléti minisztériumban tényleg nagyobb összeget utaltak ki nevére” – tett aligha félreérthető célzásokat az író,⁴⁷ aki ugyanakkor a *Társadalmunk*-cikkből a regény

⁴¹ Például a lakáskiutalását. Közbenjárásának köszönhetően került az ellenzéki politikus 1925-ben az Attila úton újonnan épített hatemeletes állami bérpalota, a Bethlen-udvar egyik négyszobás lakásába. Világ, 1925. szept. 12. 15. Vass életpályájához: Timár 1995. 67–73.

⁴² Talpassy 1971. 5–17.

⁴³ Gyáni–Kövér 2006. 368. és Tomka 2003. 82–84.

⁴⁴ Bajcsy-Zsilinszky 1928b.

⁴⁵ *Előrs*, 1929. nov. 9. 5–7. („A tanyanép szociális helyzete? Vass József szíve is megesezt Sebők Vince tragédiáján”) Vö. Bajcsy-Zsilinszky 1930c. 1–3. Részletesen: Bartha 2017c.

⁴⁶ Baróthy Pál, a Budapesti Királyi Ügyészség vezetőjének a belügyminiszterhez címzett jelentése. (1933. június 28.) MNL OL K 148. 1933-5-3354. A forrást Paksa Rudolf bocsátotta rendelkezésemre, amiért ezúton mondok köszönetet.

⁴⁷ Szabó D. 1932. 105–106.

műfajából eredő fikcionalitásra hivatkozott (nem túl nagy meggyőző erővel). Szabó a hírlapíró előtt úgy nyilatkozott, hogy néhai Vass József miniszter önként két ízben sietett segítségére, de egyik esetben „*a kiuntalt segély hátlen közvetítő kezébe került, mert annak csak egy részét kapta meg és pedig azt is olyan elaprózott részletekben és mindig megkésve, hogy ennek az egyik segélynek úgyszólván semmi hasznát nem látta.*”⁴⁸ Bár 1936-ban az író külön „hangsúlyozta”, hogy nem ő kezdeményezte a feljelentést, s „*az eljárás Zsilinszky ellen hivatalból indult meg*”,⁴⁹ mindezt cáfolja – az ellene később több eljárást indító⁵⁰ – Baróthy idézett, belügyminiszternek címzett levele. Azt viszont mindkét dokumentum megerősíti, hogy az ügyészség a politikussal szembeni bűnvádi eljárást megszüntette.

Ez volt tehát az író vádja, amellyel kapcsolatban a vizsgálat arra jutott, hogy Bajcsy-Zsilinszky 1928-ban és 1929-ben többször közbenjárt Szabó segélyezése érdekében a miniszternél, aki egyszer 700, majd 2000 P segélyt engedélyezett az író részére. Az ügyet tovább bonyolította, hogy utóbbi alkalommal a lapvezér az *Előőr*s részére is segélyt kért. Ezt néhai Vass József 2000 pengőben engedélyezte is, azonban tekintettel arra, „*hogy reá nézve ennek az ellenzéki irányzatú lapnak a segélyezése kényelmetlen volt, azt ajánlotta, hogy vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre az »Előőr« részére kiuntalt 2000 pengőt is az ugyanakkor segélyben részesített Szabó Dezső sértett segélyezésének címe alatt vegye fel. [...] A 2000 pengőt a levél adatai szerint vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre a néhai Vass József miniszter rendelkezésének megfelelően az »Előőr« részére felhasználta, míg a ténylegesen Szabó Dezső részére kiuntalt 2000 pengőt [...] 1928. március 9-én valóban kifizette. A fentebb említett levél adataiból kitűnik az is, hogy vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabó Dezső sértett éveken keresztül a saját pénzéből tetemes összegekkel állandóan segélyezte*” 1928 márciusa és 1929 márciusa között „*Szabó Dezső sértett által vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endrétől felvett segélyek összege [...] az ő részére felvett 2700 pengővel szemben 6100 pengőt tett ki.*”⁵¹ Szabó Dezső első – az író iránt egyébként nem túl jóindulatú – monográfiája, a filológiai módszereket az állambiztonsági információszerzés eszközeivel ötvöző⁵² Nagy Péter 1964-ben megjelent kánonformáló kötetében a fentiekkel szemben azt sejtette, hogy a támogatást elsősorban nem Bajcsy-Zsilinszky lapjának, hanem az írónak címezték. Eszerint Vass József „segítségére sietett” az anyagi gondokkal küzdő Szabónak, „*az összeget Bajcsy-Zsilinszky Endrén keresztül juttatva el hozzá s felhasználva ezt a segélyezést Zsilinszky akkor induló betilapja, az Előőr támogatására. (...) Vass a segélyt feltétel nélkül adta; Szabó Dezső ezt honoráriummá változtatta*” – írta Nagy, az író környezetéből származó, több évtizedes emlékek nyomán.⁵³

⁴⁸ Az említett, Szabó Dezsővel készített riport nem nevesítette Bajcsy-Zsilinszkyt, ellenben felvetette a sikasztás alapos gyanúját és „a nemzet hőseinek tenyerén” „elpárolgó” nagy összegű segélyekről tudósított. Társadalmunk, 1932. máj. 14. 3.

⁴⁹ Szabó ügy emlékezett, hogy a budapesti ügyészségen „*Széchy ügyész úr*” ki is hallgatta. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv Szabó Dezső rágalmozási perének 1936. jún. 5-i debreceni tárgyalásáról. Szabó Dezső vallomása.

⁵⁰ Budai Balogh 1982. 222.

⁵¹ MNL OL K 148. 1933-5-3354. Baróthy Pál, a budapesti királyi ügyészség vezetőjének a belügyminiszterhez címzett jelentése. (1933. június 28.) Talpassy Tibor ugyanakkor arról tudósít, hogy Szabó már jóval 1932 előtt, 1928 végén követelte vélt jussát Bajcsy-Zsilinszkytól, aki „*sebtében összeszedett hát váltókra valamennyi pénzt, és gazdasági embere útján kiegyezett a követelőző írótól. Szabó Dezső ez év végén megszűnt az Előőr cikkírója lenni, viszont megígérte, hogy a kellemetlen ügyet többé nem bolygatja.*” Ennek ellenére „*időnkint jelentkezett Zsilinszkyknél, és újabb összegeket követelt*” tőle és Vasstól is. Talpassy 1971. 15.

⁵² Papp 2010. 18–29.

⁵³ Nagy 1964. 427. (Ez a közlés tehát nem tesz különbséget a két 2000 P között.)

Felmerülhet a kérdés: honnan tudta meg Szabó Dezső a második 2000 pengő historiáját? Talpassy az *Előőr*s bujtatott finanszírozásába szerinte beavatott Gömbös Gyulát feltételezte Szabó informátoraként. Vagyis eszerint a későbbi miniszterelnök említette volna meg a nevére kiutalt másik 2000 P-t az írónak 1928 végén. Gömbös így egyrészt sakkban tarthatta (volna) kormánypénzzel kompromittálódott egykori fegyvertársát, Bajcsy-Zsilinszkyt, másrészt kiiktathatta a – hozzá hasonlóan – miniszterelnökségre áhító riválisát, Vass (annak 1930 szeptemberében bekövetkező haláláig). Talpassy azt is hangsúlyozta, hogy Gömbös halála (1936 októbere) után Szabó „*már nem jelent meg Bajcsy-Zsilinszky-nél pénzért. Nyilván számot vetett azzal, hogy adott esetben nincs tanúja, s egy újabb perben menthetetlenül alulmaradna. Simán, egyszerűen felbogyott hát a zsarolással.*”⁵⁴

Bár 1933 után semmilyen nyomunk nincs Szabó zsarolására, annyi bizonyos, hogy Szabó és Bajcsy-Zsilinszky konfliktusa túlmutat önmagán, és a halott patrónus-miniszter tárcájánál, a Dréhr-ügy nyomán fellelt visszaélésekhez kapcsolódik, bármennyire is próbálta ezt cáfolni mind Szabó,⁵⁵ mind Bajcsy-Zsilinszky.⁵⁶ Mint utóbb kiderült, a törvényhozással komoly szociálpolitikai vívmányokat elfogadtató Vass „*batalmas kölcsönöket vett fel rokonai megsegítésére, állami pénzen festette meg saját és államtükára arcképét, a társadalombiztosítás pénzéből pedig luxusautót vásárolt magának és helyettesének, Dréhrnek is. [...] Fény derült arra is, hogy a kormány a különféle, főleg jugoszláviai menekülteknek szánt segélyalapokat a bulvársajtó egyes munkatársainak megvásárlására fordította. (Máig nem tudni, hogy a lekenyerezett újságok ellenzékiek vagy kormánypártiak voltak-e)*” – fogalmazott Hámori Péter.⁵⁷ Az azonban tudható, hogy a Vass-féle pénzekből olyan, zugfirkásznak aligha nevezhető értelmiségieknek is jutott, mint Fėja Géza, Szabó Pál vagy József Attila.⁵⁸

Az igazi „bomba” csak a sajtóreflexió nélküli 1933-as ügyészégi vizsgálat után másfél évvel, 1934 novemberében – Szabó Dezső debreceni előadói útján – robbant. A rendezvény szervezője a Turul Szövetség debreceni szervezete volt. A Cívisváros diáksága ez idő tájt igen forrongó időszakát élte,⁵⁹ noha az országos feltűnést keltő zsidóellenes atrocitások 1934 őszére „tandíjreform mozgalommá” szelídültek. A mozgalmat koordináló Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének helyi csoportja éppen az író előadássorozatának végére, november 8-ra tervezett nagygyűlést, amit azonban a hivatalos szervek nem engedélyeztek.⁶⁰ A diákok ennek ellenére lelkesen szervezték a „Szabó Dezső hetet”,⁶¹ s tervük fogadókészségre talált magánál az írónál is. A nyitottságnak – Budai Balogh Sándor emlékei szerint – elsősorban pénzügyi okai voltak: „1934

⁵⁴ Talpassy 1971. 15–17.

⁵⁵ „Nekem ugyanis az volt az álláspontom, hogy ennek az ügynek semmi köze Dréhrhez, a Dréhr-ügyhöz semmiképp sem csatolható.” Szabó Dezső Füzetek 16. 1936. ápr. 58.

⁵⁶ Feltűnő Bajcsy-Zsilinszky hetilapjának, a feltételezett kormányzati korrupciókra mindig lecsapni kész Szabó Dezsőnek a visszafogottsága Dréhr öngyilkossága után („*Dréhr Imre a maga tragikus halálával immár kiengesztelte a megsértett erkölcsi világrendet*”). A cikk nem közöl részleteket az ügyről, ellenben igyekszik elbagatellizálni annak jelentőségét. Szabadság, 1936. febr. 9. 4. (*Dréhr ítélkezett...*)

⁵⁷ Hámori 2011. 48–49. Vö. Karsai 1967. 203–210.

⁵⁸ Budai Balogh 1983. 537. Az 1927/28-ban a Népjóléti Minisztérium számvevőségének könyvelési osztályán dolgozó Talpassy Nagy Lajos támogatásáról is tudott. Talpassy 1971. 94.

⁵⁹ Vö. Kerepeszki 2012. 173–177.

⁶⁰ Tóth Pál 1983. 105.

⁶¹ Uo.

novemberére már olyan rosszul álltunk anyagilag, hogy Szabó Dezső örömmel utazott Debrecenbe előadásokat tartani. Gondolta, hogy ez majd megmenti a füzeteket.”⁶² Mint Bakó Endre tanulmányából tudjuk, a helyi lapok már októberben jelezték az író jövetelét, egyben a programot is ismertették. Szabó „november 2-án érkezett a városba, az állomáson több száz diák fogadta. Gyalog, diadalmeneten vonult a diákság társaságában az Arany Bika szállodába. Az épület előtt szintén hatalmas tömeg várt. A szobájában kisvártatva felkereste Ady Lajos és a debreceni fiatalság több vezetője.”⁶³ Szabó Dezső néhány napon belül három előadást tartott: először Adyról, majd a kálvinizmus problémáiról beszélt, míg a harmadik, *Én utam, művészetem, művészetem keletkezési folyamatai* című⁶⁴ előadás okozta az országos botrányt,⁶⁵ noha ő maga egyáltalán nem így értékelte a történeteket és feltűnően meleg hangon emlékezett meg a városról saját lapjában. „Itt nem voltak az előadásaimon megszokott nagy tömegszajlások s az idegen elemek, kevés kivételtől eltekintve, távol maradtak. (...) Sobasem éreztem még közönség előtt ennyire otthon magam” – fogalmazott, megjegyezve ugyanakkor, hogy „egy kötelességszerű szükségből tett kijelentésemet a pesti lapok szemetes sorokban mint botrányt kiáltották országúggá”, pedig „aki még ma sem lát tisztán az én ügyemben: Az nem akar látni” – tette hozzá sejtelmesen.⁶⁶ A nyilvános laudáció mellett titkárának ugyanakkor az alábbi (eredetileg olaszul írt) üzenetet küldte postán Debrecenből: „Vezér! Szomorú nap, fájdalmas város. De nem hagyom.”⁶⁷

Szabó ezzel harmadik előadásán, november 7-én felolvasott nyilatkozatára utalt, mely a kormánypárti lap tolmácsolásában így szólt: „Néhai Vass József népjóléti miniszter még életében bizonyos összeget utalt ki részemre és ezt Zsilinszkyvel küldötte el hozzám. Zsilinszky ezt a pénzt olyan részletekben fizette, hogy teljesen értékét veszítette. Egy bizonyos részt pedig a maga céljaira fordított. Amikor én tudomására adtam, hogy nem az egész összeget juttatta kezeimbe, akkor levelet írt hozzám, amelyben becsületszavára fogadta, hogy egy fillért sem tartott vissza. Ez a levél ma is kezeim között van. Még egy évvel később, mikor a Drébr-ügy kipattant, Zsilinszky Endre Fėja Géza útján 200 [sic!] pengőt küldött nekem azzal, hogy ezt a pénzt Vass József úgy utalta ki az én nevemre, hogy azt ő, vagyis Zsilinszky Endre költse el. Tegyük fel, hogy állítása igaz. Én azt állítom, hogy ez nem becsületes tett. Aki ilyen pénzszerzést megengedhetőnek tart, azt én nem tartom becsületes embernek.”⁶⁸ Bajcsy-Zsilinszky szerint azzal is meggyanúsította az író, hogy „havi 500 P-nél is több nyugdíjat [sic!] húz” a *Pesti Naplótól*, a „titkos bandáktól” pedig 2000 P-t meghaladó, becsapott munkatársaitól elhallgatott összeget zsebel be.⁶⁹ Nem tudni, hogy csupán elütés-e a Bajcsy-Zsilinszky által hevesen támadott – ám az ügy kapcsán nem ellenséges – *Uj Magyarország* által említett 200 pengő, ám a többi lap – melyek nem idézték szó szerint a nyilatkozatot – és a bírósági iratok egyaránt 2000 pengőről szólnak.⁷⁰ Ezt az összeget tehát

⁶² Szabó Dezső – komoly anyagi teher árán – 1934-ben indította el egyszemélyes vállalkozását, a Szabó Dezső Füzeteket, mely „Ludas Mátvás Kiadásában” jelent meg (ezért nevezik gyakorta Ludas Mátvás Füzeteknek).

⁶³ Bakó Endre 2013. 2–6.

⁶⁴ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv Szabó Dezső rágalmozási perének 1936. jún. 5-i debreceni tárgyalásáról. Szabó Dezső vallomása.

⁶⁵ Az *Uj Magyarország* beszámolója szerint az előadást „olyan kínos botrány zavarta meg, amely páratlanul áll az irodalmi előadások történelmében.” *Uj Magyarország*, 1934. nov. 9. 6.

⁶⁶ Szabó Dezső Füzetek 4–5. 1934 dec.–1935. jan. 69, 71.

⁶⁷ Budai Balogh 1982. 212.

⁶⁸ *Uj Magyarország*, 1934. nov. 9. 6.

⁶⁹ Bajcsy-Zsilinszky Endre dátum nélküli levele a járásbíróságnak. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. (Bajcsy-Zsilinszky nem a *Pesti Naplónak*, hanem a szintén *Az Est* konszernhez tartozó *Magyarországnak* volt állandó cikkírója.)

⁷⁰ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A debreceni kir. járásbíróság ítélete. 1934. dec. 13.

Bajcsy-Zsilinszky 1931 elején, a Dréhr-ügy⁷¹ kipattanásakor adta át „*azzal, hogy ezt a pénzt Vass József neki rendelkezésére bocsátotta és ő ezt most Szabó Dezső kezébe juttatja*”.⁷²

Oláh Gábor kéziratos naplójában arról adott számot az esemény kapcsán, hogy a nyilatkozat felolvasása után „*az ifjúság kis töredéke Zsilinszkyt éljenezte, a többség pedig Szabó Dezsőt*.” A Bethlen István házi bulváriaként is ismert 8 Órai Ujság ezzel szemben arról tudósított, hogy „*a közönség nagy része zajosan tüntetett Zsilinszky mellett. (...) Közben Szabó Dezső olyan súlyos kijelentéseket tett Bajcsy Zsilinszky Endréről [sic!], hogy azokat reprodukálni sem lehet*” – fogalmazott a lap, hozzátéve, hogy „*a támadás következtében olyan izgalom vett erőt a hallgatóságon, hogy az állandó nagy zajban Szabó Dezső alig tudta befejezni vallomását*.”⁷³ A nemzeti radikális politikusnak teret adó Magyarország hasonlóképpen tudósított: „*Zsilinszky nevének a kijelentésekor a teremben levő ifjúság percekig éljenezte Zsilinszkyt Endrét, amit Szabó Dezső sápadtan hallgatott*” – írták.⁷⁴ Nem meglepő módon, a fentiekhez hasonló szellemben emlékezett meg a botrányról Bajcsy-Zsilinszky saját lapja, mely a kolozsvári *Ellenzék* cikkét idézte, kiemelve, hogy „*az egyébként jámbor debreceniek majd kiverték a Bika-fogadó szálájából*” a magáról megfélemlített író.⁷⁵ Tóth Pál Péter korabeli diákvezérekkel készített interjúk alapján arra a megállapításra jutott, hogy „*a választóvonal nem Szabó Dezső hívei és ellenfelei között húzódtott, hanem a Bajcsy-Zsilinszky korábbi szélsőjobboldali, fajvédő politikáját számon kérők és Zsilinszky nemzeti radikalizmusának hívei között*.”⁷⁶ Tény, Bajcsy-Zsilinszkynek komoly bázisa volt Debrecenben és a környékén. Ez ekkor már nem csupán 1922 és 1926 közti derecskei mandátumának köszönhető. A harmincas évek első felében az ellenzéki politikus egyre szívélyesebb viszonyt ápolt a néhai „oktobrista” miniszterrel, Juhász Nagy Sándorral,⁷⁷ ráadásul az NRP helyi szervezetét jórészt éppen debreceni diákok építették ki, illetve működtették (például a későbbiek során többször említett Kovács Kálmán és Nagy Tibor).⁷⁸

Ám a kétségkívül heves reakcióknak más oka is volt. Szabó ugyanis nemcsak Bajcsy-Zsilinszkyt, de a rendezvény házigazdáját, a Turul Szövetség debreceni szervezetét is megtámadta, akiket a belépőjegyek elsikkasztásával vádolt meg. A pénzt féltő író először maga igyekezett kiszűrni a „potyázókat”, végül Fazekas Sándor egyetemi magántanárral ellenőriztette a bilétákat.⁷⁹ A szervezőkre vonatkozó gyanúját később ugyan visszavonta, ám nyilatkozatában – a korabeli hírlapcímek ellenére – nem kért bocsánatot: „*A tegnapi szünetközi jegyszedés nyomán keletkezett álbírekkel kapcsolatban kijelentem, hogy a köztiünk esedékes*

⁷¹ Dréhr Imre (1889–1936) a népjóléti tárca politikai államtitkára. Neve a Vass halála után kirobbant, népjóléti minisztérium körüli panamabotrányal kapcsolódott össze. Dréhr az elsőfokú ítélet után öngyilkos lett.

⁷² Népszava, 1934. nov. 8. 8.

⁷³ Lakner (szerk.) 2002. IV. köt. 513.; 8 Órai Ujság, 1934. nov. 9. 8.

⁷⁴ Magyarország, 1934. nov. 9. 9.

⁷⁵ Szabadság, 1934. dec. 2. 2.

⁷⁶ Tóth Pál 1983. 106.

⁷⁷ A Bajcsy-Zsilinszky által kezdeményezett kapcsolatfelvétel után 1933 februárjában és 1934 tavaszán már Juhász Nagy hívja meg a néhai fajvédő párti politikust előadni Debrecenbe. ReTörKI Archívum. Vigh Károly hagyatéka. 14. doboz. (Levelek III.)

⁷⁸ Tóth Pál 1987. 36. (Békés István-interjú) és 182. (Újhelyi Szilárd-interjú) Vö. Sebestény 1983.; Vigh (szerk.) 1986.

⁷⁹ Oláh Gábor naplóját idézi: Lakner (szerk.) 2002. IV. köt. 513. Vö. Magyar Hírlap, 1934. nov. 9. 6.

elszámolások a legnagyobb korrektséggel történtek. A rendezők munkássága kifogástalan volt. Szabó Dezső s. k.” – áll a rövid közleményben.⁸⁰

A visszaemlékezéseket illetően óvatosságra int a – később az író bibliográfiájának elkészítésében is oroszlánrészt vállaló – „titoknok” emlékezete, aki szerint Debrecenben Szabó „mivel nem volt bevétel, megtámadta a kormányt, az ügyészséget és Bajcsy-Zsilinszkyt – mire nagy botrány tört ki.”⁸¹ Szabó Dezső egészen bizonyosan nem a szervezők helyszínén tapasztalt – pontosabban: vélt – kapzsisága miatt intézett spontán támadást a kormány, az ügyészség és Bajcsy-Zsilinszky ellen. A korabeli sajtóbeszámolókat szerint „az említett előadáson a vádlott külön felszólította a sajtó jelenlevő képviselőit, hogy sző szerint jegyezzék ezeket az állításokat, mert szeretné, ha Bajcsy-Zsilinszky Endre őt ezek miatt az állítások miatt bíróság elé állítaná.”⁸² A *8 Órai Ujság* tudósítása arról is számot adott, hogy Szabó az újságírói karzat felé fordulva nyilatkozatként olvasta fel a „Vass-pénzekre” vonatkozó vádjait.⁸³ Az 1936-os vádirat szerint pedig – ezt Szabó Dezső saját kiadványában közölte – az előadás előtt „híre járt annak, hogy előadásaiban támadni fogja Bajcsi Zsilinszky Endrét [sic!] – kívül szemben megelőzően egy perét elvesztette – előadása előtt többen felkeresték, hogy őt a Zsilinszky elleni támadásról lebeszéljék.”⁸⁴ Mindezt Bakó Endre is megerősítette tanulmányában: „az előadás délelőttjén, a kiszivárgott hír ismeretében egy Bajcsy-Zsilinszkyvel és Nemzeti Radikális Pártjával rokonszenvesítő egyetemista küldöttség (más források szerint ügyvéd) arra kérte” az író, álljon el a rágalmazástól.⁸⁵

Az NRP debreceni szervezetét kiépítő Békés István egy Szabó Dezsőtől független törésvonalról is megemlékezett, ami mégis a botrányos írói esthez vezetett (olvasatában). Eszerint 1933 őszén, amikor Bajcsy-Zsilinszky Debrecenben tartózkodott, „a turulisták egy csoportja” nem nézvéen jó szemmel az NRP térnyerését – Barcza Gedeon későbbi sakknagymester vezetésével – számon kérte a politikustól, hogy miért revideált „a zsidókérdésben és a fajvédelem kérdésében. (...) Ez a találkozás egy rendkívül izgatott és kemény összecsapás volt. Zsilinszky sem volt teljesen ura magának, elvörösödött, dübögött stb.” – fogalmazott Békés, aki szerint ez a csoport biztosította később Szabó Dezső számára a terepet Debrecenben.⁸⁶ Debrecenben.⁸⁶ Ebben a körben mozoghatott Simon József is, aki *A zsidóság és Zsilinszky radikális pártja* címmel jelentetett meg cikket a *Holnap* című diáklapban. Bajcsy-Zsilinszky feljelentette a debreceni tanárjelöltet, akit a debreceni törvényszék el is ítél.⁸⁷

⁸⁰ Magyarország, 1934. nov. 10. 8. A Bajcsy-Zsilinszkyt foglalkoztató Magyarország ekképp részletezte a kínos ügy elsímitását: „A rendezőség előre elküldött neki [Szabó Dezsőnek – B. Á.] 300 pengőt. A bevételből a készkéadások leszámítása után 30 pengő járt volna neki. Ezt kevésnek találta. Ezért még 500 pengőt kért. A három előadás összes bevétele 791 pengő volt. A kiadások 460 pengőt tettek ki. Szabó Dezsőnek így még 30 pengő és néhány fillér járt volna. Az ifjúság azonban, amelyet Szabó Dezső olyan csúnyán megbántott, gavallérosan járt el vele szemben és a 30 pengőt 200 pengőre kerekítette ki. Szabó Dezső a három debreceni előadásért tehát 530 pengőt kapott.” Uo. A szervezők lapjában minderről nem esik szó, ellenben Szabó személyes jegyellenőrzési kísérletét nemcsak az „egyes ember” érthető mód-szerként méltatják, de egyenesen krisztusi magaslatoakra emelik az író (hiszen Jézus is maga úzte ki a kufárokat a templomból – írták). N. Gy. 1934. 14–15. Nagy Péter a cikk szerzőjét Natkó Gyulával azonosította. Nagy 1964. 519.

⁸¹ Budai Balogh 1982. 212.

⁸² Magyarország, 1934. dec. 14. 1. Ugyanerről írt, közvetlenül az előadás után: Uj Magyarország, 1934. nov. 9. 6.

⁸³ *8 Órai Ujság*, 1934. nov. 9. 8.

⁸⁴ Szabó Dezső Füzetek 16. 1936. ápr. 56–61.

⁸⁵ Bakó Endre 2013. 2–6. (Később láthatjuk majd, mindkét forgatókönyv igaz volt. Vagyis diákok és egy ügyvéd is meglátogatta Szabót.)

⁸⁶ Tóth Pál 1987. 38–39. (Békés István-interjú)

⁸⁷ Az Est, 1935. jan. 1. 9. A nehéz körülmények közt élő beteges fiatalember még ebben az évben elhalálozott. Tóth Pál 1981. 146.

Az Aranybika dísztermében elhangzott előadásról Bajcsy-Zsilinszky szinte azonnal értesült. Itt szintén Békést kell idézni: „*még az éjszakai vonattal felmentünk Budapestre és felzavartuk Fėja Gézát. Elmondtuk, hogy mi történt és vele együtt mentünk el Zsilinszky lakására, nehogy a guta üsse meg, amikor az újságokban a »szenzáció« olvassa. De hát így is rettenetes volt a batása, meg akarta ölni Szabó Dezsőt*” – emlékezett az eseményekre a későbbi színházi szakember.⁸⁸ „Szlovák politikusnak aposztrofált” pártvezére éles hangú nyilatkozatokat adott ki, melyben „a legaljasabb, a legbecstelenebb rágalomnak” minősítette hajdani harcostársának vádjait és bírósági elégtételt ígért. „*Egyébként Szabó Dezsőről már évek óta megvan a véleményem – tette hozzá – réges-régen az ország legnagyobb gazemberének tartom.*”⁸⁹ A Magyarországnak nyilatkozva pedig – felcserélve az okot az okozattal – arról értekezett, hogy a botrány azért robbant ki, mert Szabó Dezső nem bírta elviselni, hogy a jelenlévő ifjúság a politikus nevének „*emlékére éljenzésbe és tapsba kezdett.*” Az író minősítésekor pedig a „gazemberezésnél” is tovább ment: „*Iskolapéldája ő a morális vesztettségnek. Ellenem szórt eddigi óvatos ragalmait is mind a mai napig úgy kezeltem, mint egy ilyen gyógyíthatatlanul beteg, szerencsétlen ember tájékoztatását.*” Bajcsy-Zsilinszky nemcsak anyagi szempontból emlegette fel Szabó hálátlanságát, de kitért saját, a román-ügy idején tanúsított kiállására is.⁹⁰ A két szempont azonban lehet, össze is függ. A jól informált, ám az író irányában rosszhiszemű Nagy Péter ugyanis arról írt, hogy Bajcsy-Zsilinszky nemcsak megvédte az 1930 elején igencsak elszigetelődött Szabót, de „*minden bizalommal komolyan támogatta őt ekkor anyagilag és feltehetően ő tette lehetővé újabb cikksorozatát A Reggelen.*” Sőt, Nagy szerint tervben volt Szabó Dezső visszatérése az Előrsbe.⁹¹

A debreceni előadással azonban Bajcsy-Zsilinszky-nél betelt a pohár: „*Amíg akad magyar pódium, amilyen Szabó Dezső ilyen múlt után is felléphet, nem engedhetem meg magamnak azt a fényűzést, hogy ne vegyem komolyan. Pedig ennek az irodalmi Matuskának cselekedeteire és botrányaira ez volna a legméltóbb felelet*” – fogalmazott a politikus, utalva a biatorbágyi merénylőre, akinek pere ebben az időszakban uralta az újságok hasábjait.⁹² A kifejezés Fėja emlékei szerint Salusinszky Imrétől, *Az Est*-lapok főszerkesztőjétől származott, aki a lévai születésű író jelenlétében tanácsolta a nemzeti radikális politikusnak, hogy ne foglalkozzon „ezzel az »irodalmi Matuskával«”. Fėja mindezt azért emelte ki, mert ő is kifejezetten kérte Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy „hírlapi vitát ne kavarjon”, mivel ő ezt a kérdést nyilatkozatával már rendezte, Szabó Dezső pedig, „ha indulatba jön, mindenre képes.”⁹³ A *8 Órai Ujság* november 10-i száma valóban hozta az író nyilatkozatát, melyben – a Szabó Dezső iránt egykoron rajongó, Bajcsy-Zsilinszkyvel pedig ekkor már nem egészen felhőtlen viszonyt ápoló⁹⁴– Fėja megállapította, hogy „*legjobb tudomása szerint Bajcsy-Zsilinszky Endre Szabó Dezsővel szemben úgy szellemi, mint anyagi téren a legbecsületesebben járt el. Valótlanság az, (...) hogy Szabó Dezső pénzéből Zsilinszky Endre egy fillért is megtartott volna. Valótlanság az, hogy én ilyen »visszatartott és elértéktelenedett« pénzt vittem volna Szabó Dezsőnek. A 2000 pengő történetét, mint*

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ *8 Órai Ujság*, 1934. nov. 9. 8.

⁹⁰ Magyarország, 1934. nov. 9. 9. A román-ügyről 1934 elején igen megértően írtak a Szabó Dezsőt novemberben vendégül látó debreceni bajtársi szövetség lapjában is. Vö. Asztalos 1934. 21–22.

⁹¹ Nagy 1964. 461. *A Reggelt* Bajcsy-Zsilinszky egyik barátja, a kor meghatározó publicistája, Lázár Miklós szerkesztette. Vö. Buzinkay 2016. 348–349.

⁹² Magyarország, 1934. nov. 9. 9.

⁹³ Fėja 1982. 99. Bakó Endre – korabeli helyi újságcikkre hivatkozó – információja szerint a hallgatóság sorából hangzott el az említett, nem túl hízelgő elnevezés. Bakó Endre 2013. 2–6.

⁹⁴ Fėja és Bajcsy-Zsilinszky kapcsolatának alakulásához részletesen: Zimonyi 1989. 5–111.

az ügy koronatanúja és legjobb ismerője, majd a maga valóságában illetékes helyen élő fogom adni. Annyit azonban már most mondhatok, hogy a Zsilinszky Endrének baráti forrásból szerzett 2000 pengője egyéni ajándék volt Szabó Dezső számára, legkevésbé sem kötelezettség utólagos lerovása” – tette hozzá a *Viharsarok* szerzője,⁹⁵ aki három évtized távlatából 5000 pengőre emlékezett (láthatjuk: rosszul). Féja leszögezte, hogy Bajcsy-Zsilinszky nem kívánt „anyagi természetű vitába bocsájtkozni”,⁹⁶ ezért küldte az „ajándékot”. Idős korában visszaemlékezve a történetekre pedig egyrészt kiemelte, hogy Bajcsy-Zsilinszky baráti köréből egyedül ő állt ki a megtámadott politikus-publicista mellett, másrészt a fentiekhez hozzátette, hogy a Szabó által szignált átvételi igazolás az ügy idején eltűnt Bajcsy-Zsilinszky lakásából.⁹⁷

A *Nemzeti Újság* beszámolója szerint, „mikor a debreceni előadást botrányos eseményeinek híre megérkezett a fővárosba (...), nagy megütközést keltett politikai, társadalmi és irodalmi körökben egyaránt.”⁹⁸ Valójában, bár szinte minden lap beszámolt az esetről, az irodalmi élet meglehetősen apatikusan fogadta az író újabb botrányát, melynek elítélése olyan ellentétes pólusokat hozott közös nevezőre, mint az újkatolikus *Magyar Kultúrájában* cikkező Nyisztor Zoltán és az urbánusként számon tartott Zsolt Béla. Cikkükben mindketten szánakozva írtak az irodalom „kivert bikájáról”,⁹⁹ aki „piaci piszkolódásaival”¹⁰⁰ csak saját tehetetlenségét bizonyítja. A budapesti lapok többségével szemben a szervezők kiálltak az író mellett. A Turul Szövetség debreceni kerületének lapja, az *Új Vetés* a konfliktus kapcsán „ősturáni álomba szenderült ál-Dózsa Györgyként” emlékezett meg Bajcsy-Zsilinszkyról (nem mulasztva el Áchim felemletését sem), aki immáron „szakadásig adagolja a pángermánizmus piluláit egy hallatlanul büzlő ál-parasztkultusz éremlyégében, hogy annál biztosabb legyen a pánjudaiszmus győzelme.”¹⁰¹ A Juhász Nagyhoz köthető *Debreczeni Független Újság* már nem volt ilyen megérett az általuk is nagyon várt íróval szemben, és hosszú cikkben részletezték, hogy a „városi bundájában” érkező, zavartan viselkedő Szabó „meg sem kísérelte képtelen rágalmai bizonyítását” az országos figyelmet kiváltó per során.¹⁰²

A viharos est folyamányaként Szabó Dezső újabb debreceni fellépése a „városban uralkodó hangulatra való tekintettel elmaradt”, a rendőrség pedig megszerezte és vizsgálat céljából Budapestre küldte november 7-i előadásának pontos szövegét, mivel az „a magyar politikai és közélet más, ismert tagjaival szemben” is aggályokat vet fel. Bajcsy-Zsilinszky ígéretéhez hűen rágalmozási pert indított Szabó ellen – vagyis fordult a kocka: alperesből felperes lett – és csatolta a Budapesti Királyi Ügyészség végzését is, mely szerint az író összesen 12 100 pengőt kapott tőle.¹⁰³ A feldúlt író az elhúzódoó bírósági procedúráról visszatérő jelleggel tudósított a *Szabó Dezső Füzetek*ben, ahol Bajcsy-Zsilinszky nevét sokáig leírni sem volt hajlandó: „Vannak nevek, melyek sohasem kerülhetnek a Füzetek lapjaira. Vannak emberek, akik sohasem lehetnek ellenfeleim” – fogalmazott, „illető”-nek,¹⁰⁴

⁹⁵ 8 Órai Újság, 1934. nov. 10. 8.

⁹⁶ Féja 1965. 93.

⁹⁷ Féja 1982. 97–99.

⁹⁸ Nemzeti Újság, 1934. nov. 8. 7.

⁹⁹ Magyar Kultúra, 22. évf. (1935), 1. sz. 47–48.

¹⁰⁰ Zsolt 1934. 48.

¹⁰¹ N. Gy. 1934. 14–15. Tegyük hozzá: a pán-germánizmus – és a német Burschenschaftok helyi klónjaként látott bajtársi szövetségek – ostromlásában Szabó semmiben sem maradt el Bajcsy-Zsilinszky mögött.

¹⁰² Debreczeni Független Újság, 1934. dec. 14. 3–4.

¹⁰³ Budapesti Hírlap. 1934. nov. 25. 10. Ugyanakkor Bajcsy-Zsilinszky kiemelte, hogy nem vagyoni kártérítés a célja a perrel. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A debreceni kir. járásbíróság ítélete. 1934. dec. 13.

¹⁰⁴ Szabó Dezső Füzetek 4–5. 1934. dec.–1935. jan. 71.

vagy „egyed”-nek titulálva hajdani kenyéradóját.¹⁰⁵ Szabó egyúttal türelemre intette „azt a rengeteg érdeklődőt”, akik debreceni peréről szeretnének többet tudni. *„Ha mindennek vége lesz, az egész ügyet minden dokumentumával a magyar lelkiismeret elé fogom tární. A tanulmányt a magyar bíróság egyetemének fogom ajánlani?”* – tette hozzá, noha az említett nagy tanulmány sohasem készült el.¹⁰⁶ Sőt, a vádlott a november végére kiírt tárgyaláson sem jelent meg, ehelyett beadványt nyújtott be, melyben „közismert szegénységére” hivatkozva budapesti tárgyalást kért. Megismételte: debreceni kijelentéseit épp azért tette, „hogy bíróság elé állítsák és neki alkalma legyen bizonyítani”, vagyis nem az eljárással magával van gondja. Kijelentette továbbá azt is, hogy az ügyben beszerzendő iratai és tanúi Budapesten vannak, ráadásul a fővárosban két ízben hasonlóan nyilatkozott, ezekről Bajcsy-Zsilinszky tudomást szerzett, ekképp a várhatóan elhúzódó procedúrát érdemesebb lenne Budapestre áthelyezni. Erre reagálva Bajcsy-Zsilinszky ügyvédje, Erőss János védenca nevében felajánlotta az író vasúti költségeinek fedezését, amit azonban a bíróság elutasított és helyette Gyöngyössi József járásbíró Szabó Dezső elővezettetését rendelte el.¹⁰⁷

Erre azonban nem került sor, mivel az író saját költségén érkezett – ügyvéd nélkül – az újra elrendelt és december 13-án sikerrel megtartott debreceni tárgyalásra. A feljelentés szerint Szabó nemcsak anyagi szempontból illette súlyos vádakkal Bajcsy-Zsilinszkyt, de azt is állította, hogy „tehetségtelen, csekély értelmű” ember, aki *„kéártékony a magyarságra és ki kell irtani, mint a férget. A zsidók és a szabadkőművesek pénzelik, pártját és szervezkedését pedig veszélyesnek tartja az ifjúságra is.”*¹⁰⁸ Szabó részleges beismerést tett, azt azonban tagadta, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt a radikális párt programjának „ellopásával” vádolta volna és a hivatalosságok – szintén a vád által hangsúlyozott – megsértését sem ismerte el. *„Bizonyítani nem tudom állításomat, de nem is akarom, mert ha bizonyítanám, az nekem nagyon sokat ártana. Bármilyen lesz az ítélet elfogadom, abba belenyugszom”* – tette hozzá sejtelmesen, egyben apatikusan.¹⁰⁹ Erőss moralizáló, a román-heccet is felemlető vádbeszédében hangsúlyozta, hogy *„Szabó Dezső nem pénzért dolgozott az Előrsnek, illetve semmiféle megállapodás nem köötötte a lapot és az íróit.”*¹¹⁰ Ennek ellenére Bajcsy-Zsilinszky tizenhét hónap alatt összesen *„22 770 pengőt juttatott Szabó Dezsőnek és erre fedezet csak az a 2700 pengő volt, amit Vass József adott. A többinek fedezetére Zsilinszky kölcsönöket vett föl, amelyeket még ma sem tudott visszafizetni.”* Ebben az összegben benne van egy 6500 pengős kéziratelőleg is, amit Bajcsy-Zsilinszky öccsénél, a Stádium Kiadót vezető Zsilinszky Gábornál eszközölt ki pártfogoltja számára, jóllehet a mű sohasem készült el.¹¹¹

Mint említettük, a debreceni tárgyalásról szinte minden jelentős sajtóorgánium beszámolt, összesen 16 cikkről van tudomásunk, mely csak ezzel a bírósági fordulóval foglalkozik.¹¹² *Az Est*-konzernbe tartozó *Magyarország* – mely Bajcsy-Zsilinszkyt ekkor állandó

¹⁰⁵ Szabó Dezső Füzetek 16. 1936. ápr. 56–61.

¹⁰⁶ Szabó Dezső Füzetek 11. 1935. okt. 71.

¹⁰⁷ 8 Órai Ujság, 1934. nov. 25. 5. Szabó nehezen élte meg a helyzetet; felhánytorgatta, hogy mindez megtörténhet egy olyan íróval, *„aki olyan helyet foglal el hazája kultúrájában, mint én itt”*. Szabó Dezső Füzetek 4–5. 1934. dec.–1935. jan. 71.

¹⁰⁸ Debreczeni Független Ujság, 1934. dec. 14. 3.

¹⁰⁹ Új Nemzedék, 1934. dec. 14. 3.

¹¹⁰ Debreczeni Független Ujság, 1934. dec. 14. 4.

¹¹¹ Pesti Hírlap, 1934. dec. 14. 21.

¹¹² Budai Balogh–Hartyányi (szerk.) 1995. 388. Sajnos az alábbi két, fontosnak tűnő cikket az Országos Széchényi Könyvtár segítőkész munkatársainak bevonásával sem sikerült azonosítanom az egyébként rendkívül hasznos bibliográfiában: „N. I.: Szabó Dezső beszél. (Cikk.) = Új 1934. nov. 16. 1–3.” és „N. I.: Az

cikkíróként foglalkoztatta – címlapján hozza az eseményt, kiemelve, hogy Szabó Dezső „a tárgyalás egész folyamán zavartan viselkedik, állandóan dadog, sokszor alig érteni a szavait.”¹¹³ Az író első monográfiusa, Nagy Péter szerint „a járásbíróvási ítélet egyik mondatáról arra lehet következtetni, hogy a bíróság is a közönség Zsilinszky-párti hangulatának nyomása alatt állott.”¹¹⁴ Egy beszámoló pedig arról tudósít, hogy Eröss egyik, Szabó Dezsőt becsmérő megjegyzésére „a jelenlévő hallgatóság egy része erre bangos tiltakozásba kezdett, mire a bíró csendre intette a terem közönségét.”¹¹⁵ Annyi bizonyos, hogy egy későbbi vádirat szerint az előadás inkriminált részeire az egyik tanú az az Eröss János volt, aki nemcsak Bajcsy-Zsilinszky elkötelezett politikai híveként volt közismert, de éppen e per során a politikus ügyvédjeként is ténykedett.¹¹⁶ Az íróknak nem voltak a per kimenetelével kapcsolatban illúziói („el vagyok készülve arra, hogy az ítélet marasztaló lesz”¹¹⁷) és a tárgyalás során többször leszögezte: „fenn tartom, amit mondtam és vállalom érte a felelősséget. Igaz, amit mondtam, de nem bizonyíthatok, mert ártatlan vagyok vele magammal.”¹¹⁸ Az ellenségeskedés ekkorra már odáig fajult, hogy az író a bíróságon úgy nyilatkozott, „a nemzeti radikális megmozdulást, amelynek Bajcsy-Zsilinszky Endre az irányítója, veszedelemnek tartja az országra és a magyar ifjúságra”.¹¹⁹ A járásbíró végül Szabót „aljas indokból elkövetett rágalmozás vétsége miatt” kétheti fogházra és ötszáz pengő pénzbüntetésre ítélte a perköltségek és egy pengő erkölcsi kártérítés megtérítése mellett.¹²⁰ A törvényszék a járásbíró által kiszabott pénzbüntetést előbb 300 pengőre mérsékelte,¹²¹ sőt egy későbbi beszámoló 200 pengőről tudósít.¹²² 1937 nyarán pedig Gyöngyössi János járásbíró engedélyezte a tízpengős törlesztést,¹²³ ami nem motiválhatta túlságosan az írot, aki a fizetések elmaradása miatt 1938. április 19-én megkezdhette 26 napi fogházbüntetését.¹²⁴

Az ügynek azonban közel sem volt még vége. Egyrészt Féjának az esetleges hírlapi polémia körüli aggodalmai nem bizonyultak alaptalannak, másrészt Bajcsy-Zsilinszky is újabb és újabb „meglepetésekkel” állt elő. Am először Szabó Dezső fellebbezett az ítélet ellen, így a rágalmozási per a debreceni törvényszék Jenney-tanácsa elé került. Az 1935. május végén megtartott tárgyaláson „sem az író, sem pedig Bajcsy-Zsilinszky nem jelent meg. A volt képviselő ügyvédje (...) bizonyításkiegészítést kért arra vonatkozólag, volt-e már Szabó Dezső büntetve és hányszor, továbbá, hogy tulajdonképpen mi a foglalkozása: író vagy tanár és mennyi a jövedelme.

elítelt Szabó Dezső. (Int.) = Új 1934. dec. 21. 26. sz. 3–4.” Uo. 387, 389. A rejtélyes „Új” rövidítésű kiadványnak számos próbálkozás (Új Nemzedék, Új Élet, Új Idők, Új Kor, Új Korszak, Új Magyarság, Új Magyarország, Új Szivárvány, Új Vetés stb.) ellenére nem akadtam nyomára.

¹¹³ Magyarország, 1934. dec. 14. 1.

¹¹⁴ Nagy 1964. 519. Nagy talán erre a mondatra gondolhatott: „Nem került el a bíróság figyelmét az sem, hogy a fmló (főmagánvádló – B. Á.) párhívei ezen ügy kimenetelét élénk figyelemmel kísérték.” MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A debreceni kir. járásbíróvási ítélete. 1934. dec. 13.

¹¹⁵ Idézi: Bakó Endre 2013. 2–6. „A tárgyalás szünetében Szabó Dezsőt fiatalok vették körül nagyobb tömegben. Az író nem volt hajlandó a tárgyalásról nyilatkozni”. Uo.

¹¹⁶ Szabó Dezső Füzetek 16. 1936. ápr. 56–61.

¹¹⁷ Pesti Napló, 1934. dec. 14. 4.

¹¹⁸ A védekezés elmaradása a Bajcsy-Zsilinszkyt védő Eröss Jánost is meglepte (saját állítása szerint legalábbis). Debreceni Független Ujság, 1934. dec. 14. 4.

¹¹⁹ Budapesti Hírlap, 1934. dec. 14. 8.

¹²⁰ Pesti Hírlap, 1934. dec. 14. 21.

¹²¹ Nagy 1964. 519.

¹²² Magyarország, 1936. jún. 6. 4.

¹²³ OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmozási iratai. 4. Értésítés (1937. júl. 23.)

¹²⁴ OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmozási iratai. 5. Végzés (1938. márc. 18.)

*A törvényszék a bizonyításkiegészítést el is rendelte, és annak lefolytatása végett az iratokat visszaküldte a bíróságra.*¹²⁵ – olvashatjuk a *Népszavában*.

Szabó Dezső 1935 júniusában újabb idézést kapott az 1934. őszi debreceni előadás miatt (ezúttal Budapestre), mivel „ugyanaz a magánvádoló újabb feljelentést tett”, ezúttal kormányzósértés gyanúja miatt.¹²⁶ Bajcsy-Zsilinszky – akit 1935 júniusának elején detektív keresett fel az ügygel kapcsolatban – végig a háttérben maradt, s ekkoriban írt publicisztikái sem érintik a pert. A vád képviselőjét ismét az NRP országos pártigazgatója, a Nyíregyházán ügyvédi praxist folytató Eröss János vállalta, aki saját bevallása szerint jól ismerte a konfliktus előzményeit is. Az iktatás alapján valamikor 1935 júliusának elején kelt, a rendőrségnek címzett (dátum nélküli) levelének újdonsága egyrészt, hogy immáron a bárándi illetőségű későbbi kisgazda politikust, Futó Dezsőt is tanúként említi, másrészt, hogy leveléhez csatolta a november 7-i Szabó-előadás gyorsírással lejegyzett szövegét. Eszerint Szabó a húszas évek végi sikertelen nyugdíj/végkielégítés-ügye kapcsán emlegette (volna) fel Horthy felelősségét, aki nem ismerte a nevét. A sértett művész ügye – melytől nem 400–500, hanem mintegy 12 000 P-t remélt – így előbb átkerült Klebelsberghez, majd elsikkadt.¹²⁷ A kormányzósértés vádját azonban mind a vádlott, mind az általa igazoló tanúként megszólított Oláh Gábor, Pap Károly, Kovács Andor, Dávid Lajos, valamint Gyáni Imre is cáfolta.¹²⁸ A vádat végül 1936 elején ejtették el „kormányzói kegyelmi elhatározás folyamányaként”. A „kegyet” az író nagy felháborodással vette tudomásul, mivel inkább az igaztalanul vádoló „kis hazug pasasoknak” kellene kegyelmet adni – tett aligha félreérthető célzást.¹²⁹

Szabót mélyen érinthette Bajcsy-Zsilinszky támadása, mert az ügy kapcsán törzsasztalánál (a Philadelphia kávéházban) legyeskedő provokátorokról érkezett 1935 végén.¹³⁰ Ráadásul 1936 márciusában kézhez kapta a Debreceni Királyi Törvényszék végzését, mely szerint ezúttal a bíróságok egy rendbeli és az ügyészségek három rendbeli sérelmére elkövetett rágalalmazás vétsége miatt emeltek vádat előadása folyamányaként – a nyomozati iratok szerint alapos előkészítés után.¹³¹ A *Füzetek*ben közölt, Mező Sándor ügyészségi elnöktől származó, 1935. december 30-án kelt ügyészségi vádirat szerint harmadik debreceni előadásán azt a kijelentést tette, „*hogy Magyarországot egy olyan titkos társaság hálózta be, melynek tagjai között Zsilinszkyvel együtt az ügyészség vezető tagjai is szerepelnek, s ezek összejátszanak ellene.*” Erre a bizalmas társulásra a „titkos maffia” kifejezést is használta a vád szerint.¹³² A tanúvallomásokból egyértelmű, hogy a diákokat e vád kapcsán is szembesítették Eröss jegyzetével; erre utal legalábbis, hogy többségük nem csupán a fentiekre,

¹²⁵ Népszava, 1935. jún. 1. 8.

¹²⁶ Szabó Dezső Füzetek 13. 1935. dec. 68.

¹²⁷ Cím nélküli egyoldalas szövegrészlet, alighanem Eröss csatolt gyorsjegyzetéből. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936.

¹²⁸ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Rendőrségi tanúvallomási jegyzőkönyvek. 1935. nov.–dec.

¹²⁹ Szabó Dezső Füzetek 14. 1936. febr. 62–63.

¹³⁰ Ezek a fiatal emberek „*pár közömbös mondat után rátérnek a debreceni ügyre s igyekeznek olyan mondatokat juttatni a számba, melyek kellő feljegyzés után, igen sötétre sötétítenének a kellően informált bírúk szemében. Én szelíd humorral eljátszadozom velük, szegény kis korán átrothasztott patkányokkal. Aztán üres kézzel szólnak ereszttem őket*” – fogalmazott az író. Szabó Dezső Füzetek 13. 1935. dec. 69–70.

¹³¹ Jelentés... MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936.

¹³² Szabó Dezső Füzetek 16. 1936. ápr. 56–61.

de egy gépirásos szöveg állításaira is reflektált.¹³³ A főtárgyalást először 1936. március 16-
ra tűzték ki,¹³⁴ ám az első debreceni tárgyalásra csak június 5-én került sor. Ezen a to-
vábbra is anyagi gondokkal küzdő vádlott megint csak ügyvéd nélkül jelent meg.¹³⁵ Ta-
núként – az író előadásorozatát budai riportjával Debrecenben beharangozó¹³⁶ – Nagy
Tibort (Budapest), Káplár Miklóst, Ungváry Sándort,¹³⁷ Nyitrai Lajost, Kovács Kálmánt,
Makay Lászlót,¹³⁸ Gyáni Imrét (mind Debrecen) és Eröss Jánost (Nyíregyháza) idézték
be.¹³⁹

Szabó ügy nyilatkozott, hogy első előadása másnapján Káplár Miklós festőművésszel,
Ungváry Sándorral és másokkal kiment a Hortobágyra és ott „szóba kerültek a magyarság
élető problémái. (...) Azonban sem ekkor, sem máskor soha nem mondtam azt, miszerint Magyar-
országot egy olyan titkos társaság hálózta be, amelynek tagjai Zsilinszky Endre és az ügyészségek
vezetői.” Az író megerősítette, hogy harmadik előadása előtt szállodai szobájában felke-
reste négy – általa nem ismert – fiatalember,¹⁴⁰ akik Bajcsy-Zsilinszky időközben kiszí-
várgott megtámadásáról igyekeztek őt lebeszélni, „mert ők meg vannak győződve róla, hogy
Zsilinszky magatartása korrekt volt, s mert ebben az ügyben a bíróság is Zsilinszkynek adott igazat.
Én a kérésüket elutasítottam és azt mondtam, hogy az elhatározásomon nem változtatok. Ezután
beszélgetni kezdtünk, s ennek során a különböző társaságokról volt szó. Azonban azt nem mondtam,
hogy Magyarországon mindenki összeesküdött ellenem és hogy az ügyészség, és Zsilinszky egy titkos
maffiát alkotnak ellenem” – fogalmazott az író, aki ezután Eröss János – szintén sikertelen
– szállodai lebeszélési kísérletéről is szót ejtett.¹⁴¹

A Fővenyessy-tanács előtt a tanúk nem erősítették meg a vádat. Sőt, Ungváry Sándor
„gyakorló tanárjelölt” – aki Simon László mellett¹⁴² a debreceni előadókörút rendezője
volt és a hortobágyi csárdában állandóan az író közelében tartózkodott – határozottan
tagadta a vád állításait, és „hasonló értelemben nyilatkozott a főtárgyaláson ugyancsak tanúként

¹³³ A rendőrség hosszas levelezéseket folytatott az ügyben érintett diákok nyári tartózkodási helyéről. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936.

¹³⁴ OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmazási iratai. 2. Végzés. (1936. január 16.)

¹³⁵ Magyarország, 1936. jún. 6. 4. A márciusi tárgyalásra a kései kézbesítés mellett anyagi okokból nem tudott elmenni, ahogyan arról a bírósági anyaghoz csatolt egyik autográf levele bizonyítja. Ebben az ellene indított perek egy napra való kítűzését vagy elővezettetését (!) kéri. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Szabó Dezső levele „a tekintetes m. kir. Törvényszéknek”. Debrecen. 1936. ápr. 25.

¹³⁶ Nagy 1934. 35–36.

¹³⁷ Az eltérő írásmód ellenére alighanem a harmincas évek második felében a nyilasokhoz csatlakozó, majd onnan 1939-es leleplező botránykönyvével távozó későbbi történészről van szó. Vö. Lakatos 2014. 36–37.

¹³⁸ A periratokból kiderül, hogy nem Makkai Sándor püspök (későbbi neves történész) fia, hanem Makay Kálmán alsóvadász református lelkész Kassán született gyermeke. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Kimutatás.

¹³⁹ Az eredeti vádirat: OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmazási iratai. 1. (1935. dec. 30.)

¹⁴⁰ Nyitrai Lajos vallomása (1936. jún. 5.) szerint rajta kívül Nagy Tibor, Kovács Kálmán, Makkay László és Gyáni Imre vett részt az akcióban – vagyis öten voltak. Eröss János (Békés Istvántól és Nagy Tibortól) ráadásul úgy értesült (1936. jún. 5.), a fentiekén kívül Jakab Zsigmond és Székács Sámuel hittanhallgató is részt vett a küldöttségben. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Tóth Pál Péter – visszaemlékezésekre hivatkozva – Barcza Gedeont is nevesíti nemcsak a látogatók, de a Szabó Dezső-hét rendezői közt is. Tóth Pál 1983. 108. Ezt az állítást semmilyen korabeli irat nem támasztja alá.

¹⁴¹ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv Szabó Dezső rágalmazási perének 1936. jún. 5-i debreceni tárgyalásáról. Szabó Dezső vallomása.

¹⁴² MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Ungváry Sándor (1935. ápr. 11.) és Simon László (1935. ápr. 11.) rendőrségi tanúvallomási jegyzőkönyve.

kiballgatott Kovács Kálmán és Nagy Tibor is. Utóbbi még előadta, hogy amikor Budapesten a főkapitányságon kiballgatták, erősen ittas állapotban volt, így nem tudja, hogy akkor mit vallott. Nyitrai és Makkay pedig csupán a rendőrségi vallomásukkal való szembesítés után kezdett el emlékezni a terhelő szavakra, fél évvel a jegyzőkönyv felvétele után. Ezek után a főtárgyalást félbeszakították, mivel Eröss János – ügyvédi elfoglaltságára hivatkozva¹⁴³ – nem tudott részt venni az ülésen.¹⁴⁴ A június 24-i főtárgyalást szintén a Bajcsy-Zsilinszky tarpai petíciójával elfoglalt Eröss nélkül tartották meg.¹⁴⁵ Itt a fent említettekén túl Kovács Kálmán és Gyáni Imre is *„határozottan vallották, hogy vádlott a vádbeli kifejezéseket nem használta”*.¹⁴⁶

Ezután a bíróság a nyíregyházi királyi törvényszék vizsgálóbírájához fordult a bizonyítás kiegészítéséért.¹⁴⁷ Ennek folyamányaként került sor Eröss meghallgatására 1936. november 13-án. Az ügyvéd vallomása szerint Szabó előadóújtjának szervezői Bajcsy-Zsilinszky hívei voltak, akik a támadási kísérletről értesülve közbenjárását kérték. Ő ennek eleget is tett. Eröss immáron úgy emlékezett, hogy az inkriminált állítások (*„az ügyvédség és a bíróság handákba van beszerelve”*¹⁴⁸) négy szemközt hangoztak el a hotelszobában tett látogatása során. Eröss eskü alatt vallott arról is, hogy az író felkereső diákdelegáció szintén a vádiratban szereplő szavakról tudósított neki, *„csaknem szó szerint”*.¹⁴⁹ Állítását, mint láthattuk, a diákok nem erősítették meg (Ungváry, Kovács, Gyáni) vagy legalábbis vonakodtak megerősíteni (Nyitrai, Makkay).

A védő gyanúja szerint a vádlókat *„a Zsilinszky elleni támadásról lemondani nem akaró Szabó Dezső ellen a vallomástételnél a bosszú vezette”*. A *„szerepelni vágyó, félművelt fiatalemberek”* *„zavaros vallomásai”* csupán *„a bírói, illetve ügyészi kart”* próbálja *„az író ellen hangolni”* (aki már csak *„magas műveltsége”* miatt sem tehette a neki tulajdonított kijelentéseket). A vád értékét ráadásul a védőbeszéd szerint tovább csökkenti Eröss János közismert szerepvállalása Bajcsy-Zsilinszky pártjában.¹⁵⁰ *„Az első törvényszéki tárgyaláson Szabó Dezső tagadta a terhére rótt kijelentést, mindössze annyit ismert el, hogy Zsilinszky Endrének és a nemzeti radikális pártnak működése káros. Csak ennek a kijelentésnek elhangzásáért vállalta a felelősséget. A szerdai főtárgyaláson a királyi törvényszék megnyugtató bizonyíték hiányában, felmentette a vádlottat. Az ügyész fellebbezett”* – írta az ekkor már Gömbös-párti *Budapesti Hírlap*.¹⁵¹

¹⁴³ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936.

¹⁴⁴ OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmozási iratai. 3. Tekintetes kir. Törvényszék! (Dátum és név nélkül.) és MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv. 1936. jún. 5. Az 1935 augusztusa és novembere között felvett rendőrségi tanúvallomási jegyzőkönyvek ugyanitt. (Köztük kétségkívül Nagy Tibor 1935. aug. 23-án – egyedülként kézírással – felvett jegyzőkönyve a legrendezetlenebb.)

¹⁴⁵ Az 1935-ös választásokon Bajcsy-Zsilinszkyt Kenyeres Miklós NEP-jelölt buktatta meg Tarpán, jelentős hatósági nyomásnak köszönhetően. A politikusról azonban a *Szabadság* munkatársai kiderítették, hogy csaló, így mandátumát a közigazgatási bíróság megsemmisítette és új választást tűzött ki. Ruszoly 1986.; Bartha 2017d.

¹⁴⁶ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv. 1936. jún. 24.

¹⁴⁷ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Fellebbviteli főtárgyalási jegyzőkönyv. 1936. okt. 20.

¹⁴⁸ Mindezt Szabó az 1933-as ügyészségi eljárás komolytalanságára utalva állította (volna) szállodai szobájában. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Eröss János vallomása. 1936. jún. 24. 1935. júl. 3-án kelt rendőrségi tanúvallomása szerint ugyanakkor az inkriminált mondat az előadáson hangozott (volna) el. Ezt semmilyen más anyag nem erősíti meg a bírósági dokumentációban – ideértve az előadást felügyelő rendőrségi biztosok jelentéseit is. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936.

¹⁴⁹ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Bírósági jegyzőkönyv. 1936. nov. 13.

¹⁵⁰ OSZKK Analekta. 5471. Szabó Dezső rágalmozási iratai. 3. Tekintetes kir. Törvényszék! (Dátum és név nélkül.)

¹⁵¹ Budapesti Hírlap, 1936. jún. 25. 9.

A Bajcsy-Zsilinszky környezetéből érkező (vissza)támadás után Szabó sem fogta vissza magát és három megsemmisítően szarkasztikus jegyzettel jelentkezett a *Füzetekben*. Az *Adatok a magyar kriminológia történetéhez* című júniusi írásában egyrészt „zsidóbérencként” mutatta be *Az Est* konzernnek is dolgozó ellenfelét,¹⁵² másrészt érzékeltetően nagyon vigyázott minden szavára és mondatfűzésére (elkerülendő az újabb bírósági procedúrát): „Mint ismeretes – írta – Zsilinszky Endre újságíró, kinek neve az Achim András halála óta ismert, több feljelentést intézett ellenem. A nekem imputált mondatok hivatalnoki pontosítással mutatják annak a „radikális”-musnak szellemi nivóját és ízlését, mely egy idő óta a zsidó sajtó jóindulatának árnyékában itt is, ott is szervezkedik. A tárgyalás folyamán egyes magyar ifjak mellett, mások ellenem vallottak. Nincs rossz érzésem egyikük ellen sem: egyenlő szeretettel gondolok mindnyájukra. (...) Egyet kérek mindnyájuktól: olvassanak elfogultság nélkül, nyugodt megfontolással, idegen ígéret nélkül. És akkor rá fog nyílni szemük az egyetlen útra.” Ezek után Szabó konkrétumok nélkül – ám aligha félreérthető módon – arról kezdett el értekezni, hogy „ne gondolják, hogy én a szlovák kisebbség irányában elfogultan vagy nem emberileg érzek. Ha mi egyszer megvalósítjuk a magyar faj nagy történelmi igazságtételét: az új magyar honfoglalást: a szlovák munka, jószándék és tehetőség is egyenjogú helyet fog kapni a magyar történelmi célok, magyar nyelv és magyar kultúra egységében. De nagyon kérek minden magyar ifjút: a mai nagy történelmi harcban csak a saját fajtájának értékeit ismerje el vezérének” – fogalmazott az író, immáron fajvédő teoretikusként, hosszasan értekezve egyrészt „közéletünk idegen ugrálóiról”, másrészt a „zsidó sajtó” hallgatóságáról a felmentő ítélettel kapcsolatban.¹⁵³

A következő cikk *A bűnügy világtörténete. Első rész: Magyarország. Első szakasz: Szabó Dezső. Első tizenkét kötet: Debrecen* címet viselte és az 1936. december 16-ról¹⁵⁴ 1937. január 20-ra elnapolt fellebbviteli főtárgyalással foglalkozott. Pontosabban annak elmaradásával, mivel a tárgyalást az előadó betegsége miatt nem tartották meg.¹⁵⁵ Az író itt már a Bajcsy-Zsilinszky vezette NRP-nek a Kisgazdapártba – ennek vezetője a szintén egykori fajvédő, Eckhardt Tibor volt ekkor – történő beolvadását is kommentálta, szokásához híven igen maliciózus formában. „Ismeretes, hogy egy fajvédő-radikális-kisgazdapárti újságíró egy életrajzi tény közléséért több, inkább legtöbb feljelentést tett ellenem a debreceni ügyészségnél” – fogalmazott, majd májusban *A Kozmosz bűnügyi története. Első sorozat: Föld. Első rész: Szabó Dezső. Első száz kötet: Debrecen* nem kevésbé ironikus című beszámolójában össze is foglalta az eddigieket – természetesen saját szemszögéből. Ebben a jegyzetben a „debreceni kir. Tábla rövid, szép tárgyalásáról” is számot adhatott, mely által jogerőre emelkedett felmentése a „mérésékelt égővünk különböző hivatalos tekintélye elleni” kijelentései nyomán keletkezett becsületsértési vád alól.¹⁵⁶ Az ítéletábról kevésbé líraian, de szintén kiemelte, hogy Eröss János előbb

¹⁵² Ez a vád közel sem a szélsőjobboldal privilégiuma volt. A kisgazda-nemzeti radikális viszony mélypontján Eckhardt Tiborék sem vetették meg (jóllehet, némileg cizellált formában). Vö. Pácner 1934. 2.

¹⁵³ Szabó Dezső *Füzetek* 19–20. 1936. júl. 82–83. Kiemelés az eredetiben. A felmentést a távirati iroda is közölte: *MTI Napi Hírek*. 1936. június 25. 21. kiadás.

¹⁵⁴ A közvádló és a közvédő egyaránt a tárgyalás elnapolását kérte. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Fellebbviteli főtárgyalási jegyzőkönyv. 1936. dec. 16.

¹⁵⁵ Szabó elmondása alapján az értesítést későn kapta meg, amikor már a debreceni vonaton ült. Egyben itt is megerősítette szándékát, hogy az egész procedura – annak összes dokumentumával – „a közönség látása elé fog kerülni, mihelyst ennek az ideje elérkezett.” Szabó Dezső *Füzetek* 25. 1937. febr. 70–71. Szabó tavaszra kért új időpontot. MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. Jegyzőkönyv. 1937. jan. 20.

¹⁵⁶ Szabó Dezső *Füzetek* 28. 1937. máj. 69.

önmagával került ellentmondásba arra vonatkozóan, hol hangzottak el vádjai, majd egyedül maradt tanúként a súlyos állításokhoz.¹⁵⁷

Szabó Dezső az ügy kapcsán immáron az „egész sajtó” sokatmondónak gondolt hallgatásáról értekezett¹⁵⁸ és nem felejtett. Féja Géza emlékei szerint „fölkerezte Áchim hozzátartozóit, leutazott Békéscsabára, adatokat gyűjtött, és szokott kíméletlenségével tovább támadott. Egyik Ludas Máttyás füzetében teregette ki az Achim-ügyet, a felelősséget merőben Zsilinszky Endrére hárítva.”¹⁵⁹ A téma ezúttal házhoz jött, erről számol be legalábbis Kiss István – egy újabb Szabó Dezső-titkár – kiadott naplórészlete, melyben Medvegy Elemér mérnök Szabónál történő 1937. november 28-i látogatásáról tudósított: „A mérnök Áchim András paraszttvezér veje és dokumentumokat hozott apósa életére vonatkozólag. Szabó Dezső ugyanis nagy tanulmányt készült írni Áchimról.”¹⁶⁰ A mű hamarosan el is készült, ekképp 1938-ban a *Füzetek* 40–41. száma első írásként hozta az *Achim András* című méltatást. Ebben az író ugyanazzal az érveléssel emelte piedesztálra hőstét, mely aztán 1945 után meghatározó narratívává vált – éppen Féja, majd Király István és Domokos József írásainak köszönhetően.¹⁶¹ Eszerint az elnyomottakért küzdő „paraszt Gigásznak” az „úri huncutságot” megtestesítő békéscsabai „kiskirályok” leleplezése miatt kellett meghalnia. „A hajszja a végső legyilkolás könyörtelen akaratóval indult meg ellene minden vonalon” – fogalmazott Szabó Dezső.¹⁶²

Bajcsy-Zsilinszky Endre és Szabó Dezső elhúzódó pereskedése és pörlekedése legkevésbé a kölcsönös adok-kapok miatt lehet érdekes az utókor számára. Az eset elsősorban a két világháború közti közélet működésére, a korabeli folyóirat-finanszírozás nyitott kérdéseire, a harmincas évek még mindig nehezen kategorizálható ideológiai jelenségeire és az értelmiségi holdudvarok működésére vonatkozóan figyelemre méltó. Mint láthattuk, a botrány szálai Vass József miniszterhez vezettek, akit Szabóhoz régi, Bajcsy-Zsilinszkyhez pedig újabb keletű szimpátia fűzött. A Vass által vezetett minisztérium zavaros pénzvviszonyai, átláthatatlan kiutalásai és esetleges egyéb, felderítetlen motivációk miatt ma már nehezen kideríthető, mi is történt valójában. Annyit azonban meg kell kockáztatnia a történésznek: a nyomok nem erősítik meg az író vádját. Bajcsy-Zsilinszkyről az újabb kutatások – és talán jelen sorok is – sok, nem éppen szimpatikus, évtizedekig jótékony homály fedte vonást hoztak a felszínre, ám a sikkasztás vádjának az életút minden jelentős fordulópontja ellentmond. De vélhetően nem öncélú játék a szavakkal, ha eltöprengünk e súlyos vád tartalmán is. Vass valószínűleg nem feltételezett konfliktust támogatottjai között, és nem kötötte ki pontosan, mire költhetik el a pénzt. Nem tudjuk azt

¹⁵⁷ MNL HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A Debreceni Királyi Ítéltábla végzése. 1937. ápr. 8.

¹⁵⁸ Szabó Dezső *Füzetek* 28. 1937. máj. 69. *Az Est*-konzern reggeli lapja hozta a hírt: *Pesti Napló*, 1937. ápr. 9. 11.

¹⁵⁹ Féja 1982. 99.

¹⁶⁰ Budai Balogh 1982. 223.

¹⁶¹ Féja 1957 [1937]. 77. Harmincöt évvel később, az Áchim-centenárium alkalmából mondott beszédében Féja még élesebben fogalmazott. Mint hangoztatta, az ellenséges tábor („úri rend”, „klerikalizmus” stb.) Áchim „elveszítése mellett döntött, a módoszatokról pedig esztendőkon keresztül folytak a tárgyalások”. Féja 1972. 18. Vö. Király 1969. 505–555. Domokos József – a feudális viszonyokat érzékeltető – egyenesen „úriszékről” írt az ügy kivizsgálása kapcsán. Domokos 1978. 54.

¹⁶² Szabó Dezső újabb művei 40–41. 1938. jún. 3–19.

sem, milyen szóbeli instrukció kísérte a kiutalást – már amennyiben történt ilyen. Mint láthattuk, a személyi összeférhetlenségekre Balla Borisz idejekorán figyelmeztetett, s az ideológiailag átalakulóban lévő Bajcsy-Zsilinszky tisztázatlan céljai, széleskörű kapcsolatai sem ígértek éppen súrlódásmentes együttműködést.

Ezt a többszörösen komplikált helyzetet tetézte be a két „nehéz természet” összeüt-közése. A tanulmányban is érintett habituális különbségek – Féja egyenesen Szabó Bajcsy-Zsilinszky iránti, megfejthetetlen eredetű zsigeri gyűlöletéről értekezett kései emlékezésében¹⁶³ – mellett az olyan egyezőségek is hozzájárultak a konfliktushoz, mint az egocentrikus látásmód, a hiúság, vagy a fékezhetetlen indulat. Ráadásul mindkét teoretikusnak komoly és jelentős részben egyező összetételű „rajongótábor” volt a harmincas években. A debreceni eset, a diákok tanúvallomásainak visszafogottsága, a reakciók esetenkénti zavarodottsága jól példázza: egyáltalán nem volt evidens, ki kinek a pártját fogja, sőt a többség alighanem értetlenül állt a botrány előtt. Jellemző, hogy az NRP aktivistájaként (is) ténykedő Nagy Tibor idézett Szabó Dezső-riportját a másik zsilinszkystának, Kovács Kálmánnak kellett kozmetikáznia, „mert Tibor akékor túlságosan el volt ragadtatva Szabó Dezsőtől”¹⁶⁴ – fogalmazott a társ.

Felmerül továbbá a kérdés, hogy a Bajcsy-Zsilinszkyt zsidózva ócsároló debreceni Turul Szabó Dezső melletti magányos kiállítását értékelhetjük-e a bajtársi szövetség szélső-jobboldali szárnyának álláspontjaként? Annyi bizonyos, hogy Natkó Gyula az ominózus cikket nem említi (későbbi korszakot tárgyaló, saját demokratikus múltját hangsúlyozó) visszaemlékezésében,¹⁶⁵ míg mások arról tanúskodnak, hogy Szabó Dezső renoméja erősen megcsappant az eset következtében a Cívisvárosban.¹⁶⁶ A zavarokat erősíti, hogy Szabó ideológiai csomagjának az egyébként sem konzekvens zsidóságkritikán¹⁶⁷ túl legalább annyira integráns része volt a honi és a német szélsőjobboldal elítélése, valamint egyfajta – általa értett – demokratikus átalakulás és a földreform kívánalma. Bajcsy-Zsilinszkynek ugyanezek voltak a fő politikai kiindulópontjai.

A kortársak többsége számára éppen ezért a meglepetés erejével hathatott a két első vonalbeli értelmiségi kívülállók számára nehezen érthető dühvel folytatott csörtéje (vagyis csörtéi). A tudás, pontosabban az információáramlás kapcsán szót kell ejtenünk a kor közéletének fontos, mégis ritkán említett működési mechanizmusáról, a kiszivárogtatásról is, mivel ez a diskurzuszrendező eljárás biztosította a kívánt médiafigyelmet. A debreceni botrány előtt egy szűk kör értesült Szabó Dezső szándékairól, a fenti átfedések miatt azonban a kiszivárogtatónak – vagyis alighanem az írónak – sem lehetett kétséges: a hír szinte azonnal az NRP vezetőségénél fog kikötni. Láthattuk, pontosan ez volt a célja. Hogy az alaposan előkészített és szándékosan Debrecenben kiprovokált per során, bírái előtt miért volt olyannyira visszafogott az írásban és pódiumon általában egyaránt heves

¹⁶³ Féja 1982. 99.

¹⁶⁴ Tóth Pál 1987. 206. (Kovács Kálmán-interjú)

¹⁶⁵ Uo. 364–400. (Natkó Gyula-interjú)

¹⁶⁶ Majerszky Klára visszaemlékezése szerint Szabó Dezső „paranoid volt s egy kicsit sajnálta az ember”. Tóth Pál 1987. 206. (Majerszky Klára-interjú). A jobboldaliként számon tartott Bakó Elemér pedig már az előadásra sem ment túl nagy kedvvel: „az író iránt nem töltött el valami nagy lelkesedést” – fogalmazott. Bakó Elemér 2005. 151. Vö. „Szabónak a per során tanúsított magatartása jelentős mértékben hozzájárult abhoz, hogy híveinek száma a debreceni egyetem hallgatói körében lényegesen összehúzóódott.” Tóth Pál 1983. 109.

¹⁶⁷ Az 1934. decemberi tárgyaláson az író Miklós Andort méltatta, hogy ezzel is üthessen a húszas években a sajtócenzúrát „majdnem a halálba üldözött”, most mégis *Az Est*-konzernnek dolgozó Bajcsy-Zsilinszky. HBML VII.4.c 65. d. B.503/1936. A debreceni kir. járásbíróóság ítélete. 1934. dec. 13.

vérmérsékletű író, a feldolgozott dokumentáció ellenére sem világos. A történésznek ezen a ponton nem marad más, mint Szabó Dezső „közismert” kiszámíthatatlanságával, megfontolatlanságával cselekményesíteni a homályos foltokat, vagyis racionalizálni az irracionálist. Azzal biztathatjuk magunkat: talán mindez nem is áll távol a valóságtól.¹⁶⁸

Ákos Bartha

An Unchivalrous Case: The Affair(s) of Endre Bajcsy-Zsilinszky and Dezső Szabó

During his 1934 lecturing tour, Dezső Szabó read out a declaration on his 7th November presentation – coming as a surprise to the outsiders – in which he accused with pecculation the so-called “Slovak Politician”, Endre Bajcsy-Zsilinszky, who had also been severely criticized for his political activity.

The threads lead to the cooperation of Bajcsy-Zsilinszky and Szabó in 1928, and to the ambiguous sponsorship of the newspaper, *Előőr*s (Outpost).

In my study, I analyse the (changing) ideologies of these two bilious public figures and the meeting points of their lives, and then I detail the legal proceedings initiated by Bajcsy-Zsilinszky and his circle.

Besides the fact that litigation gives insight into the functional mechanisms of public life of the day, the particular identity of the seething studentship of the 30s (which is hard to describe using traditional political categories, and which is usually depicted in a distorted manner in reminiscence) is outlined from the judicial materials of the lawsuits in Debrecen and the press reception of the period.

¹⁶⁸ Budai Balogh Sándor emlékei szerint, amikor a „Mester” debreceni perére neki kellett 100 pengőt kölcsönkérnie, Szabó Dezső az összeget átvéve ekképpen értékelte helyzetét: „*Most szeretném magamat seggbe rúgni.*” Budai Balogh 1982. 212.

Források

Levéltári és kézírattári források

MNL HBML	Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
VII.4.c	A Debreceni Királyi Törvényszék iratai. Büntetőpercek.
B.503/1936.	Szabó Dezső rágalmozási pere.
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 148	Belügyminisztériumi levéltár. Elnöki iratok.
K 429	Belügyminisztériumi levéltár. Kozma Miklós miniszter.
MTI	Magyar Távirati Iroda (Napi Hírek. 1936. június 25. 21. kiadás)
ReTörKI Archívum	Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (Vigh Károly hagyatéka)
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
Analekta 5471.	Szabó Dezső rágalmozási iratai.

Sajtóforrások

8 Órai Ujság (1934)
Az Est (1935)
Budapesti Hírlap (1934, 1936)
Debreczeni Független Ujság (1934)
Ellenzék (1925)
Előörs (1928–1930)
Független Kisgazda (1934)
Magyar Hírlap (1934)
Magyar Kultúra (1935)
Magyarország (1934, 1936)
Nemzeti Ujság (1934)
Népszava (1925, 1934, 1935)
Pesti Hírlap (1934)

Pesti Napló (1934, 1937)
Prager Tagblatt (1926)
Szabadság (1934, 1936)
Szabó Dezső Füzetek 4–5., 11., 13., 14., 16., 19–20., 25., 28.
(1934–1937)
Társadalmunk (1932)
Uj Magyarság (1934)
Uj Nemzedék (1934)
Új Vetés (1934)
Világ (1925)

Szakirodalom

- Asztalos 1934. Asztalos Dezső: Szabó Dezső tragikus magyarsága. Új Vetés, (1934) március. 21–22.
- Bajcsy-Zsilinszky 1928a. Bajcsy-Zsilinszky Endre: A magyar-német viszony, és a magyarországi német kisebbség. Előörs, 1928. április. 14. 1–3.
- Bajcsy-Zsilinszky 1928b. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Oázis a sivatagban. Előörs, 1928. június 10. 1–3.
- Bajcsy-Zsilinszky 1930a. Bajcsy-Zsilinszky Endre, vitéz: Nemzeti radikalizmus. Bp., 1930.
- Bajcsy-Zsilinszky 1930b. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Szabó Dezső sorstragédiája. Előörs, 1930. február 15. 1–4.
- Bajcsy-Zsilinszky 1930c. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Badak uram szerencséje (Egy húszholdas kisbirtok sorsa 1930-ban). Előörs, 1930. május 17. 1–3.
- Bajcsy-Zsilinszky 1938. Bajcsy-Zsilinszky Endre: Egyetlen út: a magyar paraszt. Bp., 1938.
- Bakó Elemér 2005. Bakó Elemér: Egy élet a magyarságért. Bp., 2005.
- Bakó Endre 2013. Bakó Endre: Szabó Dezső és Debrecen. [Dokumentumriport]. In: Stádium, 2. (2013) 8. sz. 2–6.
- Bartha (szerk.) Bajcsy-Zsilinszky Endre bibliográfiája. Szerk.: Bartha Ákos. (Kézirat)
- Bartha 2016. Bartha Ákos: „Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben. Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa. In: Kommentár (2016) 3. sz. 68–85.

- Bartha 2017a. Bartha Ákos: Fajvédelem vidéken: Bajcsy-Zsilinszky Endre derecskei mandátuma (1922–1926). In: Vidéktörténet 1. Életvilágok és társadalmi gyakorlatok a 18–20. században. Szerk.: Csikós Gábor – Hegedűs István – Horváth Gergely Krisztián – Ö. Kovács József. Bp., 2017. 189–228.
- Bartha 2017b. Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai ideológiája a harmincas évek első felében. In: Aetas, 31. (2017) (megjelenés előtt)
- Bartha 2017c. Bartha Ákos: A Fajvédő Párttól a nemzeti radikalizmusig: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályaképe 1926 és 1931 között (I.). In: Századok, 151. (2017) 2. sz. (megjelenés előtt)
- Bartha 2017d. Bartha Ákos: A Nemzeti Radikális Párt (1930–1936) és sajtója. In: Magyar Könyvszemle, 133. (2017) 3. sz. (megjelenés előtt)
- Bartha 2017e. Bartha Ákos: Bal vagy jobb? Németh László minőségszocializmusa és Bajcsy-Zsilinszky Endre nemzeti radikalizmusa. In: Forrás, 49. (2017) 2. sz. 40–58.
- Bognár 2012. Bognár Bulcsu: A népies irányzat a két háború között: Erdei Ferenc és a harmadik út képviselői. Bp., 2012.
- Borbándi 1989. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék. Bp., 1989.
- Budai Balogh–Hartyányi (szerk.) 1995. Szabó Dezső bibliográfia. Szerk.: Budai Balogh Sándor – Hartyányi István. Bp., 1995.
- Budai Balogh 1982. Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső Ludas Máttyás-füzetei (1934–1942). (Emlékezések, naplók, levelek). In: Irodalomtörténeti Közlemények, 86. (1982) 2. sz. 209–228.
- Budai Balogh 1983. Budai Balogh Sándor: Szabó Dezső bizalmas levelei. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 87. (1983) 5. sz. 536–547.
- Buzinkay 2016. Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Bp., 2016.
- Domokos 1978. Domokos József: Két per egy kötetben. Bp., 1978.
- Féja [1937] 1957. Féja Géza: Viharsarok. Bp., 1957 [1937].
- Féja 1965. Féja Géza: Szabadcsapat. Bp., 1965.
- Féja 1972. Féja Géza: Áchim L. András. In: Áchim L. András emlékkönyv. Szerk.: Pölöskei Ferenc – Szabó Ferenc. Békéscsaba, 1972. 15–25.
- Féja 1982. Féja Géza: Lapszélre. Bp., 1982.
- Gombos 1969. Gombos Gyula: Szabó Dezső. München. 1969.
- Gyáni–Kövér 2006. Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2006.

- Hámori 2011. Hámori Péter: A Horthy-kor legnagyobb korrupciós pere: kis magyar körmagyar. HVG, 33. évf. (2011) 18. sz. 48–49.
- Karsai 1967. Karsai Elek: A budai Sándor-palotában történt. Bp., 1967.
- Kerepeszki 2012. Kerepeszki Róbert: A Turul Szövetség 1919–1945. Egyetemi ifjúság és jobboldali radikalizmus a Horthy-korszakban. Máriabesnyő, 2012.
- Király 1969. Király István: Achim parasztpártjának fő történeti problémái. In: Agrártörténeti Szemle, 11. (1969) 3–4. sz. 505–555.
- Kovács 2014. Kovács Dávid: Szabó Dezső nemzetszemlélete. A közösségi identitás változatai Szabó Dezső életművében. Máriabesnyő, 2014.
- Lakatos 2014. Lakatos Artur: (Ál)kémtörténet az 1946-os Kolozsvárról: az Unghváry-ügy. In: Valóság, 57. (2014) 11. sz. 36–50.
- Lakner (szerk.) 2002. Oláh Gábor: Naplók. Szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta: Lakner Lajos. Debrecen, 2002.
- Lejeune 2003. Philippe Lejeune: Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból. Bp., 2003.
- N. Gy. 1934. N. Gy.: Szabó Dezső debreceni diadala. Új Vetés, (1934) november. 14–15.
- Nagy 1934. Nagy Tibor: Beszélgetés az őstitánnal, Szabó Dezsővel. Debreceni Független Újság, 1934. október 14. 35–36.
- Nagy 1964. Nagy Péter: Szabó Dezső. Bp., 1964.
- Ormos 2000. Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. I. köt. Bp. 2000.
- Pácner 1934. Pácner Jenő: Az Erzsébet körúti Dózsa. Független Kisgazda, 1934. szeptember 16. 2.
- Papp 2010. Papp István: Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság. In: Kommentár, (2010) 5. sz. 18–29.
- Péterfi 2009. Péterfi Gábor: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézeteik. Doktori (PhD) értekezés. 2009.
- Püski 2015. Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Bp., 2015.
- Romsics 1999. Romsics Ignác: Bethlen István. Bp., 1999.
- Ruszoly 1986. Ruszoly József: Derecske és Tarpa: Bajcsy Zsilinszky Endre választási küzdelmeinek történetéhez 3. Napjaink, 25. (1986) 9. sz. 18–23.
- Sebestény 1983. Sebestény Sándor: Honfoglaló útra. Bajcsy-Zsilinszky Endre és a bihariak. Debreceni Szemle, (1983) 1. sz. 102–110.

- Sipos B. 2004. Sipos Balázs 2004: A politikai újságírás mint hivatás. Bp., 2004.
- Sipos J. 2016. Sipos József: Bajcsy-Zsilinszky Endre képviselővé választása 1922-ben. Századok, 150. (2016) 1. sz. 117–132.
- Szabó D. 1911. Szabó Dezső: Válasz Nagyméltóságú gróf Tisza István volt miniszterelnök, nagybirtokos úrnak. Nyugat, (1911) I. köt. 809–812.
- Szabó D. 1924. Szabó Dezső: Jaj: elbeszélések. Bp., 1924.
- Szabó D. [1925] 2013. Szabó Dezső: Segítség. Bp., [1925] 2013.
- Szabó Dezső 1928. Szabó Dezső: A magyar problémák egysége. Előörs, 1928. március 15. 9–10.
- Szabó D. 1932. Szabó Dezső: Karácsony Kolozsvárt. Regény: egyszerű kis koldustörténet. Bp., 1932.
- Szabó Z. Szabó Zoltán: Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Bp., 1937.
- Talpassy 1971. Talpassy Tibor: A holtak visszajárnak. Bp., 1971.
- Talpassy 1981. Talpassy Tibor: A reggel még várat magára. Bp., 1981.
- Tasi 1980. Tasi József: Ifjú szívekben élek: adalékok a népi írók mozgalmanak történetéhez. In: Irodalomtörténet, 62. (1980) 4. sz. 1030–1043.
- Tilkovszky (szerk.) 1986. Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla. Szerk.: Tilkovszky Loránt. Bp. 1986.
- Timár 1995. Timár István: A bethleni konszolidáció „szürke eminenciása” – Vass József politikai pályafutásának vázlatja. In: Vasi honismereti és helytörténeti közlemények, 22. (1995) 4. sz. 67–73.
- Tisza 1911. Tisza István: Szabadgondolkodás. Magyar Figyelő, (1911) 2. kötet, 3–8.
- Tomka 2003. Tomka Béla: Szociálpolitika a 20. századi Magyarországon európai perspektívában. Bp., 2003.
- Tóth Pál 1981. Tóth Pál Péter: A debreceni egyetemi hallgatók mozgalmi, ideológiai-politikai nézeteik alakulása (1930–1936). In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve, 8. (1981) 143–153.
- Tóth Pál 1983. Tóth Pál Péter: Metszéspontok: a Turultól a Márciusi Frontig. Bp., 1983.
- Tóth Pál 1987. Tóth Pál Péter: Messiások. Bp., 1987.
- Varga–Patyi 1972. Varga Rózsa – Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920–1960. Bp., 1972.

- Vigh (szerk.) 1986. Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Hajdú és Bihar megyei híveihez. Szerk.: Vigh Károly. In: *Alföld*, 37. (1986) 6. sz. 47–59.
- Vigh 1992. Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre: 1886–1944. A küldetéses ember. Bp., 1992.
- Vigh 2007. Vigh Károly: Bajcsy-Zsilinszky Endre pályávének baloldali fordulata. In: *Hitel*, 20. (2007) 11. sz. 91–98.
- Zimonyi 1989. Zimonyi Zoltán: Perújrafelvétel. In: *Uő: Őt közelkép* (tanulmányok). Miskolc, 1989. 5–11.
- Zsolt 1934. Zsolt Béla: Filozopter – nyitott kipuffogóval. Ünnepe, (1934) december. 48.

Pintér Zoltán Árpád

Egy elfeledett politikai botrány története: Horthy kormányzó 1923-as karcagi beszéde

Előzmények – Horthy kormányzó és Karcag város kapcsolata

Az I. világháború által életteréből közel ötezer fős nagyságrendben kiszakított karcagi férfilakosság hiánya, a közel hétszáz főnyi hősi halott, a rekvirálások és egyéb kényszerintézkedések sora (azaz a háború látható és rejtett gazdasági terhei), a kezdeti, zömében önkéntes hadijótékonyaságból kiágazó, majd egyre szervezettebbé váló hadisegélyezés a református, tiszántúli kis középváros, Karcag fejlődéstörténetében éles törést okozott. Hazánk mintegy 51 hónapos világháborús részvétele, az összeomlás traumája szinte minden magyar lakosságú települést súlyos helyzetbe sodort. A konzervatív birtokos paraszti társadalom által Karcagon csak kevésbé támogatott Károlyi-éra liberális intézkedései nem-hogy hozzájárultak volna a konszolidációhoz, de gyakran kontraproduktív hatások sorával csak növelték a fejtelenséget és fokozták az új politikával szembeni meghasonlást. Ezt a – helyben igen rövidre nyúló – tanácsi hatalom és – az országban majdnem legtovább fennálló – román megszállás alatti zűrzavaros, súlyos politikai viszonyok csak erősítették. Karcag esetében a háborús létállapot megszüntetése és a békeállapot visszaállításának igénye 1920 tavaszától egyre sürgetőbb szükségletként jelentkezett. Komoly súllyal nehezedett a helyi politikai élet irányítóinak vállán a törekvés, hogy a nemzeti hadsereg bevonulása után kezdődő konszolidációban helyben (is) rendet teremtsenek.

Karcagon a románok 1920. március 3-i távozása után a visszatért polgármester, dr. Szánthó József elnökletével 1920. március 15-én tartottak képviselőtestületi ülést. Ezen ülésen született egy indítvány, hogy a két héttel korábban kormányzónak kinevezett Horthy Miklós részére „*a nemzeti eszmék, és a hősi vitézség kiváló képviselőjének megjutalmazására*”¹ Karcag határában felajánlanak száz hold földet, továbbá a kormányzót a város díszpolgárának választották.²

Horthy kormányzó a felajánlott 100 hold föld megköszönésére és a díszpolgári oklevél átvételére 1920. április 13-án érkezett Karcagra. A díszpolgári és földadományozási oklevél városi díszközgyűlés keretében került átadásra. A közgyűlési terembe a kormányzót dr. Szentesi Tóth Kálmán vezette be, és a városháza gyűléstermébe lépő Horthyt a közönség lelkes éljenzése közepette fogadta dr. Szánthó József polgármester és dr. Hajnal István főjegyző.³ Horthy a díszközgyűlésen közismert beszédet tartott, melyben részletesen fejtette ki az adományba kapott földterülethez kötődő terveit. A kormányzó e korai politikai beszéde vezette be a vitézi címhez adományozott vitézi telkek létrehozását. A beszédet hiánytalan formában dr. Szentesi Tóth nyugalmazott polgármester közölte:⁴

„Kedves Polgármester Úr! A legnagyobb örömmel tettem eleget a meghívásuknak, hogy ezen díszközgyűlésen megjelenjek, amelyen Karcag város képviselőtestülete egy olyan hazafias tényről tett bizonyosságot, amely a történelemben s a jövőben arany betűkkel lesz bejegyezve. Ezt az áldozatkészséget a

¹ Szentesi Tóth 1940. 140.

² Négyesy 1999. 163.

³ Szentesi Tóth 1940. 140.

⁴ Szentesi Tóth 1928. 116–117.

legnagyobb örömmel fogadom el, mert egy régi vágyam, egy régi álmom beteljesülése kezdődik ezzel. Mi bár mindig lábbal voltunk letiporva, mindig büszke faj voltunk, egy olyan értékes faj, amelytől még ma is reszket minden szomszédunk, bár ők szinte végtelen erővel rendelkeznek, hazánkhoz hasonlítva. E hazában a jövőben is küzdelmekre számíthatunk, ha gyöngéknek mutatkozunk. Csak ha erősek vagyunk, akkor jutunk oda, hogy minden évben rajta ne üssön természünkön valamelyik szomszéd. Ezért abszolút szükségesnek tartom, hogy a magyarországi legendás hősiességnek kultuszát fejlesszük. Ezt a nevéhez fűződő 100 holdat is arra akarom felhasználni, hogy a jövőben Karcagnak hős fiait donációkban részesítsem, és hogy ha az közz jogilag keresztülvibető lesz, majoratushoz kötöm. Kitűnő embereket nevelni a hazának legelső érdeke, akinek dédunokája is emlegesse, hogy ezt a földet szépapám vitézsége révén szereztem. Karcag ezzel tiündöklő példát statuált az egész ország előtt, ezt akarom mindenek előtt konstatálni. Hálásan köszönöm ezt a példaadást azon reményben, hogy követőkre fog találni máshol is az országban. Hálásan köszönöm díszpolgárrá való megválasztásomat is és mondhatom, hogy egy ilyen városnak a díszpolgárságát mindig büszkeséggel fogom viselni.”

A karcagi 100 hold felajánlása hatására ezt követően a Kormányzó a nagybirtokosokat és a testületeket ingyenes telekadományozásra szólította fel.⁵ A kezdeti lelkesedés leülését követően azonban viszonylag kevés önkéntes felajánlásra került sor, és a telekosztást össze kellett kapcsolni a Nagyatádi-féle földreform végrehajtásával.⁶ Horthy karcagi látogatásáról, a 100 holdnyi földterület adományozásáról és a vitézi telkek rendszeréről a korabeli országos sajtó is megemlékezett.⁷ A történeti szakirodalom Horthy kormányzó 1920. évi karcagi beszédét napjainkban is ismertté teszi, és az ekkor kiformalódó ellenforradalmi éra egyik meghatározó pilléréként azonosítja, a Vitézi Rend szempontjából nem megkerülhető elemként határozza meg. Mivel Horthy országos ügyei, pozíciója és szerepköre miatt csak igen ritka vendégnek számított Karcagon, így kevés helyi beszéde ismert. Ráadásul a korabeli országos (és külföldi) sajtóanyagban is sokkal nagyobb port vert fel egy másik, három évvel később elmondott beszédével, annak szaktudományi feldolgozottsága mégis elmaradt. Míg az 1920. évi beszéd a vitézi telkekről napjainkig ismert és közsismert, az 1923-as „karcagi beszéd” botránja mégis a feledés homályába merült, holott híre és hatásai Prágában, Párizsban és Londonban is kihatottak hazánk akkori nemzetközi megítélésére. Az addigra megszilárdult belpolitikai élet ugyanis minden hazai és nemzetközi visszhang ellenére képes volt idejében megállítani egy olyan külpolitikai lavinát, amely egy Karcagon elejtett, nagy nyilvánosság előtt meggondolatlan őszinteséggel szóló szónoklat miatt gátat vethetett volna a bethleni konszolidáció pénzügyi szanálási terveinek.

A „karcagi beszéd” keltette botrány kirobbanása

A Magyar Távirati Iroda 1923. augusztus 27-i napi hírek, tudósítások rovata minden különösebb kommentár nélkül közli a kormányzó előző nap Karcagon elmondott beszédének egy részletét.

⁵ Kerepeszki 2013. 30.

⁶ Cseh 2010. 508.

⁷ „A kormányzó szűkebb hazájában.” Budapesti Hírlap, 40. évf. (1920), 94. sz., 1920. április 18. 4., illetve: „Mezőgazdasági testületek a kormányzónál.” Pesti Hírlap, 42. évf. (1920), 96. sz., 1920. április 21. 2.

„Igaz örömmel jöttem a mai szép bazafias ünnepségre a nagykunok ősi városába. Jól esik hallanom a lelkes áldozatkészség hangját. Erős a hitem, hogy Karcag város a mai nehéz időkhöz ugyanazzal az elszántsággal állja meg a helyét, mint ahogy dacolni tudott az elmúlt századok viharáival...”⁸

Nehezen érthető tehát, hogy alig kilenc nappal később a nemzetgyűlésben Friedrich István korábbi miniszterelnök, ellenzéki képviselő igen heves, mondhatni harcias interpellációban követeli a kormányzó teljes beszédének nyilvánosságra hozását.

„...hogy ez a beszéd mégis csak a karcagi nyilvánosság előtt mondatott el; ha tehát Karcagon volt elmondható, akkor, nézetem szerint, az egész ország közvéleménye is tudomást szerezhetne róla.”⁹

Horthy Miklós kormányzó első karcagi látogatása alkalmával megígérte, hogy amikor a város által adományozott 100 hold föld a vitézek részére átadásra kerül, arra a beiktatási ünnepélyre el fog jönni. 1923. május 30-án dr. Varga Mátyás karcagi polgármester a képviselőtestületi közgyűlésen javasolta,¹⁰ hogy a kormányzót a készülődő beiktatási ünnepélyre egy bizottság hívja meg, a fogadtatás költségeire a képviselőtestület 1.000.000 koronát szavazzon meg.¹¹ A vitézzé avatási ünnepség 1923. augusztus 26-án zajlott a városban, melyre fényes külsőségek közepette valóban el is jött a Vitézi Rend főkapitánya, Horthy kormányzó.¹² A kormányzót szállító különvonat vasárnap reggel 9 órakor érkezett be a karcagi vasútállomásra, ahonnan hintóval a városközpontba érkezve református istentisztelettel és városházi fogadással egybekötött avatáson Horthy beszédet mondott. Érdekes, hogy a kormányzó szónoklata, mint „*karcagi beszéd*”, bejárja a korabeli világsajtót, számos tiltakozásban és interpellációban hivatkoztak rá bel- és külföldön egyaránt, a beszéd tartalma csorbíthatatlanul azonban nem maradt fenn az utókorra. Ebben persze szerepet játszott az a kormányzati utasítás is, hogy a magyar lapok a beszédet – az egy, fentebb idézett MTI kommunikén kívül – nem közölhették le. A kormányzó látogatásán bár kétségkívül készültek fényképfelvételek, azonban e kópiák nem maradtak fenn. Ellenben az eseményt megörökítő híradós némafilm, mely az ország közvéleménye számára készült, fennmaradt, online formában el is érhető, benne Horthy, a városi elit és a beiktatandó vitézek sorával.¹³

⁸ Részlet vitéz nagybányai Horthy Miklós kormányzó karcagi beszédéből. A beszéd 1923. augusztus 26. vasárnap hangzott el a városháza előtt épített dísztribünön, mikor a Vitézi Rend tagságába avatott négy karcagi lakost: Nagy László tanítót, Csontos László, Kocsis Mihály és K. Szabó Imre gazdálkodókat. MNL OL K 428. Napi hírek. Napi tudósítások (1920–1944). 1923. augusztus 27. 2.

⁹ Részlet Friedrich István nemzetgyűlés előtti interpellációjából. Nemzetgyűlési Napló, 1923. szeptember 5. 440. Forrás: Hungaricana, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_16/?pg=448&layout=s

¹⁰ Szentesi Tóth 1928. 132.

¹¹ Az összeg jól tükrözi az egykor aranyalaphoz rögzített osztrák–magyar korona erős inflálódását, mely az Osztrák–Magyar Bank megszűnése után magyar korona néven egészen Bethlen István pénzügyi konszolidációjáig forgalomban maradt. A magyar koronát 1927. január 1-jén váltotta fel a pengő.

¹² Nagybányai vitéz Horthy Miklós Magyarország kormányzója szombaton este 11:20 perckor vitézi beiktatásra Karcagra utazott... MNL OL K 428. Napi hírek. Napi tudósítások (1920–1944). 1923. augusztus 25. 14.

¹³ Filmhíradók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”. Megjegyzendő, hogy a honlap a jól láthatóan nyáron készült felvételt abszolút tévesen 1924 februárjára datálja. <http://filmbiradokonline.hu/watch.php?id=8000> (Utolsó letöltés: 2016. december 17.)

Politikai csörtéből nemzetközi tiltakozáshullám

A beszéd tartalma teljesen nem, csak nagyobb részben ismert; a beszédre érkező magyar és külföldi reflexiók azonban azt engedték sejtetni, hogy a trianoni béke által előírt fegyverkorlátozási tilalmak megszegésére, és/vagy a kisantant államokkal szembeni területi revizionista tervekre világított rá. A beszéd tartalmából adódó politikai botrányt Friedrich István indította el szeptember elején, amikor parlament előtti interpellációjában bejelentette:

„T. Nemzetgyűlés! A múlt héten Karcagon egy vitézi avatással kapcsolatos ünnepségek sorozatában a kormányzó úr egy beszédet tartott, amely beszéd publikálását az ünnepségek után az igazságügy miniszter úr a kormány nevében megtiltotta.”¹⁴

Noha a beszéd tartalmára, és annak kormányzati szándékokkal való kapcsolatára Friedrich Vass Józseftől, gróf Bethlen István miniszterelnök helyettesítésével megbízott munkaügyi és népjóléti minisztertől abszolút kitérő választ kapott, a nemzetgyűlési csörte visszhangja eljutott a külföldi sajtó és a kisantant diplomácia körébe. Különösen azért vetülhetett nagy figyelem az ügyre, mivel (a két évvel később, 1925-ben karcagi díszpolgári címet kapott) Rakovszky Iván belügyminiszter Friedrich István nemzetgyűlési képviselői mentelmi jogát megsértve a képviselő magántitkárának levélanyagát 1923. szeptember 5-én lefoglalta, köztük a karcagi beszéd teljes tartalmú változatával.¹⁵ 1923. szeptember 16-án a Magyar Távirati Iroda kormányzati köröknek szánt bizalmas értesülései között a következő rövidhír jelent meg:

„London, szeptember 15. A Manchester Guardian közli Friedrich István interpellációját a kormányzó karcagi beszéde ügyében, a kormány válaszával együtt és a kormányzó beszédét a Prager Presse nyomán.”¹⁶

A Friedrich-féle 1923. szeptember 5-i interpelláció, a beszéd leközlésének tiltására és eltussolására tett belügyminiszteri kísérlet körül kialakult vita ugyan még az országos sajtóanyagban megjelent,¹⁷ de szeptember folyamán a kormányzat valószínűleg minden erejével azon volt, hogy a karcagi beszéd tényét elsimítsák, és nyom nélkül a feledés homályába utalják. Ennek ellenére, vagy talán épp ezért az mind a hazai, mind a nemzetközi sajtóban visszhangot vert. A Prager Presse említett közlését alaposabb sajtólevéltári kutatás után teljes egészében nem, csak kivonatolt formában találtam meg, noha a beszéd kivonatolt anyaga is jól láthatóan szálkaként ékelődhetett bele a kisantant diplomácia hazai fegyverkezést és revíziót fürkésző szemébe.

„London. 1923. szeptember 21. A Manchester Guardian hosszabb cikkben foglalkozik arról a beszéddel amelyet a kormányzó Karcagon mondott. Előrebocsátja, hogy a beszéd közlését nem engedték meg a magyar lapoknak és ebben az ügyben Friedrich István interpellált a magyar parlamentben. Kijelentette, hogy a beszédben fontos vonatkozások voltak a külpolitikára, a gazdasági helyzetre és a választójogra, és megkérdezte, miért tiltották el közlését? A lap (a Manchester Guardian) a Prager Presse nyomán a következő kivonatolt tartalmát közli a beszédnek: Azért vagyunk itt, hogy földet osszunk ki hősöknek, akik bátran harcoltak és nem félték a haláltól, de akik nem azért harcoltak – hogy

¹⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1923. szeptember 5. 439. Forrás: Hungaricana, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_16/?pg=447&layout=s

¹⁵ „Friedrich István mentelmi bejelentése.” Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 199. sz., 1923. szeptember 5. 2.

¹⁶ MNL OL K 428. Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. szeptember 16. 1.

¹⁷ „A kormányzó karcagi beszéde.” Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 200. sz., 1923. szeptember 6. 3.

bazánk megcsonkítva kerüljön ki a háborúból, nem azért harcoltak, hogy azok, akik tegnap reszkettek tőlünk, most a mi uraink legyenek, akiknek most segítségét kell kérniünk. Itt, a Duna és a Tisza között, ahol az igazi magyar törzs él, olyan életerőt látunk, amely fel fogja támasztani bazánk régi nagyságát és régi hírét. Ez a hatalom a Szűz Mária magyar nemzeti zászlót újból ki fogja tűzni a Kárpátok ormára. Bizunk benne, hogy a Vitézi Székből itt olyan erő támad, amely helyre állítja majd a magyar katona régi hírnevét és ellenállhatatlanná teszi őt. Rendíthetetlen fegyvellemmel és a világ nagy nemzeteinek támogatásával újból visszanyerjük erőnket és méltók leszünk a megújuló osztatlan Magyarország nagy nemzeti feladatára. Ezek a nagy nemzetek Anglia és Olaszország már eljutottak arra a felismerésre, hogy a Duna medencéjében sem a békét, sem a rendet nem lehet helyreállítani az előbbi Magyarország helyre állítása nélkül. Az ő szavuk erősebbnek fog bizonyulni, mint a mi kis ellenségeinknek cselészövényei, akik szintén meg vannak szorva maguk között és most csak azért tartanak össze, mert rettentően félnek a magyaroktól.

A kormányzó ezután – folytatja a lap – utalt Törökországra példájára, utalt Bulgáriára, ahol romlás érte azokat, akik meghajoltak az ellenség előtt. Hangosította, hogy Németországban a hatalom hamarosan azok kezébe fog átmenni, akik a nemzeti nagyság újjászületéséért küzdenek. A beszéd azután így végződött:

Nemcsak az előttünk álló hősök értik meg ezt a példát, de az egész magyar nemzet is. Testvéreink ezrei élnek közöttünk, akiket kiüldöztek otthonukból, és akik csak az alkalomra várnak, hogy a magyar vitézség ismét visszajuttassa őket otthonukba. Ezt a célt csak akkor érhetjük el, ha egységesek maradunk, célunk tudatában dolgozunk, és nem engedünk érvényesülést a középút politikájának, amely összeférhetetlen a magyar vérmérséklettel, hanem tántoríthatatlanul kitartunk a keresztény és nemzeti eszmények egyenes ösvényén. Amíg a magyarok és a magyar vitézek zöme az én oldalamon marad, addig nem engedem meg, hogy ezt az egyenes utat elhagyjuk. Elég erőnk lesz ahhoz, hogy szétzúzzuk azokat, akik fátyolt akarnak vetni a keresztény és nemzeti eszményekre, azokra az eszményekre, amelyek Szegedtől elindulva olyan győzelmesen törtek maguknak utat. A Vitézi Szék erre a harcra nevel bősöket és nemzedékeket fog fölnevelni, akik képesek lesznek arra, hogy utódainknak visszaadják a régi és dicsőséges országot, amely nem hagyta el a Dunát, és amelynek határát a Kárpátok koronázzák meg.”¹⁸

Jól láthatóan a beszéd számos vonatkozása nyílt utalás volt a trianoni békeszerződés egyoldalú – katonai úton elképzelt – revíziójára. Noha az ellenforradalmi rendszer egyik legfőbb retorikai elemét éppen ez képezte, mégis az első főmértóság szokatlanul nyílt kijelentései okot és lehetőséget biztosítottak a kisantant számára a magyar kormányzat nemzetközi lejáratására. 1923. október elejére az ügy odáig jutott, hogy a kisantant magyarországi nagykövetei tulajdonképpen demars-ot intéztek a magyar kormány irányába.¹⁹

¹⁸ MNL OL K 428. Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. szeptember 25. 1.

¹⁹ „Budapest, október 1. MTI. A román, jugoszláv és csehszlovák államok budapesti követei szeptember 28-án eljárak a magyar királyi kormánynál és kifejezést adtak kormányaik nevében azon véleményüknek, hogy meg vannak győződve a kormányzó úr Öfóméltósága, valamint a magyar királyi kormánynak a szomszéd államokkal szemben táplált békés szándékáról, mégis kénytelenek kijelenteni, hogy a szomszéd államok s különösen a kisantant államok kormányai a kormányzó úr Öfóméltóságának forgalomba került karcagi beszédét igen kedvezőtlenül kommentálták. A magyar királyi kormány – utalva Vass József miniszterelnök helyettesnek [Vass József, a miniszterelnök helyettesítésével megbízott munkaügyi és népjóléti miniszter] a nemzetgyűlés szeptember 6-iki ülésén a kormány nevében tett kijelentésére – megadta a kívánt felvilágosítást s újjólag megállapította, hogy annak, mintha az említett beszéd a kisantant kormányai ellen bármilyen izgatást tartalmazott volna, semmiféle alapja sincsen. A követei ezt a kijelentést tudomásul vették.” Nyírvidék, 44. évf. (1923), 222. sz., 1923. október 2. „A kisantant kormányok diplomáciai lépése a kormányzó karcagi beszéde miatt.” Forrás: Hungaricana, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1923_10/?pg=0&layout=s

A diplomáciai demarsot követő magyar válaszlépés az országos napilapokban volt lekövethető:

„Megírtuk már, hogy a kiséntánt budapesti követei együttes lépést tettek a kormánytól a kormányzó karcagi beszéde ügyében. Most, miután erről már jelentések láttak napvilágot a lapokban, félhivatalos közleményt is adott ki a kormány a kiséntánt lépéséről. Eszerint a kiséntánt követei – amint a félhivatalos jelentés mondja – barátságos módon föl hívták a kormány figyelmét arra, hogy a kormányzó karcagi beszédének tartalmáról forgalomba hozott híreket a külföldön, nevezetesen a szomszéd államokban nagyon kedvezőtlenül kommentálták. A kormány megadta a kért fölvilágosítást és újól megállapította, hogy annak a híresztelésnek, mintha az említett beszéd a kiséntánt államai ellen bármilyen fenyegetést tartalmazott volna, semmiféle alapja nincs. A követei ezt a kijelentést tudomásul vették.”²⁰

A kormánykritikus Népszava a diplomáciai bonyodalmat és annak feloldódását lényegében éppen úgy közölte le, mint a kormányközeli Pesti Hírlap²¹ vagy a Pesti Napló, mely szintén a diplomáciai demars békés hangú rendeződéséről tájékoztatót.²²

A beszéd „utóélete”

A külföldi sajtó magyar kormány elleni haragja 1923. október elejére elülni látszott tehát, de a karcagi beszéd a belpolitikai küzdelmek során (is) fegyverré változott. A hivatalosan sosem publikált, ezért szabadon alakíthatónak (értsd hamisíthatónak) tekintett kormányzói beszéd a hatalmon lévő Egységes Párt és az 1923 nyarán frissen kiszakadt szélsőjobboldali fajvédők csatározásaiban is feltűnt. Október 7-én írta a Pesti Napló:

„A fajvédők lapja szelvényt ma átlátszó célzattal külföldi láptámadásokat, melyek a karcagi beszéd hamisított szövege kapcsán a kormányzó ellen irányulnak. Ilyen külföldi láptámadások csakugyan voltak – három-négy héttel ezelőtt, ma azonban nincsenek, aminthogy a karcagi beszéd ügye a magyar kormányoknak a tényekkel egyező kielégítő magyarázatával teljes elintézését nyert, hiszen ezt a magyarázatot a kiséntánt megnyugvással tudomásul vette.”²³

A karcagi beszéd a gazdasági konszolidáció szempontjából is a lehető legkellemetlenebb történelmi pillanatban jelentett kínos időszakot a magyar diplomácia számára, mivel épp ezen időszakban zajlottak a magyar fél népszövetségi kölcsönének előkészületei. Hiába történt meg a többoldalú, magyar–kiséntánt kapcsolatok látszólagos tisztázása október elején, a magyar konszolidációt ellenző francia körök épp a karcagi beszédet használták eszközül a hazánknak nyújtandó népszövetségi kölcsön tető alá hozása ellen. Mint sajtóértesülésekből kiderült, Jean de Bonnefon francia újságíró, műfordító a párizsi Club Faubourgnban tartott Magyarország helyzetéről előadást. Részt vett az összejövetelen több francia szenátor (Anatole de Monzie és Georges Reynald szenátorok), Tisseyre képviselő, Korányi Frigyes báró, hazánk párizsi követe, Praznovszky Iván volt párizsi követ, Hevesi Pál követségi tanácsos, illetve a francia politikai, pénzügyi és kereskedelmi élet számos alakja. Az egyik jelenlévő felolvasta Horthy Miklós kormányzónak Karcagon elmondott

²⁰ „Hivatalos jelentés a kiséntántnak a karcagi beszéd ügyében tett lépéséről.” Népszava, 51. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 4.

²¹ „A kiséntánt barátságos magyarázat–kérelme.” Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 2.

²² „Barátságosan intéződött a kiséntánt demarsa.” Pesti Napló, 74. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 3.

²³ „Helyzetkép” Pesti Napló, 74. évf. (1923), 226. sz., 1923. október 7. 2.

beszédét, és ezzel akarta megvilágítani Magyarország rosszakarátát. Az így kialakult feszült helyzetet De Monzie szenátor oldotta meg. Megkapó ékesszólással, kitörő taps közepette kifejtette véleményét, amely szerint:

„ha Franciaország reális külpolitikát akar követni, akkor tiszteletben kell tartania valamennyi nép belső politikai kialakulását. A kormányzó egyéniségét a hazaszeregetet és a legtisztább eszmények töltik el. Magyarország belső politikájának fejlődését sohasem akadályozhatja meg külföldi beavatkozás. Sürgős segítséget követel Magyarország számára, amely különben összeomlik, ami a Balkánon újabb összeütközéseket idézne elő.”²⁴

1923. október 17-én Párizsban a Jóvátételi Bizottság ülésén Ossuski párizsi csehszlovák követ idézte fel Horthy kormányfő karcagi beszédét, utalva rá, hogy az ilyen megnyilvánulások akadályai lehetnek a békés egymás mellett élésnek.²⁵ Az esetről a Budapesti Hírlap számolt be, kiemelve, hogy a csehszlovák követ épp a karcagi beszédből következtet a békülékenységi politika magyar részről való meggátolásának szándékára.²⁶ Noha a kormány közeli Pesti Hírlap már október 19-én kemény hangon bírálta a párizsi cseh követet egy lezártnak tekintett ügy felemlégetése miatt,²⁷ a pattanásig feszült viszonyokat az ügy újra felszínre hozta. A magyar kormány láthatóan minden retorikai eszközt bevett a karcagi beszéd élének elvételére, ezt erősítette, hogy október 20-án a Pesti Hírlapban tárgyalva a beszédet és annak revíziós tartalmú gondolatait, azt a kormányzó közéleti botlásaként magyarázta a szerző.²⁸ A kormányhoz köthető mentési kísérlet ellenére október 22-én a prágai sajtó is részletesen tárgyalta a karcagi beszédből adódó külpolitikai gondokat, megvádolva a kormányzót és hazánkat a csehszlovák–magyar viszonyok elmérgesítésével, pontosabban az alapvetően ellenséges viszony enyhítésére tett kísérletek meggátolásával. Itt szintén felmerült az október 17-i párizsi utalás Ossuski párizsi követ részéről, miszerint a beszédnek és az erélytelen cáfolatnak hatása lehet a népszövetségi kölcsön folyósítására.²⁹

²⁴ „Franciaországnak segítenie kell Magyarországot. Jean De Bonnefon előadása Magyarországról. – Francia szenátorok és képviselők Magyarország igazáért.” Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 229. sz., 1923. október 11. 3.

²⁵ MNL OL K 428. Napi hírek. Napi tudósítások (1920–1944). 1923. október 17. 30.

²⁶ „A népszövetséget felszólítják, dolgozzon ki tervet Magyarország pénzügyi talpra állítására. – Ossuczki beszéde.” Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 235. sz., 1923. október 18. 1–2.

²⁷ „Válasz Ossuczki párizsi cseh követnek.” Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 236. sz., 1923. október 19. 2.

²⁸ „(A karcagi beszéd) is egyik bizonyossága annak, hogy a szónok, mikor a nyilvános hallgatóság előtt beszél, minő nehezen tudja ellenőrizni azokat a gondolatokat, melyek ott a helyszínen, agyában felmerülnek. A legtapasztaltabb parlamenti szónok is sokszor tapasztalja ezt magán. Olykor kifejejtéi beszéd közben a leghatásosabb érveit, máskor oly részleteket szól be, melyek ellentétben állanak többi okoskodásaival, igen gyakran pedig oly határozatlanul fejezi ki magát, hogy félreértésre adnak okot a szavai. A karcagi beszéd alkalmával is ez történt. A kormányzó akkori szavaiban sem volt semmi, ami bántó, vagy fenyegető lehetett volna szomszédainkra nézve, erre bizonyítékul szolgál az a tény, hogy belenyugodtak a kapott magyarizátna. De volt benne mindenesetre oly momentum is, amely okot szolgáltatott a félreértésre. Másként nem tette volna szóvá a szöveget. Ha magánemberrel történik ilyesmi, nem történik belőle baj, mert egyszerűen helyreigazítja szavainak igaz értelmét s elmondja, hogy miként értette ő azokat. A miniszter még el is vetheti a súlyokat, akár szándékosan, s ha hiba történt, levonja a követkekvenciát. Azonban az államfő legkisebb elszólásából is nagyobb baj keletkeztetik. Őt nem lehet felelősségre vonni, se nálunk, se más alkotmányos országokban...” Forrás: „A karcagi beszéd” Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 237. sz., 1923. október 10. 3.

²⁹ „Prága, október 22. /Magyar Távirati iroda/ A Tribuna a csehszlovák–magyar viszonyról a következőket írja: Sajnálatraemlítő, hogy a békülékenység mai légkörében szinte szántságákkal bangzott el Horthy kormányzónak eddig tisztázatlan karcagi beszéde »Horthy állítólag kijelentette, hogy eljön majd ama pillanat, amikor a magyarok Cseh–Szlovákia, Jugoszlávia és Románia területén tűzük ki zászlóikat. Az erről szóló hírt, amibár az egész külföldi sajtót bejárta, a budapesti kormány,

1923. október végére tehát a kormányzó máig tisztázatlan karcagi kijelentései már a konszolidáció útján járó Magyarország pénzügyi szanálását veszélyeztették, mely maga után vonta, hogy a helyzet enyhítése és a polémia lezárása magyar részről magas, legalábbis a legmagasabb helyről jövő beavatkozást igényelt. 1923. október 30-án a Chicago Tribune kiküldött tudósítója, Larry Rue Budapesten kihallgatáson jelent meg a kormányzónál. A kihallgatáson a kormányzó a vitézi szék szervezetéről és rendeltetéséről nyilatkozva megemlítette karcagi beszédét is, amelyet szerinte egészen kiforgattak. Hangoztatta, hogy ott nem beszélt semmiféle politikáról, legkevésbé külpolitikáról, ellenkezőleg, a külső és belső béke fontosságát hirdette az ország virágzásának érdekében.³⁰ Ezen interjúval³¹ a kormányzat és maga Horthy is alighanem lezártnak tekintette a karcagi kormányzói beszéd nyomán létrejött diplomáciai bonyodalmat. Ugyan a rendelkezésére álló források még beszámoltak egy újabb reakcióról. 1923. november 30-án a párizsi Revue Bleue folyóirat ostorozta a szerinte militáns, és a trianoni rendelkezéseket kijátszani igyekvő magyar politikát, ismét utalva Horthy karcagi beszédére, idézve belőle egy újabb – valóság tartalmát tekintve lényegében igazolhatatlan – részletet: „*a magyar hadsereg volt barcosai legyenek mindig készen a felbírásra, amikor cseh, román és szerb iga alatt nyögő testvéreiket felszabadíthatják.*”³²

sajnos nem cáfolta meg hivatalosan, jöllebet ezt a kisanant képviselőinek, akik szeptember 28-án interveniáltak nála, megígérte. Figyelemreméltó a magyar sajtóban nem jelent meg az a hivatalos cáfolat, melyet ez ügyben a Magyar Távirati Iroda bocsátott ki. A kisanant képviselőinek ama kérdésére, hogy miért nem történt ez meg, Kánya meghatalmazott miniszter Daruwáry külügyminiszter helyett úgy válaszolt, hogy a magyar sajtó a kormányzó beszédét nem közölte és így Magyarországon a cáfolatot közölni felesleges. A karcagi beszéd dolgában a parlamentben Friedrich képviselő interpellált, mire a kormány képviselője úgy válaszolt, hogy a kormányzó semmi olyat nem mondott amiért a kormány nem vállalná a felelőséget. Amikor Ossuski, a párisi csehszlovák kiküldött és a kisanant képviselője a jóvátételi bizottságban, a bizottság szerdai ülésén a magyar költsön tárgyalása során beszédet mondott, amelyben többi közt felhívta a figyelmet Horthy kormányzó beszédére és megemlítette Magyarország magatartásának nem eléggé lojális voltát magyar körökben csalódás vált észfelbetörvé és szemére hányták a csehszlovák diplomáciának, hogy nem őszinte; Olyan hangok is hallatszottak, hogy Ossuski beszédének a külföldön a magyar-csehszlovák tárgyalásokban is lesz hatása. Véleményünk szerint Ossuski beszédéből elsősorban azt a következtetést kellene a magyar kormánynak levonni, hogy félreérthetetlenül leszögezi, mi az igazság Horthy beszédében. Azt semmi esetre sem tartanók kívánatosnak hogy Ossuski beszéde miatt, amely alapijában véve mégis csak Magyarország pénzügyi megsegítésének szükségessége mellett foglal állást, újból meggátolják a készülő magyar-csehszlovák egyezkedést! A magyaroknak tudomásul kell venni, hogy amilyen megnemértéssel Ossuski beszédével szemben állanak, ugyanolyan tájékozatlanul állunk mi is Horthy kormányzó beszéde előtt.' Ez annyit jelent, hogy a jelenben tartózkodni kell minden homályos vagy kértelmű kijelentéstől, amely a két ország viszonyára rendkívül kedvezőtlenül hat. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a magyar sajtó bizonyos idő óta megváltoztatta a hangot Csehszlovákiával szemben és reméljük, hogy Ők sem fognak panaszkodhatni miattunk. Természetesen meg kell érteni, hogy számunkra a legérzékenyebb kérdés a békeszerződés kérdése és, hogy a magyar-csehszlovák barátságra minden remény hiábavaló, ha a kölcsönös jóbarátság nem a békeszerződés alapján épül fel.” MNL OL K 428. Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. október 22. 2.

³⁰ MNL OL K 428. Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. október 31. 2.

³¹ A messzire kigyózó úgy egyik további érdekessége, hogy a Horthyval készült amerikai interjú anyagát csak a Magyar Távirati Irodán keresztül ismerhetjük, ugyanis maga az interjú valószínűleg sosem jelent meg a Chicago Tribune hasábjain. A Chicago Tribune 1923-as, 1924-es online és digitalizált sajtóanyagának alapos kutatása után sem találtam interjút Horthyval (ugyanakkor gróf Apponyi Alberttel igen), viszont Horthy 1957. február 9-i halála után Larry Rue megjelentetett egy emlékcikket az egykori kormányzóról, melyben beszámol róla, hogy 1923-ban a Duna-parti Királyi Palotában találkozott a kormányzóval személyesen. Ld.: „Horthy's Epitaph: Beaten – but He Didn't Know It?” Chicago Tribune, 116. évf. (1957), 7. sz., 1957. február 17. 34.

³² MNL OL K 428. Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939). 1923. november 30. 1.

A karcagi beszéd és a mohácsi beszéd közötti párhuzamok és különbségek

Horthy kormányzó kanyargós politikai pályájának ismert egy, a karcagi beszédhez rokonítható beszéde, melynek szintén külpolitikai hatásai, belpolitikai visszhangjai keletkeztek, igaz, ellenkező, zömében pozitív előjellel. Érdeemes rövid párhuzamot vonni az 1926-ban Mohácson elmondott beszéddel. A két beszéd, melyek közül az időben első (karcagi) gyakorlatilag a feledés homályába merült, míg a második (mohácsi) a korszak külpolitikájának egyik hivatkozási pontjává vált – és kitűnő szakmai publikációknak adhatott alapot – több szempontból mutat párhuzamosságokat és kapcsolódási pontokat. Horthynak e két felszólalása közül az 1923-as karcagi ellenséges nemzetközi visszhangokat, kisantant demars-ot váltott ki, míg az 1926-os beszéd épp ellenkezőleg, jelentős szerepet jelentett a külpolitikai elszigeteltség megbontásában (más vélemények szerint épp gátolta a dél-szláv-magyar közeledést). A hangvételében feleslegesen bátor karcagi beszéd a népszövetségi kölcsönfelvétel előtt annak elutasítását vonhatta volna maga után, míg a mohácsi beszéd épp ellenkezőleg, a pénzügyi ellenőrzés megszűnte utáni bátrabb magyar politika ékes bizonyossága. A szónoki képességek terén kevésbé jeleskedő kormányzó jellemfejlődésének is fontos fokmérője a két beszéd.

A karcagi beszéd értékelése

1923. november végétől a célirányos publicisztikai tiltás (cenzúra) miatt újabb adaléka nem ismert a karcagi, kormányzói beszéd keltette botránynak. Maga a botrány ténye más szempontból érdekes.

Horthy 1923. augusztus végén szűkebb pátriájában, a református Nagykunság szívében elmondott beszéde minden bizonnyal a kormányzó benső, nem a külvilág számára tartogatott, érzelmi töltetű gondolatait tükrözte. Hogy miért beszélhetett mégis nagy nyilvánosság előtt a kisantant érdekeit sértő revizionista gondolatokról? Nem bizonyítható teóriák hosszú sora állhatna itt a körülmények alakulásáról, beleértve a nyári meleget, az esetleges italozásokat, a figyelem megragadása céljából tett bátor lépésekkel és így tovább. Valószínűbb, hogy a kormányzó közel kenderesi családi birtokához, félig-meddig otthonának tekintve a vele hitében, mentalitásában egyívású kunokat, afféle második/szűkebb nyilvánosságként tekintett a vitézi avatásra összegyűlt karcagi seregletre és alig hároméves államfői tapasztalatai nem intették óvatosságra a személyét leső politikai aspiránsok, ellenzéki gondolkodásúak felől. Az eset jól példázza, hogy egy közéleti szereplő politikai háttországaiban akár békeidőben is kerülhet olyan közéleti viharba, mely messzemenően befolyásolja a politikai lövészárkok Budapesttől Prágán át Londonig és Párizsig nyúló vonalait, kihatva a két világháború közötti magyar külpolitika alakulására.

Zoltán Árpád Pintér

Story of a Forgotten Political Scandal: The Speech of Governor Horthy in 1923, Karcag

The long-known axiom in the world of politics is that not only written but spoken word, too, has weight and power. This is even more so when the words of a representative state majesty are echoed in his own political environment, among his antipodes, and in the public opinion of other nations.

Even at an event with a so marginal role as the 1923 inauguration of yeomen in Karcag, a scandal can be born and get international echo, if the first man of the state, Governor Horthy, who had been considered as the cornerstone of the system of counter-revolution, makes his thoughts and conviction public bluntly in ecstasy. But what a labyrinthine way does the uncertain content of a speech in Karcag take to get into the attention of the National Assembly, and then Little Entente diplomats?

How does what was said in Karcag make its way into press in Prague, Paris, and London? How does the history of an interwar press scandal develop, and how does state power cover it up when it swells into an already unpleasant size? And what did the infamous speech contain?

The author aims to provide answers and explanations to all this – in the light of resources.

Mellékletek

1. kép. Horthy Miklós kormányzó 1923 augusztusában Karcagon.

A kormányzó épp avatásra váró karcagi vitézekkel ismerkedik.

Forrás: Filmbíradók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”.
<http://filmbiradokonline.hu/watch.php?id=8000> (Utolsó letöltés: 2016. december 17.)

2. kép. Fő a karcagi birkapörkölt Horthy Miklós kormányzó 1923. augusztusi karcagi látogatásakor.
A birkapörkölt Karcagon és a Nagykeunságban a vendéglátások elmaradhatatlan kísérője.
Forrás: Filmbírók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekebeiktatás Karcagon”.
<http://filmbirokonline.hu/watch.php?id=8000> (Utolsó letöltés: 2016. december 17.)

Források

Levéltári és könyvtári források

- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
K 428 Sajtó Levéltár. Magyar Távirati Iroda Rt. Kőnyomatosok.
(Digitális adatbázis: MTI „kőnyomatos” Hírek.
<http://mol.arcanum.hu/mti/opt/a090929.htm?v=pdf&a=start>)
Bizalmas. Bizalmas értesítések (1920–1939).
Napi hírek. Napi tudósítások (1920–1944).
- Nemzetgyűlési Napló, 1923. szeptember 5. Az 1922. évi június hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés nyomtatványai. Napló. 1922. XVI. kötet, 1923. augusztus 09. – 1923. szeptember 12. 182. Ülésnap. 1923. szeptember 5-én, szerdán. (Hungaricana, https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_16/?pg=447&layout=s)

Folyóiratban megjelent cikkek

- Budapesti Hírlap, 40. évf. (1920), 94. sz., 1920. április 18. 4. „A kormányzó szűkebb hazájában.”
- Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 199. sz., 1923. szeptember 5. 2. „Friedrich István mentelmi bejelentése.”
- Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 200. sz., 1923. szeptember 6. 3. „A kormányzó karcagi beszéde.”
- Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 229. sz., 1923. október 11. 3. „Franciaországnak segítenie kell Magyarországot. Jean De Bonnefon előadása Magyarországról. – Francia szenátorok és képviselők Magyarország igazáért.”
- Budapesti Hírlap, 43. évf. (1923), 235. sz., 1923. október 18. 1–2. „A népszövetséget felszólítják, dolgozzon ki tervet Magyarország pénzügyi talpra állítására. – Ossuczki beszéde.”
- Chicago Tribune, 116. évf. (1957), 7. sz., 1957. február 17. 34. „Horthy’s Epitaph: Beaten – but He Didn’t Know It!”
- Népszava, 51. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 4. „Hivatalos jelentés a kisántátnak a karcagi beszéd ügyében tett lépéséről.”
- Nyírvidék, 44. évf. (1923), 222. sz., 1923. október 2. „A kisantant kormányok diplomáciai lépése a kormányzó karcagi

beszéde miatt.” Forrás: Hungaricana, https://library.hungaricana.hu/hu/view/Nyirvidek_1923_10/?pg=0&layout=s

Pesti Hírlap, 42. évf. (1920), 96. sz., 1920. április 21. 2. „Mezőgazdasági testületek a kormányzónál.”

Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 2. „A kisantant barátságos magyarázat-kérése.”

Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 236. sz., 1923. október 19. 2. „Válasz Ossucki párizsi cseh követnek.”

Pesti Hírlap, 45. évf. (1923), 237. sz., 1923. október 10. 3. „A karcagi beszéd”

Pesti Napló, 74. évf. (1923), 221. sz., 1923. október 2. 3. „Barátságosan intéződött a kisantant demarsa.”

Pesti Napló, 74. évf. (1923), 226. sz., 1923. október 7. 2. „Helyzetkép”

Online források

Filmhíradók Online adatbázis, Magyar Híradó 1. „Vitézi telekbeiktatás Karcagon”. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=8000> (Utolsó letöltés: 2016. december 17.)

Szakirodalom

- Cseh 2010. Cseh Géza: I. világháborús haditetteirások Jász-Nagykun-Szolnok vármegye Vitézi Székének iratanyagában. In: Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 25. Szerk.: Fülöp Tamás. Szolnok, 2010. 507–560.
- Kerepeszki 2013. Kerepeszki Róbert: A Vitézi Rend 1920–1945. Máriabesnyő, 2013.
- Négyesy 1999. Négyesy László: A Vitézi Rendről. In: Zounuk – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 14. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1999. 163–194.
- Szentesi Tóth 1928. Szentesi Tóth Kálmán: Karcag R. T. város polgármesterei (Adatok Karcag város történetéhez). Karcag, 1928.
- Szentesi Tóth 1940. Szentesi Tóth Kálmán: Történelmi emlékek a Jászkunság és Karcag múltjából. Karcag, 1940.

Szálkai Tamás

Adatok a konyári Sóstó fürdő történetéhez

Bihar vármegye gyógyulást kereső fürdőzőinek egyik kedvelt helyszíne volt a Konyári Sóstó, amelynek történetét már alaposan feldolgozták, ám a 20. századi történeket többnyire visszaemlékezések és újságcikkek alapján írták meg,¹ ezért a közelmúltban felbukkant – és lentebb közölt – néhány levéltári forrás kiegészíti a fürdőről alkotott képünket.

Konyár határában több szikes tó terül el, amelyek közül a Sóstó gyógyító hatását – amelyet évszázados népi tapasztalatok igazoltak – kihasználva a 19. században már kádas fürdőt létesítettek, 1839-ben már egy vályogépületben négy káddal üzemelt, ahogy erről a jeles vegyész Irinyi János tudósított egy cikkében.² A kereskedelmi lehetőséget meglátva a 19. század közepétől kezdve fejlesztések indultak meg: parkosítás, újabb fürdőépületek szolgálták a gyógyulni és pihenni vágyók kényelmét. Bár a források folyamatos fejlesztésekről számolnak be, az 1877. évi XIV. tc. 100. §-a által meghatározott gyógyfürdő minősítésnek a megyei tisztí főorvos véleménye alapján csak a Püspökfürdő felelt meg. Jelentése szerint a „*a némely kórok ellen tapasztalatilag és orvosi meggyőződés szerint is hatályos vizű tenkei és konyári*” fürdők „*gyógyforrása és vize a szükséglethez képest távolról sem elegendő, fürdőházuk lak- és melléképületeik a közegészségi tekinteteknek éppenséggel meg nem felelnek, tulajdonosaik ezennel utasíttatnak... hogy a gyógyfürdők sorozatába tartozó fürdőiket – egy év alatt – azaz 1878. évi április 1-ig források újítása mellett kellő vízmennyiséggel lássák el és a mostani rendes épületeiket egészségügyileg jó karba helyezzzék, mert különben a megye közönsége kénytelen lesz belügyminiszter úrnál ezen fürdők bezárását kérelmezni.*”³ Az említett törvényi rendelkezés a gyógyfürdő cím használatát előzetes vegyelemzéseket követő belügyminiszteri engedélyhez kötötte, valamint az odavezető utak fejlesztését és lehetőség szerint posta- és távirda létesítését is előirányozta.⁴

Mivel a fürdő továbbra is üzemelt, ezért vélhetően elkezdődtek a fejlesztések. Erről tudósít dr. Bátori Dániel is az Orvosi Hetilapban: az 1878. évi fürdőszézonban hetente kétszer járt ki Konyárról rendelni a fürdőtelepre.⁵ Érdekes, hogy ekkor már a törvény értelmében ő is népfürdőnek titulálta a Sóstót. A komplexum jobb megközelítését, ezáltal a fejlődést segítette elő, hogy 1911-ben átadták a Derecske-Nagyvárad vasútvonalat, külön megállóhelyet létesítve a Sóstó környékén.⁶

Egy 1920. évi ügyirat számos új adalékkal szolgál a fürdő 1920. évi állapotáról.⁷ Ebből kiderül, hogy szóbeli panaszok alapján a derecskei járás főszolgabírája ellenőrzést tartott a fürdőben, mivel az árak nagyon magasak voltak. Az ellenőrzésről készült jelentésből (1. melléklet) kiderül, hogy bár a fürdő rendezett, parkja és épületei rendben vannak, a ven-

¹ Magyarai 2002. 667–690., Horváth 2008., Magyarai 2008., Kavacsánszki 2008.

² Irinyi 1839. 723.

³ MNL HBML IV.402. 6. k. 72/1877.

⁴ <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727>

⁵ Bátori 1879. 721.

⁶ Kovács 1996. 209.

⁷ MNL HBML IV.406.b 59. d. 1089/1920.

dégszoba és fürdőkabin árai a szén drágasága miatt (ami a vizet melegítő kazánok fűtéséhez kellett) magasak, az étel- és italárak pedig a debreceni Aranybika szálló áraival vetekedtek.⁸ Az alispán a főszolgabíró hatáskörébe utalta az ügy kivizsgálását, aki véghatározatban állapította meg tételesen az árakat és a szükséges közegészségügyi lépéseket, valamint elrendelte a hiátusok megszüntetését (2. melléklet). Külön kiemelte, hogy a hirdetményekből törölni kell a „gyógyfürdő” kitélt, ami az akkor használatos levél nyomtatott fejlécén is látható volt (1. kép). A főszolgabíró határozata ellen az akkori tulajdonos – egy debreceni ügyvéd – Dr. Polgár Dániel⁹ fellebbezéssel élt: kifogásolta ugyanis a gyógyfürdő jelző használatának tiltását és a fürdőorvos alkalmazását. Az alispán a tiszti főügyész véleményét kikérve – a „gyógy” jelző használatát az 1876. évi XIV. tc., míg az orvos jelenlétének szükségességét azzal az egyszerű indokkal, hogy „nem képez olyan nagy kiadást amit egy fürdő, melynek százakra menő vendégei vannak, el ne bírna” – a fellebbezést elutasította.

Az intézmény működését vélhetően nagyban befolyásolták a közeli Hajdúszoboszlón 1925-ben, majd 1931-ben Debrecenben és Berekszentmiklóson feltárt gyógyvizek, amelyek hasznosítására – pénzt és fáradságot nem kímélő – jelentős beruházások indultak és valósultak meg. Ezek a fürdők – az anyagi ráfordítások és szervezett propaganda révén – néhány éven belül országos ismertségre és népszerűsége tettek szert.¹⁰ A fürdő még 1942-ig működött, mikor a tulajdonos özvegye felszámolta az intézményt, és ahelyett, hogy egészben eladta volna, a park fáit is kivágva, az épületek hasznosítható alapanyagait a környező községekben kidoboltatás utáni árverésen elbontva értékesítette.¹¹ Nem járt jól: a fürdőért ajánlott vételárnak csak a töredékét kapta, Bihar megye fürdőközönsége pedig szegényebb lett egy „népfürdővel”.

1.

A derecskei járás főszolgabírójának jelentése a konyári fürdő állapotáról Derecske, 1920. július 2.

1126/1920. szám

A derecskei járás főszolgabírájától

Alispán Úr!

Jelentem, hogy a Hosszúpályi községhez tartozó „Konyári sóstó”-fürdőt rendőri felügyeleti jogomból kifolyólag folyó hó 1-én megvizsgáltam.

Ez iránti jogomat és kötelességemet az 1876. évi XIV. tc. 100. §, valamint az 1893. évi 44404. számú BM rendelet írja elő.

Miután Bihar vármegyének az 1863-14702-1912. számú LXXXVI. szabályrendelete gyógyfürdőkre, klimatikus gyógyhelyekre és vízgyógyintézetekre érvényes – a konyári sóstó pedig csupán népfürdőnek minősíthető – szükségesnek tartom, hogy a közrend,

⁸ Úgy látszik, hogy a szezon kezdetét és végét nagyban befolyásolta az időjárás: 1920-ban pl. csak május 21-én nyitott ki. Vö. pl. Klepács János visszaemlékezésével: „A fürdőszezon mindig május 1-én kezdődött.” Kavecsánszki 2008. 84.

⁹ A korábbi szakirodalomban nem említik a nevét.

¹⁰ Erdei 2006. 573–575.; Szálkai 2015. 2–8.

¹¹ Magyarai 2008. 51–52.

valamint közegészségügyi érdekek szemmel tartása: ételek, italok, szobák, fürdőkabinok kiszolgáltatásának árainak ellenőrzése érdekében rendőrhatalósági szabályok kötelező erővel kiadassanak.

A konyári sóstó ez idén május hó 21-én nyílt meg, ez ideig is már több mint 300 vendég fordult meg. Kedvező időny esetén október 1-ig fogja Rácz József bérlő (ki Debrecenben Mester u. 25. sz. alatt lakik) nyitva tartani.

A fürdő igen tiszta, szobái berendezése és fürdőkabinjai rendben kezeltetnek, italmérés hitelesített űrmértékkel történik, ételek jók.

Park fenyő, hárs, kőris, juhar, akácfaikkal van szépen fásítva, csolnakázó tava 1–3 m. mélységgel, 1 csolnakkal.

Fürdőtelep épületei jó állapotban vannak, a nagy táncterem most van javítás és palával való befödés alatt.

Vendégkönyv fel van fektetve és vezetve, fürdőpénztár van, kiszolgálás miatt panaszra senki nem jelentkezett.

Hiányzik: panaszkönyv, szoba árjegyzék, fürdőkabin árjegyzék – ezeknek kifüggesztése -, ellenőrző napló, étel árjegyzék.

Gyógy-, és zenedíjat a fürdőkezelő nem szed.

A vendégszoba árak, amelyeket a bérlő határozott meg, a következők:

I. oszt. Kétszemélyes 30 K[orona], egyszemélyes 20 K

II. oszt. Kétszemélyes 20 K, egyszemélyes 14 K

A fürdőkabin árak, melyeket szintén a bérlő határozott meg, a következők:

I. oszt. Márványkáddal, kétszemélyes 30 K, egyszemélyes 20 K

II. oszt. Cementkáddal, kétszemélyes 24 K, egyszemélyes 16 K

III. oszt. Kőkéddal, kétszemélyes 20 K, egyszemélyes 15 K

IV. oszt. Fakáddal, kétszemélyes 16, 12 K

Az ételek és kiszolgáltatatott italok árait az itt mellékelt étlapon beterjesztem. Ennek tanúsága szerint a debreceni Arany Bika vendéglő árai számíttatnak, holott a konyári sóstó tanyákkal és 8 km távolságra községekkel van körülvéve, hol a baromfiak és zöldségfélék olcsóbban vásárolhatók. Derecskén a marhahús 50 K, sertéshús ára 60 K árban méretik ki ma.

Oly óriásiak az ételárak, hogy ez uzsoraszámba megy, ezért hatóságilag feltétlenül rendezendőnek tartom.

A szobaárak szintén eléggé magasak, de tekintettel az ágyneműek magas árára, drága mosatásra, még talán tűrhetőek.

A fürdőkabin árak tekintetében meggyőződtem arról, hogy a gépfűtéshez használt szén vagonját 100 m³/16.000 K árban vásárolja a bérlő, naponként átlag 6 m³ fogyaszt el.

Miután a fürdő közrendészeti ügyeiben általános rendelkezéseket kell írásban kiadnom, felkérem alispán urat, méltóztasson támpontot nyújtani abban, hogy a szoba-, fürdőkabin és étel-ital árainak szabályozása tekintetében mely felsőbbhatósági rendelkezések alapján járjak el?

Sürgős ez annyiban, mert a magas árak miatt hozzám már több szóbeli panasz érkezett és a hatóság kötelessége megvédeni a közönséget a túlkapások ellen. Végül jelentem, hogy fürdőorvosnak Dr. Dvorszky Lajos hosszúpályi körorvost rendeltem ki, aki ezt elfogadta és vasárnaponként délután 3–5 óra között rendel.

Derecske, 1920. július 2-án.

Dr. Szilágyi Jenő
h. főszolgabíró

[Alatta az alispán utasítása:]
Főszolgabíró Úrnak
Derecske

Hivatkozva 1126/1920. sz. alatt a konyári sóstó megvizsgálása tárgyában tett jelentésére, a beterjesztett melléklet visszajuttatása mellett felhívom, hogy a szükséges intézkedéseket saját hatáskörében tegye meg.
Berettyóújfalu, 1920. július 12.

Balásházy Iván
alispán

2.

**A derecskei járás főszolgabírájának határozata a konyári fürdő működéséről
Derecske, 1920. július 12.**

ad 1126/1920. szám

Konyári Sóstó népfürdőben a közrend és közegészség fenntartása tárgyában az 1876. XIV. tc. 100. §, valamint az 1893. évi 44404 sz. BM. rendeletből eredő jogomból a következő

Véghatározatot

hoztam:

I. Árszabályok tekintetében

Engedélyezem, hogy a vendégszobákért:

I. oszt. Kétszemélyes 30 K[orona]

I. oszt. Egyszemélyes 20 K

II. oszt. Kétszemélyes 20 K

II. oszt. Egyszemélyes 14 K

ár szedessék naponként.

Fürdőkabinokért:

I. oszt. Márványkáddal, kétszemélyes 30 K, egyszemélyes 20 K

II. oszt. Cementkáddal, kétszemélyes 24 K, egyszemélyes 16 K

III. oszt. Kőkáddal, kétszemélyes 20 K, egyszemélyes 15 K

IV. oszt. Fakáddal, kétszemélyes 16 K, egyszemélyes 12 K

ár szedessék óránként.

Ezen magas ára[ka]t azért engedélyezem, mert Fürdőbérlő előttem igazolta a bevásárolt szén magas árát, azonban utasítom, hogy népfürdők részére kedvezményes áron kapható megfelelő mennyiségű szén kiutalása iránti kérvényét hozzám haladéktalanul terjessze elő, hogy a további lépéseket az országos szénügyi kormánybiztos úrnál megtehessem.

Az ételek árai

Tekintetében az Országos Központi Árvizsgáló Bizottság 4370/1920. számú rendelete szerint: Húsleves ára 1 K

Hamis leves ára 1,50 K

Raguleves ára 2 K

Főzelék feltéttel 12 K

Főtt tészta 6 K

számítható fel.

Ezen menü mindennap készen tartandó.

A fürdő Bérlőjének kijelentése szerint a rántott csirke 40 K

Borjú, vesés 40 K

Sertéscomb 40 K

Vadász bélszín 40 K

Borjú frikandó 40 K

Paprikás csirke 40 K

Sertés oldalas 40 K

Becsinált csirke 40 K

Párolt felsál 35 K

Tűzdelt borjúmáj 25 K

Lében sült borjúmáj 35 K

Pirított borjúmáj 25 K

Marhasült 35 K

Töltött paprika 25 K

Kelkáposzta feltéttel 12 K

Szilvás gombóc 6 K

Liptói túró retekkel, hagymával 10 K

Ugorka saláta 2 K

Kovászos ugorka 2 K

árban fognak kiszolgáltatni.

Utasítom a fürdő bérlőjét, hogy ezen szoba-, fürdőkabin és étel árakat jól látható helyen – hol mindenki olvashatja – függessze ki.

II. Egyéb rendelkezések

A fürdő hirdetményéből gyógyfürdő cím és ivókúra mellőzendő, miután a fürdő csak népfürdő jellegével bír. Figyelmeztetem az állandó tisztaságra és a vendégekkel szemben kötelező figyelmes kiszolgálásra. Tudomásul veszem, hogy a fürdőben gyógy- és zenedíj nem szedetik. Elkülönítő betegszoba állandóan fenntartandó. A közegészségügyi szolgálat és követelmények teljesítésére, illetve ellenőrzésére fürdőorvosnak Dr. Dvorszky Lajos hosszúpályi körorvos urat kirendelem és utasítom, hogy ezen kötelessége ellátására

minden vasárnap délután 3–5 óra között a fürdőben rendelő órát tartson és a közegészségügyi utasításait [a Bérő] feltétlenül teljesíteni tartozik. Fürdőbérő méltányos díj ellenében az orvos úr kiszállításait fedezni köteles.

A fürdőtelep épületei állandó jó karban tartandók. Vendégek könyv pontosan vezetendő, panaszkönyv azonnal felfektetendő, s aki azt kéri Fürdőkezelő rendelkezésére bocsátani köteles. Ellenőrző napló szintén felfektetendő, melybe az orvos úr az első vizsgálat eredményét azonnal bevezeti. Az állandó borbély valódi szerrel deszinficiált eszközökkel dolgozzék. Ebben ellenőrizendő.

Minden mulatsághoz tőlem a hatósági engedély előre beszerzendő. Fürdőcselédek 3 napon belül a hosszúpályi községi elöljáróságnál nyilvántartás végett bejelentendők. A csolnakázó tavon különös elővigyázattal kell lenni a netaláni szerencsétlenségek elkerülésére. Istállók, valamint úrszékek időközönként pontosan és a kívánalmaknak megfelelőleg fertőtlenítenendők, állandóan tisztán tartandók.

Csendőrséget felhívom, hogy előírt járőr látogatások alkalmával ezen véghatározatomban foglalt pontok betartását állandóan ellenőrizze.

Ezen véghatározatot közlöm Rác József Fürdőbérő konyári sóstói lakossal, valamint az elöljárósággal, Dr. Dvorszky Lajos körorvossal, M. Kir. Csendőrpáncsnoksággal Hosszúpályiban. Rác Józsefnek jogában áll – ha ezen véghatározatot magára sérelmesnek tartja – ellene a kézhezvételtől számított 15 napon belül nálam benyújtandó és alispán úrhoz címzett fellebbezéssel élni.

Derecske, 1920. július 12.

Dr. Szilágyi Jenő

Tamás Szálkai

Data to the History of Konyár Sóstó Bath

The documents presented in this article, which can be found among the documentation of the office of the deputy lieutenant of Bihar county, provide additives to a more thorough study of the 20th century story of the bath operating in Sóstó. These documents reveal – among others – that almost half a century after the legal regulation, the institution illegally used the term “spa”, and that food and drink prices competed with those of Aranybika Debrecen. And of course, they include important information as to the sanitary situation of the bath in the period.

1. kép. A konyári Sóstó fürdő fejléce
(MNL HBML IV.406.b 59. d. 1089/1920.)

Források

- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára.
 IV.402. Bihar Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai.
 IV.406.b Bihar vármegye alispánjának iratai.
 1000 év törvényei <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5727>
 (Utolsó letöltés: 2017. szeptember 25.)

Szakirodalom

- Bátori 1879. Bátori Dániel: A konyári Sóstó, Magyarország egyik népfürdője. Orvosi Hetilap, 23. évf. (1879), 32. sz., 1879. augusztus 10.
- Erdei 2006. Erdei Gyula: A hajdúszoboszlói gyógyfürdő nyolc évtizede 1925–2005. In: Tanulmányok Hajdúszoboszló múltjából és jelenéből. Szerk.: Gazdag István és Vida Lajos. Hajdúszoboszló, 2006.
- Horváth 2008. Horváth László: Határ Hosszúpályi, Konyár, Pocsaj és Esztár között. In: Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Szerk.: Horváth László. Hosszúpályi, 2008. 5–33.
- Irinyi 1839. Irinyi János: A konyári tó. Athenaeum. Tudományok és szép-művészetek tára, 3. évf. (1839), 46. sz.
- Kavecsánszki 2008. Kavecsánszki Máté: A Konyári Sóstófürdő táncélete. In: Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Szerk.: Horváth László. Hosszúpályi, 2008. 54–74.
- Kovács 1996. Magyar Vasúttörténet. Főszerk.: Kovács László. Bp., 1996.
- Magyari 2002. Magyari Márta: A Konyári Sóstófürdő története. In: Konyár falukönyve. Szerk.: Ujváry Zoltán. Debrecen, 2002. 667–690.
- Magyari 2008. Magyari Márta: A Konyári Sóstófürdő története. In: Fejértótól Messzelátó-Sóstóig. Szerk.: Horváth László. Hosszúpályi, 2008. 34–53.
- Szálkai 2015. Szálkai Tamás: „Amikor a mélyből feltört a gyógyító víz” – A hőforrástól a gyógyfürdőig (1925–1945). Kiállítás a gyógyvíz hajdúszoboszlói feltárásának 90. évfordulójára. Kiállításvezető. Hajdúszoboszló, 2015.

Husvéth András – Kovács Gergely

**„Forradalmak évszázada.
Forradalmak, ellenforradalmak, rendszerváltások és a magyar vidék”
Város és Vidék konferenciasorozat
2017. június 16. Hajdúnánás
(konferenciabeszámoló)**

2017. június 16-án került megrendezésre Hajdúnánás Város Önkormányzata, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Néprajzi Tanszék és az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport szervezésében a „*Forradalmak évszázada. Forradalmak, ellenforradalmak, rendszerváltások és a magyar vidék*” konferencia a Város és Vidék című rendezvénysorozat részeként. Az immár hatodik állomásához érkezett tudományos program szándéka szerint egy-egy tematikus kérdéskörben – idén a forradalmi változások témájában – a vidék történetének különböző aspektusait járja körül, melynek a Hajdúság térsége képezi a kiindulópontját, de mindig van kitekintés távolabbi tájegységekre is.

A tanácskozást Szólláth Tibor, Hajdúnánás polgármestere nyitotta meg. A nyitó előadásban Prof. Dr. Pozsony Ferenc (BBTE, DE) egyetemi tanár a székelyföldi ellenállási mozgalmak és lázadások egyediségeit vizsgálta a második világháború utáni átmeneti időszakban. A kényszerűen elhallgatott múlt eddig ismeretlen történései elevenedtek meg az egyéni és közösségi szenvedéstörténetek feltárásával, egy részletesen ismertett helyi példán: a zabolai eseményeken keresztül. A kommunista hatalom visszaéléseit, megtorlásait taglaló előadás központi témája az 1949. június 20-i zabolai megmozdulás, amely a kuláknak nyilvánított gazdák és a pap bebörtönzésének megakadályozása céljából tört ki. Az ezt követő azonnali megtorlás, kínzások és börtönbüntetések megrázó eseménysorozatának felidézése előmozdíthatja az eddig kényszerűen elfojtott, kibeszéletlen múlt rejtett terheinek feltárását. A téma unikalitását erősíti, hogy a szovjet berendezkedéssel szembeni ellenállás tágabb, kelet-európai értelemben is alig tárgyalt kérdéskör.

Dr. Váradi Natália a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola oktatója az 1956-os forradalom és az azt követő megtorlások kárpátaljai történeti dokumentumairól értekezett, melyek jól példázzák a határon kívül rekedt magyarság teljes azonosulását a forradalom eszméivel. Levéltári dokumentumokkal került alátámasztásra, hogy a szabadságharc eltiprását a Munkács-Ungvár „tengelyvonalon”, Kárpátaljáról irányították, illetve, hogy Kádár november 4-i „szolnoki beszéde” Ungváron hangzott el. A zömében orosz nyelvű forrásanyag internáltokról készült listákat, kihallgatási jegyzőkönyveket tartalmaz. A hatalom tartott a helyi magyarság lázadásától, ezért a kárpátaljai magyarság körében is kreáltak „összeesküvést”, amely Gecse Endre református lelkész nagyszabású kirakatperével zárult, aki a vád szerint „*magyar nacionalista szellemben szovjetellenes propagandát fejtett ki, és fegyveres felkelésre szólította a fiatalokat*”. Az ügyészségen bizonyítékként Hitler: Mein Kampf c. kötete szolgált, amelybe beleírták a nevét. A vádakat elutasító lelkészt vallatás közben agyonverték.

A tanácsköztársaság hajdúnánási eseményeinek 33 napját elevenítette fel levéltári és sajtóforrások bevonásával Dr. Csiszár Imre Hajdúnánás alpolgármestere, az MTA-DE Néprajzi Kutatócsoport tudományos munkatársa. Kiemelte, hogy bár az idő rövidsége

miatt gyorsan változtak az események, a szereplők nagyjából állandóak voltak. Helyi különlegességként taglalta, hogy tőkésék, például a Csiha-malom tulajdonosai is részt vettek a forradalom eseményeiben, sőt maguk kérték üzemük államosítását. A kialakult óriási káosz egyik csúcspontjaként részletezte a vasútállomási fosztogatás eseményeit, továbbá kitért az önszerveződési kísérletekre, illetve a helyi sajtó szerepére a direktórium alatt. Hangsúlyozta, hogy a nánási történések rekonstruálásában nagy szerepe volt Nyakas Lajos, Szabó László és Csontos Ágnes az MNL HBML pártarchívumi anyagában található visszaemlékezéseinek.

Prof. Dr. Püski Levente (DE, tanszékvezető, egyetemi tanár) *Változás és folyamatosság – Földes község 1919–1920-ban* címmel megtartott előadásában az adatok szűkösségére hívja fel a figyelmet, melyből kiderül, hogy a Tanácsköztársaság nem, a román megszállás azonban jobban dokumentált a település írott forrásanyagában. Külön helyi érdekesség, hogy két városi vezető személyi rivalizálása határozta meg az eseményeket. Ezt leszámítva a község teljes egyetértésben próbálta a románok előtt az adatokat meghamisítani, eltagadni, illetve alkudozások folytak a beszolgáltatás mérséklése kapcsán. Az előadás jól szemléltette az első világháború utáni radikális változások és az erre adott válaszreakciók, túlélési taktikák helyi jellegzetességeit.

A második szekció elején Dr. Szonda István, az Endrődi Tájház és Helytörténeti Gyűjtemény igazgatója forradalmi helyzeteket elemzett Gyomán és Endrődön 1918–1935 között. Három narratívát: egy pap, egy állatorvos és egy helyi parasztpolgár visszaemlékezését idézte a hasonlóságok és különbségek bemutatásával, az egykori és a későbbi leírások összevetésével, mellyel életszerű és gyakorlatias beszámolót alkotott az eseményekről. A korábbi előadásban említett hajdúnánási eseményekhez hasonlóan káosz és anarchia uralkodott a településen, a forrongó indulatok pedig mintegy előrevetítették az 1935-ös nyolc halalos áldozatot követelő csendőrsortüzet.

A két világháború közötti magyar vidéki ellenforradalom kultuszát vizsgálta Dr. Ke-repezki Róbert (DE, egyetemi adjunktus) először az önelnevezés fogalmi meghatározásának boncolgatásával. Kifejtette: a Horthy-rendszer csak az első időkben tartotta fontosnak ezt az „ellenforradalmiságot”, és az önelnevezés használata később fokozatosan eltűnt. A korszakban meghatározó maradt azonban a hős- és mártírkultusz, ami azonban szelektált a lehetséges jelöltek közül. A vörösterrore idején kivégzett három hajdúszoboszlói személy (köztük a polgármester) például mártírként volt tisztelve, ellenben egy karcagi szembeszegülő áldozatról zsidó származása miatt nem emlékeztek meg.

Kati Balázs (DE, történelem MA-hallgató) elsősorban a debreceni sajtó tükrében prezentálta Magyarország Trianon utáni gazdasági helyzetét, átfogó képet adva a romokban heverő megcsonkított országról, rengeteg statisztikai számadatot hozva fel példaként a mai állapotokkal is összevetve. Kiválóan szemléltette az elcsatolt területek miatti széntermelés-visszaesést, ami azért is okozott ellátási nehézségeket, mert a legnagyobb felhasználó továbbra is Budapest maradt. Jól kirajzolódott az anyagi terhek és veszteségek a menekültek ellátási problémáin keresztül demonstrálva, illetve az életszínvonal további esését okozó infláció példáján bemutatva. Az önellátásra utalt ország gazdasági perspektívájának irányát eleve kijelölték a trianoni területi-demográfiai változások, melyet csak súlyosbítottak a társadalmat és az ipart megtépázó forradalmi rendszerváltozások.

Dr. Botos Máté (PPKE, tanszékvezető, egyetemi docens) a kortárs európai politikában megjelenő ellenforradalmi legitímációk bemutatására törekedett, körképszerűen is-

mertette az egyes országok sajátosságait, végül megvonva a konzekvenciát, melyben cáfolta a vizsgált jelenség létezését. Magyarozatként azt hozta fel, hogy ezen rendszerek nem voltak politikailag sikeresek, másrészt megszűnt mögöttük az ilyen struktúrákhoz szükséges társadalmi háttér. Eltűnt ugyanis a paraszti világ, visszaszorult a vallás, ami nyugaton egy organikus folyamatként ment végbe, keleten viszont intenzíven erősítették lezajlását.

Molnár Dániel (DE, PhD-hallgató) Soós Géza tevékenységét és szerepét vizsgálta, aki az 1944. március 19-i német megszállást követően kialakult ellenállási mozgalom egyik legmeghatározóbb alakja volt. Aktív részt vállalt a zsidómentő akciókban, fontos szerepet töltött be az „auschwitzi jegyzőkönyv” lefordításában és terjesztésében. Az előadó a svéd követség követjelentésein keresztül mutatta be, hogy Soós szoros kapcsolatot ápol Raoul Wallenberggel. Az előadásból az is kiderül, hogy a jogász és református lelkipásztor Soós 1944. december 9-én Pápáról többedmagával illegálisan egy német felségjelzésű katonai géppel Rómába repült, hogy tájékoztatást adjanak a szövetségeseknek a magyarországi németellenes mozgalmakról, embermentő tevékenységéről, továbbá a budapesti ellenállók szovjeteknek nyújtandó fegyveres segítségéről.

Dr. Pallai László (DE, intézetigazgató-helyettes, egyetemi adjunktus) előadásában a Tanácsköztársaság 30. évfordulójának 1949-es megünnepléséről beszélt, mint a berendezkedő új rendszer első nagyobb hivatalos megemlékezéséről. Ez pedig egyben egy új emlékezetpolitika meghonosítását célozta, ami a korábbi rendszerben elítélt események újrapozicionálását jelentette.

A magyarországi németek rendszerváltás alatti önszerveződését taglalta Dr. Brenner Koloman (ELTE, intézetigazgató-helyettes, egyetemi docens). Az első hivatalosan bejegyzett német egyesületet egész Közép-Kelet-Európában a Kádár-rendszer utolsó éveiben Genscher nyugat-német külügyminiszter közbenjárására 1985 októberében alapították meg Pécsen (a Lenau-Egyesület a mai napig működik). Az előadás külön hangsúlyt fektetett a magyarországi németek „elkészített belső rendszerváltozására” (1990-ben a Hazafias Népfront listáján indult a választáson a szervezet), majd az 1993-as nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény alapján megalakuló német kisebbségi önkormányzati rendszer kiépülésére. Hogy a létrejött intézmények megállítják-e ezen túlasszimilált, részben nyelvét veszített nemzetiség nyelv- és kultúraváltásának folyamatát, az az elkövetkezendő időszak nyitott kérdése.

Az elhangzott előadások is prezentálták, hogy a Város és Vidék rendezvénysorozat sem regionálisan, sem pedig tudományos megközelítés szempontjából nem köti meg a jelentkezők kezét. Az egyes konferenciaalkalmak tematizálása pedig segít jobban körbejárni egy adott történelmi témát, rendszerint az adott emlékévhöz kapcsolódva, mint jelen esetben, ahol az 1956-os események indukálták a forradalmi változások bővebb kifejtésének igényét. Mindezt úgy, hogy nem bocsátkozott ismétlésekbe az ’56-os események közelmúltban sokszor citált tényei tekintetében, hanem a huszadik század forradalmainak különböző aspektusait boncolgatta. A lassan hagyománynak számító konferenciasorozat kiválóan illeszkedik azon helytörténeti műhelyek regionális hálózatába, melyek tágabb kitekintésekkel járulnak hozzá a történelmi múlt megismeréséhez.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZÍÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSATOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZTRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.BIHARKUTATAS.HU](http://ujnezopont.biharkutatatas.hu)